

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

“MÂNASI SAHÎHTİR” TABİRİ VE ALİ EL-KÂRÎ’NİN *el-ESRÂRU’l-*
MERFÛ‘A’SINDA HAKKINDA BU İFADEYİ KULLANDIĞI
RİVÂYETLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Sinan PALA

Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı: TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ebubekir SİFİL

OCAK - 2018

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

“MÂNASI SAHÎHTİR” TABİRİ VE ALİ EL-KÂRÎ’NİN *el-ESRÂRU’l-*
***MERFÛ’A*’SINDA HAKKINDA BU İFADEYİ KULLANDIĞI**
RİVÂYETLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Sinan PALA (127213028)

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri

Bu tez 17/01/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

	Adı SOYADI	Kanaati			İmza
Jüri Başkanı <i>(Danışman)</i>	Doç. Dr. Ebubekir SİFİL	☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. İbrahim HATİBOĞLU	☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Halis AYDEMİR	☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BEYAN BELGESİ

**Tez Başlığı: “Mânası Sahîhtir” Tabiri ve Ali el-Kârî’nin *el-Esrâru’l-merfû‘a*’sında
Hakkında Bu İfadeyi Kullandığı Rivâyetler**

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 90 sayfalık kısmına ilişkin aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 10/01/2018 tarihinde aşağıda ismi yazılı araştırma görevlisi tarafından şahsıma iletilen Ulkund Analysis Result intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı % 3’tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç,
2. Alıntılar dâhil,
3. 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

İmza

Adı SOYADI : Sinan PALA
Öğrenci Numarası : 127213028
Ana Bilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Programı : Temel İslâm Bilimleri
Türü : () Proje (x) Yüksek Lisans Tezi () Doktora Tezi

Taramayı Yapan Arş. Gör.
17/01/2018

(Adı Soyadı, İmzası, Tarih)
Zühal KARAKAYA

Danışman
17/01/2018

(Adı Soyadı, İmzası, Tarih)
Doç. Dr. Ebubekir SİFİL

ÖNSÖZ

Sünnetin önemi ve dindeki konumu hasebiyle, hadislerin müslüman fert ve toplum için ne denli önemli bir mânâ taşıdığı tartışmasız bir hakikattir. Sahâbe ve daha sonra da ulemâ, bu nebevî mirası kendilerinden sonrakilere nakletme meselesini, dinin muhafazası olarak addetmişler ve bu mânâda birçok meşkûr gayretin içine girmişlerdir. Dört halife devrinde safiyeti büyük ölçüde korunan hadisler, özellikle Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle zuhûr eden fitne neticesinde oluşan hizipleşmeler ve bunun neticesinde her bir grubun kendi görüşlerine dayanak teşkil edecek rivâyet bulma arayışı, hadis vaz'ını beraberinde getiren amillerden biri olmuştur. Bu gelişmeler aynı zamanda nebevî emaneti muhafaza noktasında birçok ilmin neşet etmesine de vesile olmuştur.

Hadis edebiyatı içerisinde temel umdeyi teşkil eden ve isminden de anlaşılacağı üzere bir ıstılâh ilmi olarak da isimlendirilen *Mustalahu'l-hadîs* ilmi, rivâyet ve râvî ile mervînin hallerini bütün yönleriyle inceleyerek, netice itibariyle rivâyetin kabul veya red edilmesi bağlamında vaz' edilmiş ve zamanla da tekâmül etmiş kaidelerden oluşan bir ilim dalıdır. Rivâyet asrında (tedvin döneminde) sıhhat-zaaf noktasında genelde sahih ve sakîm (zayıf) olarak adlandırılan hadisler, daha sonra da 'hasen hadis' kavramıyla birlikte üçlü taksime tabi tutulmuşlardır. Bu noktada özellikle rivâyet asrından sonra, başka birçok kavram yanında, genelde bazı zayıf rivâyetler ve daha sonra da aslı bulunamayan fakat 'hadis' diye meşhur olmuş birçok rivâyet hakkında da ulemâ tarafından kullanılan "mânası sahihtir" tabiri dikkat çekmektedir.

Ali el-Kârî'nin de bu ifadeyi, mevzû hadislerin zikrine tahsis ettiği iki eserinden özellikle *el-Esrâru'l-merfû'a*'da yaygın olarak kullandığı görülmektedir.

el-Kârî'nin "mânası sahihtir" ifadesinden ne kasdettiğini, bu ifadeyi hangi anlamda kullandığını ve ne tür rivâyetler için istimal ettiğinin açıklanmaya gayret edildiği bu çalışma, Giriş ve üç Bölüm'den oluşmaktadır. Giriş kısmında, tezin konusu, amacı, metodu ve kaynakları hakkında kısa bilgiler sunulmuştur. Birinci bölümde, Ali el-Kârî'nin yaşadığı dönem, hayatı ve ilmî kişiliği hakkında özet bilgiler verildikten sonra, İkinci Bölüm'de, mevzû hadisin lügavî ve ıstılâhî mânaları hakkında açıklamalar yapılmış ve mevzû hadisin tarihsel gelişimi hususunda bazı bilgiler sunulmuştur. Akabinde tezin ana gövdesini oluşturan "mânası sahihtir" ifadesi kavramsal olarak incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, Ali el-Kârî'nin *el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevzû'a* adlı eserinde "mânası sahihtir" dediği rivâyetlerin bazıları bu kavramsal temel çerçevesinde tetkik edilmiştir.

Çalışmamızın, bu alanda yapılacak olan araştırmalara öncülük etmesini niyaz eder, bu araştırmada vuku olmuş hatalar için Cenâb-ı Hakk'ın affına sığınır, kendilerinden istifade ettiğim ve bundan sonraki ilmî hayatımda da önemli izleri olacak olan başta tez danışmanım, kıymetli hocam Doç. Dr. Ebubekir SİFİL olmak üzere, Prof. Dr. İbrahim HATİBOĞLU ve ayrıca tezin jüri üyeliğinde bulunan Prof. Dr. Halis AYDEMİR hocalarıma rabbimin rızasını bahşetmesini dilerim.

Sinan PALA

İstanbul 2018

İÇİNDEKİLER

BEYAN	i
ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, METODU VE KAYNAKLARI

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	2
II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE METODU	2

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ el-KĀRĪ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

I. ALİ el-KĀRĪ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM VE HAYATI	5
A. YAŞADIĞI DÖNEM	5
1. Dönemin Siyâsî ve Sosyal Yapısı	5
2. İlmî Yapısı	7
B. HAYATI	8
1. Doğumu ve Kimliği	8
2. Tahsili	11
3. Vefatı	13
II. İLMÎ ŞAHSİYETİ	13
A. DÜŞÜNCE VE FİKİRLERİNE GENEL BİR BAKIŞ	13
1. Akâid ve Kelâm Yönü	13
2. Hadis Yönü	16
3. Fıkıh Yönü	17
4. Tasavvuf Yönü	18
B. HAKKINDA SÖYLENENLER	19
C. HOCALARI VE TALEBELERİ	20
1. Hocaları	20
a. Muînüddîn b. Hâfız Zeyniddîn	20
b. Ebü'l-Hasen el-Bekrî	20
c. İbn Hacer el-Heytemî	21
d. Ali el-Müttakî el-Hindî	21

e. Mir Kılân veya Geylân.....	22
f. Atıyye b. Ali es-Sülemî	23
g. Abdullah es-Sindî	23
h. Kutbüddîn el-Mekkî en-Nehrevâlî.....	23
1. Muhammed b. Muhammed el-Bekrî.....	24
2. Talebeleri	24
a. Abdulkâdir et-Taberî.....	24
b. Abdurrahmân el-Mürşidî	24
D. ESERLERİ	25
1. Hadis usulü	25
a. <i>Şerhu Şerhi Nühbeti 'l-fiker</i>	25
2. Mevzû Hadisler	25
a. <i>el-Masnû ' fî ma 'rifeti 'l-mevzû '</i>	25
b. <i>el-Esrâru 'l-merfû'a fî 'l-ahbâri 'l-mevzû 'a</i>	25
3. Hadis Şerhleri (tamamlanmış olanlar).....	25
a. <i>Mirkâtü 'l-mefâtih şerhü Mişkâti 'l-Mesâbih.....</i>	25
b. <i>Şerhü 'l-Muvatta ' bi-rivâyeti 'l-Îmâm Muhammed (Şerhu müşkilâti 'l-Muvatta ').....</i>	25
c. <i>Şerhü Müsnedi 'l-Îmâm Ebî Hanîfe</i>	25
d. <i>Cem 'u 'l-vesâil fî şerhi 'ş-Şemâil</i>	25
e. <i>Şerhu 'ş-Şifâ</i>	25
f. <i>el-Hırzû 's-semîn li 'l-Hısnî 'l-hasîn</i>	25
g. <i>Ta 'likâtü 'l-Kârî alâ sülâsiyyâti 'l-Buhârî.....</i>	25
4. Hadis Şerhleri (tamamlanmamış olan)	25
a. <i>Şerhü Sahîh-i Müslim.....</i>	25
b. <i>Şerhü 'l-Câmi 'i 's-Sağîr</i>	25
c. <i>Hâşiye 'ale 'l-Mevâhibi 'l-ledüniyye</i>	26
5. Kırk Hadis	26
a. <i>el-Mübînü 'l-mü 'în li-fehmi 'l-erba 'în</i>	26
b. <i>el-Ehâdisü 'l-kudsiyyetü 'l-erba 'îniyye</i>	26
c. <i>Erba 'üne hadîsen fî fadli 'l-Kur 'ân</i>	26
d. <i>Hafdü 'l-cenâh ve raf 'u 'l-cünâh bi-erba 'îne hadîsen fî 'n-nikâh.....</i>	26
6. Hadis Tahrici	26
a. <i>Ferâidü 'l-kalâid alâ ehâdisi Şerhi 'l-Akâid.....</i>	26

İKİNCİ BÖLÜM

MEVZÛ HADİS, "MÂNASI SAHÎHTİR" TABİRİ VE MEVZÛÂT ESERLERİNDE HAKKINDA "MÂNASI SAHÎHTİR" DENİLEN RİVÂYETLER	
I. MEVZÛ HADİS VE "MÂNASI SAHÎHTİR" TABİRİ	28
A. MEVZÛ HADİS	28
1. Lügat Mânası	28
2. Istılâh Mânası	28
3. Tarihsel Gelişimi	31
B. "MÂNASI SAHÎHTİR" TABİRİ	39
II. MEVZÛÂT ESERLERİNDE "MÂNASI SAHÎHTİR" DENİLEN RİVÂYETLER ...	45
A. Sehâvî'nin <i>el-Mekâsîdü'l-hasene</i> adlı eseri	45
B. Ali el-Kârî'nin <i>el-Esrâru'l-merfû'a</i> ve <i>el-Masnû'</i> adlı eserleri	46
C. Aclûnî'nin <i>Keşfu'l-hafâ'</i> adlı eseri	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALİ el-KÂRÎ'NİN <i>el-ESRÂRU'L-MERFÛ'A fî'l-AHBÂRİ'L-MEVZÛ'A</i> ADLI ESERİ VE "MÂNASI SAHÎHTİR" DEDIĞİ RİVÂYETLER	
I. ESERİN GENEL OLARAK TANITIMI VE MUHTEVASI	50
A. ESERİN ADI, BASKILARI VE TELİF AMACI	50
1. Eserin Adı	50
2. Baskıları	51
3. Telif Amacı	51
B. ESERİN MUHTEVASI	52
II. "MÂNASI SAHÎHTİR" DEDIĞİ RİVÂYETLER	52
SONUÇ	75
KAYNAKÇA	78
ÖZGEÇMİŞ	91

KISALTMALAR

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.s.	: Aleyhisselâm
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
ÇÜİFD	: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
hn.	: Hadis No
haz.	: Hazırlayan
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
nşr.	: Neşreden
v.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
s.a.v	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
thk.	: Tahkik Eden
tkd.	: Takdim
ts.	: Tarihsiz
tsh.	: Tashih
dğr.	: Diğerleri

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: “Mânası Sahîhtir” Tabiri ve Ali el-Kârî’nin <i>el-Esrâru’l-merfû’a</i> ’sında Hakkında Bu İfadeyi Kullandığı Rivâyetler	
Tezin Yazarı: Sinan PALA	Danışman: Doç. Dr. Ebubekir SİFİL
Kabul Tarihi: 17/01/2018	Sayfa Sayısı: VIII (ön kısım) + 90 (tez)
Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri	Bilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri
<p>Her ilim dalının kendine ait ıstılâhları vardır. Bu ıstılâhlar, bilimlerin anlaşılması için zorunlu olan, bilinmedikleri takdirde söz konusu olan ilmin anlam ve muhtevasına nüfûz etme imkânı olmayan anahtar kelimelerdir. Bundan dolayı ıstılâhlar her ilmin kendine has dili konumundadır. İslâmî ilimlerde ve bu çerçevede Hadis İlimlerinde de ıstılâhların ne denli önemli olduğu ehline malumdur. Muhaddisler, rivâyetlerin hangi derecede Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nispet edilebileceği meselesini, oluşturdukları birtakım ıstılâhlarla tesbit ve ifade etmeye çalışmışlardır. Özellikle hicrî V. yüzyıldan itibaren mevzû rivayeleri bir araya getirmek amacıyla telif edilen eserlerde ve daha sonra, insanlar arasında ‘hadis’ diye meşhur olmuş rivâyetlerin hakikatlerini beyan etmek maksadıyla yapılan çalışmalarda, muhaddislerin bazı rivâyetler hakkında sıkça “mânası sahîhtir” ifadesini kullandıkları müşâhade edilmektedir.</p> <p>Görebildiğimiz kadarıyla bir ıstılâh olarak şimdiye kadar incelenmemiş bulunan bu ifade, önce kavramsal bir şekilde tetkik edilip, daha sonra da, muhaddislerin bu ıstılâhtan neyi kastettiği, hangi anlamda kullandıkları ve ne tür rivâyetler için istimal ettikleri belirtilmeye çalışılmıştır. Üç bölümden oluşan tezin, ilk bölümünde Ali el-Kârî’nin hayatı ve ilmî kişiliği üzerinde durulmuş, ikinci bölümde mevzû hadis ve “mânası sahîhtir” tabiri incelenmiş, üçüncü bölümde ise, Ali el-Kârî’nin, <i>el-Esrâru’l-merfû’a</i> isimli eserinde “mânası sahîhtir” dediği rivâyetler, oluşturulan kavramsal çerçevede tetkik edilmiştir.</p> <p>Netice itibariyle, gerek mevzûât eserlerinde ve gerekse halk arasında hadis diye meşhur olmuş rivâyetlerin incelendiği eserlerde “mânası sahîhtir” denilen birçok rivâyetin, ulemâ arasında da meşhur olduğu ve bu tür rivâyetlerin birçoğunun aynı veya benzer mânada farklı lafızlarla asıllarının bulunduğu tesbit edilmiştir.</p>	
Anahtar Kelimeler: İstılâh, Muhaddis, Mevzû hadis, Mânası sahîhtir tabiri.	

Yalova University Insitute of Social Sciences Master Thesis Summary

Thesis Title: The Expression of “Authentic in terms of Meaning” and Traditions Described by Ali al-Qārī in his el-Esrāru’l-merfū’a with This Expression
Thesis Author: Sinan PALA Advisor: Doç. Dr. Ebubekir SİFİL
Date of Acceptane: 17/01/2018 Total Number of Pages: Vİİİ (pre text) + 90 (main body)
Departmen: Basic Islamic Sciences Field of Study: Basic Islamic Sciences
<p>Every branch of science has its own terms. These are key words that are essential for the understanding of the sciences and which, if unknown, are not capable of influencing the meaning and content of knowledge. For this reason, terminology is a type of language specific to that science. In Islamic sciences and in sciences of hadith, we are well aware of the importance of terms. Hadith scholars tried to establish and express to which extant traditions could be attributed to Prophet Muhammed (pbuh) by means of some terms they developed. Especially in this works written for the purpose of bringing together fabricated traditions in the fifth Islamic century onwards and later in studies carried out to declare the reliability of traditions famous among people, it is observed that hadith scholars often used the expression of “authentic in terms of meaning.”</p> <p>This expression, which, as far as we can see, has not been examined as a term, is tried to be conceptually examined first and then it is determined what is meant by hadith scholars by this expression, in which meaning and for what kind of narrations they used it. In the first part of the thesis, which is composed of three chapters, the life and the scientific personality of ‘Ali al-Qārī is discussed, and in the second chapter the fabricated traditions and expression of “authentic in terms of meaning” are examined. In the third section, traditions described by Ali al-Qārī in his el-Esrāru’l-merfu’a as “authentic in terms of meaning” have been examined within the conceptual framework developed in the previous chapters.</p> <p>As a result, many narrations described as saḥīḥ in terms of meaning both in mawzūāt litrature and also circulated among people as hadīth are also famous among scholars. In addition, many of this kind of narrations have their originals with the same or different wording.</p>
Keywords: Term/Terminology, Hadith Scholar, Fabricated tradition, the Expression of “authentic in terms of meaning.”

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Sahâbeden itibaren rivâyetlerin bir taraftan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nisbetini tesbit noktasında faaliyetler sürdürülürken, diğer taraftan, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) aidiyeti tesbit edilmiş olan rivâyetlerin 'aidiyet mertebeleri' ortaya konulmaya çalışılmıştır. Mütেকaddimûn döneminde rivâyet, râvî ve mervî ile ilgili yapılan çalışmalar neticesinde birtakım kaideler vaz edilmiş ve bu kaidelerle birlikte oluşturulan ıstılâhlarla rivâyetlerin durumu belirtilmiştir. Mütেকaddimûn döneminde mevzû hadisler, genelde cerh-ta'dîl, ricâl, tabakât ve du'afâ gibi eserlerde kayıt altına alınmaya çalışılmıştır.

Özellikle hicrî beşinci asırdan itibaren mütেকaddimûn döneminde telif edilen eserler temel alınarak, mevzû hadisler hususunda müstakil çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Daha sonra hicrî yedinci yüzyıldan itibaren, halk arasında 'hadis' diye meşhur olmuş rivâyetlerin incelendiği, içerisinde genel olarak mevzû rivâyetlerin bulunduğu ve fakat az da olsa sahih, hasen ve mevzû olmayan zayıf rivâyetlerin de yer aldığı eserler vücûda getirilmeye başlamıştır.

Gerek mütেকaddimûn döneminde zayıf rivâyetler hakkında, gerekse müteahhirûn döneminde mevzûâtla ilgili eserlerde ve 'hadis' diye meşhur olmuş sözleri ihtiva eden kitaplarda birçok muhaddis tarafından bazı rivâyetler için sıklıkla kullanılan "mânası sahîhtir" ifadesi dikkat çekmektedir. Bu hakikatten yola çıkarak, kavramsal zeminde tetkik edildiğini tesbit edemediğimiz bu ifadeyle ulemânın neyi kastedtiğini ortaya koymak, bu ifadeyi bir 'hadis ıstılâhı' olarak incelemek ve bu bağlamda "mânası sahîhtir" denilen rivâyetleri bu hakikat çerçevesinde tetkik etmek araştırmanın konusunu ve amacını teşkil etmektedir. Araştırmanın konusuna mesned olan eser ise, Ali el-Kârî'nin *el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevzû'a* adlı eseridir. Müellifin bu eseri gerek mevzûâtla ilgili telif edilen en kapsamlı bir eser oluşu ve gerekse bu konuyla ilgili kendisinden önce yazılmış eserlerden büyük oranda istifade etmiş olması, Ali el- Kârî'nin bu eserinde serdetmiş olduğu birçok rivâyet hakkında "mânası sahîhtir" ifadesini kullanmış olması araştırmanın konusuna mesnet teşkil edilmesinde tercih edilen bir eser olmuştur.

II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE METODU

Üç ana bölümden müteşekkil olan çalışmamızın Ali el-Kârî'nin hayatı ve ilmî kişiliği ile ilgili özet bilgiler sunulan ilk bölümünde, genelde terâcim eserleri ve Ali el-Kârî'yle ilgili yapılan müstakil çalışmalar, kaynak noktasında yararlanılan önemli eserlerdir. Bu bağlamda Halil İbrahim Kutlay'ın Yüksek Lisans tezi olarak sunduğu *Ali el-Kârî ve eseruhû fi ilmi'l-hadîs* adlı eseri, kaynak olarak büyük oranda istifade edilen çalışma olmuştur. İstifade edilen eserler hususunda asıl kaynaklara inilmesi noktasında gayret sarf edilmiştir.

'Mevzû hadis' kavramının ve "mânası sahîhtir" tabirinin incelendiği İkinci Bölüm'de, daha çok hadis usûlü ve hadis tarihi kaynakları, mevzû hadisle ilgili yapılan müstakil çalışmalar, mevzûât eserleri ve ilgili hadis metinlerinin geçtiği kaynaklar kullanılmıştır.

Ali el-Kârî'nin *el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevzû'a* (nşr. M. Lütfi es-Sabbâğ, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1391/1971.) adlı eserinde geçen ve hakkında “mânası sahihtir” ifadesinin kullanıldığı rivâyetlerin tetkik edildiği Üçüncü Bölüm'de ise, bu tür rivâyetlerin yer aldığı eserler ve bunların şerhleri yararlanılan önemli kaynaklar olmuştur.

Tezin ana umdesini oluşturan bölüm, ikinci ve üçüncü bölümdür. Bu bölümlerde; önce mevzû hadisin lügat ve ıstılâh mânaları beyan edilmiş, ardından, “mânası sahihtir” ifadesinin hangi eserlerde ve kim tarafından nasıl kullanıldığı tesbit edilmeye çalışılmıştır. Hadis edebiyatıyla ilgili eserler başta olmak üzere muhaddis kimliği olan fakihler ve müfessirlerin eserleri de bu bağlamda incelenmiştir. Bu şekilde bir metodun takip edilmesinde ana gaye, bu ifadenin kimler tarafından ve hangi amaçla kullandıklarını tesbit etmektir. Son bölümde ise, “mânası sahihtir” denilen rivâyetler ilk öncelikle mevzûâtla ilgili eserlerde ve ‘hadis’ diye meşhur olmuş sözlerin incelendiği eserlerde ne şekilde kullanıldığı ortaya konulmuş, sonra da bu tür rivâyetlerin mânalarına delâlet edecek âyet ve hadisler serdedilmiştir.

Netice itibariyle, güncelliğini korumasıyla birlikte, tesbit edilebildiği kadarıyla şu ana kadar üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamış bulunan “mânası sahihtir” ifadesinden, muhaddislerin neyi amaçladığı ve ifadenin hangi anlamda kullanıldığı beyan edilmeye ve bu tür rivâyetlerin mâna açısından istimal edilip edilemeyeceği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
ALİ el-KĀRĪ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI
VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

I. ALİ el-KĀRĪ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM VE HAYATI

A. YAŞADIĞI DÖNEM

1. Dönemin Siyâsî ve Sosyal Yapısı

Ali el-Kārî (v.1014/1605)'nin yaşadığı hicrî X. yüzyıl İslâm âleminde, Osmanlı Devleti (1299-1923), Safevî Devleti (1501-1736) ve Memlûkler Devleti (1250-1517) olmak üzere üç büyük devletin hüküm sürdüğü bir zaman dilimidir.¹ Batı'da, Moğaç zaferiyle (932/1526) sınırlarını Orta Avrupa'ya kadar genişleten Osmanlı Devleti, Preveze deniz zaferiyle (945/1539) de Akdeniz'i bir Türk gölü haline getirmiştir. Doğu'da, Ridâniye zaferiyle Memlûkler'e son verirken (92/1517), Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz'ı hâkimiyeti altına almıştır. Safevîler'i Çaldıran savaşıyla (920/1514) ağır bir yenilgiye uğratan Osmanlı, kısa bir zaman sonra Bağdat'ı almış (935/1529) bu sayede doğuyu bir müddet de olsa tehlike olmaktan çıkartmıştır.² Irak ve İran, ilk önce Akkoyunlular'ın hükmü altındayken, daha sonra Safevîler'in hâkimiyetine girmiştir. Yine bu dönemde Mâverâünnehir'de kurulmuş olan Özbekler ise, Horasan ve etrafına bir süre hâkim olmuşlar, daha sonra Safevîler'le giriştikleri sürekli harpler neticesinde Osmanlı ile ittifak yapıp yardım almışlarsa da, on altıncı asrın sonlarında İran Şahı Abbâs'a Herat'ta yenilerek hâkimiyetlerini kaybetmişlerdir.³

Ali el-Kārî'nin doğduğu şehir olan Herat'ta, hicrî dokuzuncu yüzyılın başında Timur'un torunu olan Hüseyin Baykara (v. 911/1506) Timurlu tahtındaydı. 900/1494-1495 yılından itibaren Mâverâünnehir'de hüküm süren Özbekler'in saldırılarını arttırması üzerine Hüseyin Baykara, Özbekler'e karşı, Kâbil'i ele geçiren Bâbü (v. 937/1530)'den yardım istemiş, olumlu cevap alması üzerine hazırlıklara başlamış ise de 911/1506'da ölmüştür. Bâbü, Özbek tehlikesine karşı Herat'a geldiği zaman (912/1506), Hüseyin Baykara'nın oğulları olan Bedüzzamân ve Muzafferüddin'in taht kavgasında olduğunu görmüş ve bunlardan yeterli desteği alamamasından dolayı şehirden çekilince, Özbekler'den Muhammed Şeybânî Herat'a girmiştir. Herat 913/1507'de Özbek Muhammed Şeybânî'nin hâkimiyetinde iken birçok savaşlardan sonra Şah İsmâil (v. 930/1524)'e Merv'de yenilince, 916/1510'da Şah İsmâil'in eline geçmiş ve Şah İsmâil, Şamlu Türkmen beyi Şamlu Hüseyin'i Horasan beylerbeyi ve Herat valisi yapmıştır.⁴

Şah İsmâil'in ölümünden sonra Özbekler'le Safevîler arasında birçok defa el değiştiren Herat, 932/1526 yılında bir ara Bâbürlüler'in hâkimiyeti altına girmiş,⁵ daha sonra eskiden beri Horasan'a hâkim olmaya çalışan Özbekler, iç karışıklıklardan istifade ederek tekrar saldırıya geçmiş, 1524'ten 1536'ya kadar defalarca Horasan'a saldıran Ubeydullah Han, nihayet en önemli şehir olan Herat'ı ele geçirmişse de Şah Tahmasb (v. 984/1576)'ın büyük bir ordu ile Horasan'a yürümesi üzerine bölgeyi terk etmiş, herhangi

¹ Halil İbrahim Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kārî ve eseruhû fî 'ilmi'l-hadîs*, Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1987, s. 12.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ts. II, 265, 288, 324, 348, 375; Çağfer Karadaş, *Ali el-Kārî'nin Akaide Dair Eserleri ve Bazı İtikadi Görüşleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1991, s. 1.

³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 212; Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kārî*, s. 12-13;

⁴ Recep Uslu, *Herat Tarihi*, İstanbul, 1997, s. 44.

⁵ Uslu, "Herat", *DİA*, XVII, 216.

bir direnişle karşılaşmayan Safevîler, Herat'ı ve çevresini tekrar geri almışlardır.⁶ Herat, bu tarihten sonra büyük ölçüde Safevîler'in idaresi altında kalmıştır.⁷

Bu dönemlerde Safevîler özellikle de Şah İsmâil, çok katı bir Şiîleştirme faaliyeti yürütmüştür. Ele geçirdiği yerlerde yüz binlerce insanı katletmiş, halkın mallarını zorla ellerinden almış, Ehl-i sünnet kitaplarını yaktırarak, sayısız âlimi öldürmüş ve bu sebeple hükmü altındaki beldelerden birçok ilim adamı Hind ve Hicaz diyarlarına göç etmek zorunda kalmıştır.⁸

Asya'nın güney-batısındaki Arabistan yarımadasının Kızıldeniz havzasına düşen Hicaz kıtası, İslâm âleminin kiblesi olan Mekke'deki Kâbe ile Hz. Peygamber'in (s.a.v.) medfun bulunduğu Medine'yi içine alıp, Mısır'da hüküm süren birçok İslâm devletinin hâkimiyeti altında kalmıştır. Yavuz Sultan Selim (v. 926/1520), 922/1516'da Mercidâbık muharebesiyle Suriye ile Filistin'i ve 923/1517'de Ridâniye savaşıyla Mısır'ı alıp Memlûk Devleti'ne son verdikten sonra, bu devletin nüfuzu altında bulunan Mekke ve Medine havalisi de Osmanlı hâkimiyetini tanımıştır.

O sırada Mekke emîri bulunan Şerif Berekât b. Muhammed el-Hasenî (v. 932/1525), küçük yaşında olmasına rağmen oğlu Şerif Ebû Nümei'yi (v. 992/1584), fazla zaman geçirmeden bir elçilik heyetiyle Mısır'a göndermiş ve Osmanlı padişahına tazimlerini sunarak Mekke'nin anahtarlarını takdim etmiştir. Kahire'de iken Mekke ve çevresini ele geçirmek için asker sevk etmeyi düşünen Yavuz Sultan Selim, Mekke emîrinin bu davranışı karşısında bundan vazgeçerek, Ebû Nümei'yi çeşitli hediyeler ve Şerif Berekât'ı Mekke Emîrliği'ne tayin ettiğini bildiren menşurla (berat) birlikte Mekke'ye göndermiş, böylece Haremeyn resmen Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.⁹

⁶ Tufan Gündüz, "Safevîler", *DİA*, XXXV, 453.

⁷ Fahamettin Başar, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (Komisyon), İstanbul: Çağ yayınları, 1989, IX, 545; Uslu, *Herat Tarihi*, s. 45-46.

⁸ Ebû Abdillâh Kutbüddîn el-Mekkî en-Nehrevâlî, *el-İ'lâm bi-a'lâmi Beytillâhi (beledillâhi)'l-harâm*, (Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Zeynî Dahlân el-Mekkî'nin *Hulâsatü'l-kelâm fî beyâni ümerâ'i'l-beledi'l-harâm* eserinin kenarında), Kahire: el-Matba'atü'l-hayriyye, 1305, s. 185.

⁹ Ali b. Tâceddîn b. Takıyyüddîn Sencârî, *Menâihü'l-kerem fî ahbâri Mekke ve'l-Beyt ve vulâti'l-Harem*, thk. Mâcîde Faysal Zekerıyyâ, Mekke: Câmîatu Ummi'l-Kurâ, 1419/1998, III, 226; Nehrevâlî, *el-Berku'l-Yemânî fî fethi'l-'Osmânî*, Riyad: Dâru'l-Yemâme, 1387/1967, s. 24-27; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Zeynî Dahlân el-Mekkî, *Hulâsatü'l-kelâm*, s. 50; Ebû'l-Berekât Zeynüddîn (Şehâbüddîn) Muhammed b. Şehâbiddîn Ahmed b. İyâs el-Hanefî, *Bedâi'u'z-zühûr fî vekâi'i'd-dühûr*, thk. Muhammed Mustafa, Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1402/1982, V, 190; Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdilmelik eş-Şâfiî el-Âsımî el-Mekkî, *Semtü'n-nücûmi'l-avâlî fî enbâ'i'l-evâ'i'l ve't-tevâlî*, thk. Âdil Ahmed Abdülmecûd, Ali Muavvaz, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1419/1998, IV, 305; Abdülfettâh b. Hüseyin Râveh el-Mekkî, *Cedâvilu târihi ümerâi'l-Beledi'l-Haram Mekkelü'l-Mükerrreme asri'n-Nebî s.a.v. hattâ asrine'l-hâzir 1419h-1999m muazzezeti bi'l-harâit ve's-suver*, Mekke, 1420/1999, s. 150-151; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, s. 17; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 292, 426; Mustafa Sabri Küçükaşçı, *Abbâsiler'den Osmanlılar'a Mekke-Medîne Tarihi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007, s. 160; Muhammed el-Emîn el-Mekkî, *Osmanlı Pâdişahlarının Haremeyn Hizmetleri*, çev. İsmail Dönmez, İstanbul: Çamlıca Basım, 2008, s. 80; Tuğba Aydeniz, *Osmanlı Devleti'nde Mekke'nin Yönetimi* (Basılmamış doktora tezi), İstanbul, 2010, s. 16-25; A. Vehbi Ecer, *Osmanlı Döneminde Mekke'nin Yönetimi*, X. Türk Tarih Kongresi, (Bildiriler), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, IV, 1431-1433.

Osmanlılar, her ne kadar hususi bir Osmanlı memurunu Mekke'ye tayin etmişlerse de,¹⁰ Mekke'nin Memlûkler zamanındaki statüsünü değiştirmeyip, şeriflerin gösterdikleri itibâ dolayısıyla, onların Hicaz emîrliğini tanımışlar ve kendilerine emîrliklerinin kabul ve tasdik edildiğini gösteren berat (menşur) göndermişler, bununla birlikte Mekke ve Medine'de her sene münâvebe ile Mısır'dan gönderilen muhafız kuvvet de bulundurmışlardır.¹¹ Hicaz'ın ilhakıyla birlikte Yavuz Sultan Selim (m. 1512-1520), Cidde'de bir Osmanlı sancağı kurmuş¹², emirliğin iç siyaseti ve idaresine karşı çıkmamış bu konuda köklü değişiklikler yapmamıştır. Hac kafilelerinin korunması, her sene gönderilen sürrelerin âdil bir şekilde taksimi, limanların muhafazası, mukaddes şehirlerin güvenliğinin sağlanması, ulaşım hizmetlerinin aksamadan yürütülmesi gibi konularda gerekli tedbir ve düzenlemeleri yapmakla yetinmiştir.¹³

Ali el-Kârî'nin ikamet ettiği süre içinde Mekke'de, Şerif Ebû Nüme Muhammed b. Berekât, Şerif Hasan b. Nüme Muhammed (v. 1010/1601), Şerif Ebû Tâlib b. Hasan (v. 1012/1603) ve Şerif İdris b. Hasan (v. 1034/1624) emirlikte bulunmuşlardır. Zeki, idareli, ileri görüşlü ve aynı zamanda cesur olan Ebû Nüme dönemi, Osmanlı idaresinin bu bölgeye yerleşme devresini teşkil etmiştir. Ebû Nüme'in uzun süren Mekke emirliği zamanında küçük çapta bazı olaylar olmuşsa da bunlar fazla büyümeden yatıştırılmış, Hicaz bölgesi bu dönemde emniyet ve huzur beldesi olmuş ve Osmanlı Devlet bu bölgeyle ilgili herhangi bir problem yaşamamıştır.¹⁴

Hicaz'ın ve dolayısıyla Mekke'nin Osmanlı Devleti için ehemmiyeti maddî olmaktan daha çok dinî olduğu için, bu bölgeler Osmanlı hazinesine herhangi bir maddî menfaat ve gelir sağlamamıştır. Hicaz bölgesi birçok vergiden muaf tutulmuş, hatta Mekke halkından hiçbir şekilde vergi alınmamış, buna ilâveten Yavuz Sultan Selim'den itibaren yöneticilere ve halka sayısız yardımlar yapılmış, imtiyazlar verilmiş ve sadece idari ve askeri alanda değil, din, hukuk ve eğitim alanlarında da birçok hizmetler yapılmıştır.¹⁵

2. İlmî Yapısı

Milâdî XVI. asırda İslâm dünyasının birçok yerinde değişik merkezlerde eğitim-öğretim faaliyetleri icra edilmekteydi. Fetihden sonra İstanbul'da Fâtih Sultan Mehmet (v. 886/1481) tarafından yaptırılan ve Fatih Medreseleri diye meşhur olan Sahn-ı Semân medreseleri, Kanûnî (v. 974/1566) tarafından kurulan Süleymaniye medresesi, Mısır'da bulunan Ezher, Tunus'ta kurulan Zeytûniye medresesi, Hameyn'de tesis edilmiş

¹⁰ İsmet Miroğlu, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (Komisyon), İstanbul: Çağ yayınları, 1989, X, 310.

¹¹ C. Snouck Hurgronje, *Safahât min târihi Mekkete'l-Mükerreme*, (Arapça'ya çeviren, Ali Avde eş-Şuyûh); Mekke: Dâretü'l-Melik Abdülazîz, 1419/1999, I, 207; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, s. 16-25; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Mekke", *DİA*, XXVIII, 563; Zekeriyâ Kurşun, "Hicaz", *DİA*, XVII, 439.

¹² Fâik Bekr Savvâf, *el-Alâkât beyne'd-Devleti'l-Osmâniyye ve iklimi'l-Hicaz fi'l-fetretü mâ beyne 1293-1334/1876-1916*, Cidde: Dâru'l-Muhammedî, 1426/2005, s. 45.

¹³ Sencârî, *Menâihü'l-kerem*, III, 226; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, s. 26.

¹⁴ Âsımî, *Semtü'n-nücûmi'l-avâlî*, s. 336-360.

¹⁵ Dahlân el-Mekkî, *Hulâsatü'l-keâm*, s. 52-56; Ahmed es-Sibâî, *Târîhu Mekke, Dirâsât fi's-siyâse ve'l-ilm ve'l-içtimâ' ve'l-umrân*, Riyad: el-Emânetü'l-âmme li'l-ihfâl, 1419/1999, II, 395-398; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, s. 74-78; Vehbi Ecer, *Osmanlı Döneminde Mekke'nin Yönetimi*, s. 1432-1437; Tuğba Aydeniz, *Osmanlı Devleti'nde Mekke'nin Yönetimi*, s. 34.

medreseler ve ilim halkaları, Mekke’de Kanûnî Sultan Süleyman tarafından dört mezheb ulemâsı için yaptırılan dört büyük medrese ilk akla gelen gelenlerdir.¹⁶ Bu ilim merkezlerinde başta İslâmî ilimler olmak üzere birçok alanda eğitim-öğretim faaliyeti yapılmış ve önemli ilim adamları yetişmiştir.¹⁷

Mekke-i Mükerrreme’de ise, Mescid-i Harâm’da oluşturulmuş ilim halkaları şer’î ilimlerde büyük âlimlerin yetişmesinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle Memlûkler’den itibaren bazı aileler tarafından evlerde tesis edilmiş ilim meclisleri hicrî X. asrın Mekke’sinde ilmî tedaris açısından önemli fonksiyon icra etmiştir. Osmanlı Devletinin Hicaz’ı ilhakıyla birlikte, birçok diyardan Mekke’ye hicret eden âlimler vesilesiyle ilim halkaları büyüüp çeşitlenmiş, tâlim ve tedaris hususundaki gayretleri neticesinde asra damgasını vuran büyük ilim adamları yetişmiş ve böylelikle Mekke büyük ilim merkezleri arasındaki yerini muhafaza etmiştir. Diğer taraftan özellikle Hac için İslâm âleminin dört bir yanından Mekke’ye gelen âlimler de buradaki ilmî hayatın canlılığını muhafaza etmesinde büyük etken olmuştur.

Hayatının büyük bölümünü Mekke’nin bu bereketli ortamında geçirmiş olması Ali el-Kârî’nin ilmî kişiliğinin oluşmasında inkâr edilmez bir rol oynamıştır.¹⁸

B. HAYATI

1. Doğumu ve Kimliği

Hicrî X. asırda Herat’ta doğan Ali el-Kârî’nin doğum tarihi bilinmemektedir. Tabakât eserlerinde bu konuda herhangi bir bilgi bulunmamakta, sadece doğum yeri zikredilmektedir.¹⁹

¹⁶ Eyüp Sabri Paşa, *Kâbe ve Mekke Tarihi (Mir’ât-ı Mekke)*, Sadeleştiren Osman Erdem, İstanbul: Fatih Yayınevi, ts. s. 480; Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 25-26; Sibâî, *Târîhu Mekke*, s. 530-538;

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 25-40.

¹⁸ Sibâî, *Târîhu Mekke*, s. 530-538; Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 36-38; Haydar Yıldırım, *Ali el-Kârî’nin Kelami Görüşleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 2002, s. 2.

¹⁹ Ebû’l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Sultân el-Kârî, *el-Masnû’ fi ma ‘rifeti’l-hadisi’l-mevzû’*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut: Mektebü’l-matbûâtî’l-İslâmiyye, 1398/1978, mukaddime, s. 9-10; Ali el-Kârî, *el-Esrârü’l-merfûa fi’l-ahbâri’l-mevzû’a*, nşr. Muhammed es-Sabbâğ, Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1391/1971, mukaddime, s. 24-31; Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, tsh. M. Şerefettin Yalrkaya, Kilisli Muallim Rifat Bilge, Beyrut: Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, ts. I, 24, 60, 454; Muhammed el-Emîn b. Fazlillâh el-Muhîbbî, *Hulâsatü’l-eser fi a’yânî’l-karni’l-hâdi ‘aşer*, Kahire: Matba’atü’l-Vehbiyye, 1284, III, 185; Ebû’l-Mekârim Necmüddîn Muhammed el-Gazzî, *Lutfü’s-semer ve katfü’s-semer*, thk. Mahmûd Şeyh, Dımaşk: Vizaretü’s-sekâfe ve’l-irşâd, ts. II, 578-579; Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî, *Tabakâtü’l-müfessirin*, thk. Süleymân b. Sâlih, Medine: Mektebetü’l-ulûm ve’l-hikem, 1417/1997, s. 405; Süleyman Sâdeddin Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal, Ankara: Türk Tarih Encümeni, 1928, s. 324; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedri’-t-tâlî’ bi-mehâsini men ba’de’l-karni’s-sâbi’*, nşr. Muhammed Ali Beyzûn, Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, 1418/1998, I, 305; Ebû’l-Hasenât Muhammed Abdülhayy el-Leknevî, *et-Ta’likâtü’s-seniyye ‘ale’l-Fevâidi’l-behiyye (el-Fevâ’idü’l-behiyye fi terâcimi’l-Hanefiyye ile birlikte)*, tsh. Muhammed Bedreddîn Ebû Firâs en-Na’sânî, Beyrut: Dâru’l-ma’rife, ts. s. 8; Leknevî, *Tarbü’l-emâsil bi-terâcimi’l-efâdil (el-Fevâidü’l-behiyye ile birlikte)*, gözden geçiren, Ahmed Za’bî, Beyrut: Dâru’l-Erkâm, 1418/1998, s. 515; Leknevî, *Muvatta’ü’l-İmâm Mâlik rivâyetü Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, (et-Ta’likü’l-mümecced alâ Muvatta’ Muhammed ile birlikte)*, thk. Takiyyüddîn en-nedvî, Dımaşk: Dâru’l-kalem, 1412/1991, I, 106-108 (şarihin mukaddimesi); Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhü’l-meknûn fi’z-zeyli ‘alâ Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, tsh. M. Şerefettin Yalrkaya, Kilisli Muallim Rifat Bilge, Beyrut: Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, I, 21, 294, 298; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-arifin esmâ’ü’l-müellifîn ve âsârü’l-musannifîn*, tsh. M. Şerefettin Yalrkaya, Kilisli Muallim Rifat Bilge, İstanbul: Vekâletü’l-ma’ârif, 1951, Dâru ihyâi’t-türâsi’l-

Ali el-Kârî *Şemmu'l- 'avâriz fi zemmi'r-Revâfız* adlı eserinde, Herat'ta meydana gelen bazı olaylar hakkında bilgi vermekte ve bu bilgiler kendisinin doğum tarihini tesbit hususunda bazı imkânlar sunmaktadır. Şah İsmâil'in, Horasan'ı zaptı esnasında meydana gelen bir olayı naklederken, Râfızîler'in ilk şehit ettiği kişinin kıraat hocası Muînüddin b. Hâfız Zeyniddin olduğunu söylemektedir. Şah İsmâil'in, Irak topraklarını işgal edip oralarda katliam yaptıktan sonra, Herat'a hâkimiyetini ifade eden bir mektup gönderdiğini ve mektubun sonunda sahâbenin büyüklerine sebbi içeren ifadelerin bulunduğunu anlatmaktadır. O sıralarda Herat'ın meşhur camiinde hatip olan Muînüddin b. Hâfız'dan, ulemânın ve devlet büyüklerinin de bulunduğu camide mektubu okumasını emrettiğini, mektubu okuyan Hâfız'ın, sahâbeye sebedilen bölüme geldiğinde edebinden o kısmı atladığını, orda bulunan Şeyhülislâm el-Herevî'nin (v. 916/1510) okumasını istediysede bundan imtina ettiğini ve bunun üzerine Râfızîler'in, Hâfız'a, hücum edip onu şehit ettiklerini Ali el-Kârî nakletmektedir.²⁰

Şah İsmâil'in Herat'ı 916/1510 tarihinde zapt ettiğini, dolayısıyla Ali el-Kârî tarafından aktarılan olayın 916/1510 civarında gerçekleşmiş olabileceğini, Ali el-Kârî'nin, Muînüddin b. Hâfız'dan kıraat okuduğuna göre, doğum tarihinin 916/1510 tarihinden önce olması gerektiğini Cağfer Karadaş ifade etmektedir.²¹ Abdülfettâh Ebû Gudde (v. 1417/1997) ise, Mekke'de vefat eden bazı hocalarından yola çıkarak, Ali el-Kârî'nin doğum tarihinin hicrî 930 civarında olabileceğini belirtmektedir.²²

Yukarıda aktarılan ifadelerden, Muînüddin b. Hâfız'ın kilit isim olduğu anlaşılmaktadır. *Şemmu'l- 'avâriz* eserinin muhakkiki Mecîd Halife, Muînüddin b. Hâfız Zeyniddin ismine düştüğü dipnotta, bu kişinin tam adını, Muînüddin Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Hasenî el-Îcî es-Safevî olarak verdikten sonra, vefat tarihinin hicrî 905 olduğunu belirtmiştir.²³ Dikkat çeken husus, ilgili eserlerde Muînüddin

Arabî (ofset baskı), Beyrut, I, 751-753; Ebû'l-Hayr Abdullâh Mirdâd, *el-Muhtasar min Kitâbi Neşri'n-nevr ve'z-zehar fi terâcimi efâzili Mekke mine'l-karni'l- 'aşir ile'l-karni'r-râbi' 'aşer*, thk. Muhammed Saîd el-Amûdî, Ahmed Ali, Cidde: Alemü'l-ma'rife, 1406/1986, s. 365-369; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe li-beyâni meşhûri kütübi's-Sünneti'l-Müşerreffe*, Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1414/1993, s. 153; Yusuf b. İlyân Serkîs ed-Dimaşkî, *Mu'cemü'l-matbû'âti'l-'Arabiyye ve'l-mu'arrebbe*, Mısır: Matba'atu Serkîs, 1346/1928, II, 1791-1794; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 2002, V, 12-13; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts. VII, 100; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirîn*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974, II, 681-682; Ahmet Özel, "Ali el-Kârî", *DİA*, II, 403-405.

²⁰ Ali el-Kârî, *Şemmu'l- 'avâriz fi zemmi'r-Revâfız*, thk. Mecîd Halife, Kahire: Dâru's-safve, 1425/2004, s. 41-43; Cağfer Karadaş, *Ali el-Kârî'nin Akaide Dair Eserleri*, s. 7.

²¹ Cağfer Karadaş, *Ali el-Kârî'nin Akaide Dair Eserleri*, s. 7.

²² Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Muhammed Nizâr Temîm, Heysem Nizâr Temîm, tkd. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, ts. Mukaddime, s. (↵).

²³ Ali el-Kârî, *Şemmu'l- 'avâriz*, s. 42, Mecîd Halife, tam adını şu şekilde vermektedir:

هو معين الدين محمد بن عبد الرحمن بن محمد الحسنی الايجی الشافعی الصفوي

Diğer kaynaklar için bkz. Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1412/1992, VIII, 37-38; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 452, 610-611; *Şemmu'l-avâriz*'in bir başka muhakkiki olan Meşhûr Hasan Selmân, Muînüddin b. Hâfız'a düştüğü dipnotta, bu kişinin hal tercemesi için *Târîhu'n-nûris'-sâfir* adlı eserin ilgili yerini kaynak göstermektedir. Muînüddin b. Hâfız'a düştüğü dipnotta, bu kişinin hal tercemesi için *Târîhu'n-nûris'-sâfir* adlı eserin ilgili yerini kaynak göstermektedir. (Ali el-Kârî, *Şemmu'l-avâriz*, thk. Meşhûr Hasan Selmân, Amman: Dâru'l-eseriyye, 2008, s. 81). Fakat ilgili yere bakıldığında bu kişinin, hicrî 986 yılında vefat etmiş olan

el-İcî'nin vefat tarihi verilirken nasıl vefat ettiğinin zikredilmemesidir.²⁴ Muînüddin el-İcî hakkında, Ömer Nasuhi Bilmen (v. 1971) vefat tarihinin malum olmadığını belirtirken, neticede *Keşfü'z-zunûn*'un zeyline nazaran, Şâfiî olan bu zatın hicrî 906 tarihinde Mekke-i Mükerrerme'de vefat ettiğini ifade etmektedir.²⁵ Fakat dikkat çeken husus ise, kaynaklarda Muînüddîn b. Hâfız Zeyniddîn isminin hiçbir yerde geçmemesi ve talebelerinden herhangi birinin isminin zikredilmemesidir.²⁶ Bu da, Ali el-Kârî'nin "kıraat hocam" dediği kişiyle, kaynaklarda hal tercemesi verilen kişinin farklı kişiler olduğunu akla getirmektedir. Halil İbrahim Kutlay *el-İmâm Ali el-Kârî ve eseruhû fi 'ilmi'l-hadîs* adlı eserinde, Ali el-Kârî'nin kıraat hocası olan Muînüddin b. Hâfız'ı zikrettikten sonra düştüğü dipnotta, bu kişinin hal tercemesini terâcim kitaplarında bulamadığını, zikredilen şahsın belki Molla Miskîn Muînüddin Muhammed el-Ferâhî el-Herevî olabileceğini belirtmektedir.²⁷

Yukarıda ifade edilen bilgiler doğrultusunda, Ali el-Kârî'nin "kıraat hocam" dediği Muînüddin b. Hâfız'ın, kaynaklarda geçen Muînüddîn b. Abdirrahmân el-İcî es-Safevî olmadığını, Muînüddin b. Hâfız'ın başka bir şahsiyet olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Kaynaklarda hal tercemesi verilen Muînüddin el-İcî'nin, hicrî 905 veya 906 yılında vefat ettiği, Ali el-Kârî'nin "kıraat hocam" dediği zatın vefatı ise, Şah İsmâil'in Herat'ı işgal etmesinden sonra olduğu bilinmektedir. Diğer önemli bir husus ise, yukarıda Ali el-Kârî tarafından nakledilen olayda ismi geçen Hafid et-Teftâzânî diye meşhur olmuş Şeyhülislâm el-Herevî ile ilgilidir.²⁸ Şeyhülislâm el-Herevî, Şah İsmâil tarafından aynı meseleden dolayı 916/1520 yılında şehit edilmiştir. Şeyhülislâm el-Herevî'nin, Ali el-Kârî'nin kıraat hocası olan Muînüddin b. Hâfız'dan sonra şehit edildiği bilindiğine göre, hicrî 916/1520 yılında, ilk önce Muînüddin b. Hâfız, daha sonra da Şeyhülislâm el-Herevî'nin şehit edildiği ortaya çıkmaktadır. Ali el-Kârî, kıraat hocasının şehit edilmesi olayını anlattığına göre, bu esnada olayı kavrayacak bir yaşta olması gerekmektedir. Bütün bu bilgiler ışığında, doğum tarihi tam olarak tespit edilemese de, Ali el-Kârî'nin bir asır veya bir asra yakın bir zaman yaşadığı söylenebilir.

Ali el-Kârî'nin tam adı, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî el-Mekkî el-Hanefî'dir.²⁹ Kendi musannefâtının çoğunda, Ali b. Sultân Muhammed şeklinde geçmektedir.³⁰ Kıraat ilmine vukufundan dolayı el-Kârî veya genel

Cemâluddîn Muhammed Tâhir olduğu görülmektedir, bkz. Abdülkâdir b. Şeyh b. Abdullâh el-Ayderûsî, *Târîhü'n-nûri's-sâfir 'an ahbâri'l-karni'l-âşir*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1405/1985, s. 323-324.

²⁴ Serkîs, *Mu'cem*, II, 500-501; Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, I, 303; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, İstanbul, 1995, II, 223; Adil Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm hatte'l-asri'l-hâzir*, Beyrut, 1406/1986, II, 549.

²⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 670-671.

²⁶ Muhammed Eroğlu, "İcî, Muînüddin", *DİA*, XXI, 414-416.

²⁷ Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 52. Ancak bu tahmin isabetli görünmemektedir, zira Molla Miskîn'in vefat tarihi hicrî 952'dir. (Hayatı için bkz. Abdülkadir Şenel, "Molla Miskîn", *DİA*, XXX, 259.) Muînüddin b. Hâfız ise, Ali el-Kârî'nin anlattığı olaya istinaden, büyük ihtimalle hicrî 916 civarlarında şehit edilmiştir.

²⁸ Tam ismi: Seyfüddîn Ahmed b. Yahyâ b. Muhammed b. Sa'diddîn Mes'ud b. Ömer el-Henefî et-Teftâzânî'dir. Hayatı için bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 138.

²⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 24, 60, 454;

³⁰ Ali el-Kârî, *el-Masnû'*, s. 43; Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 1; vd.

bir ifadeyle Molla el-Kârî diye anılır.³¹ Yâkût el-Hamevî'nin (v. 626/1229) Horasan'ın en büyük şehri dediği Herat'ta³² doğmasından dolayı Herevî, Mekke'de uzun süre ikamet ettiği için de Mekkî nisbesiyle³³ anılmıştır.

2. Tahsili

Ali el-Kârî'nin tahsil hayatı, biri, doğduğu ve hayatının ilk devrelerini geçirdiği yer olan Herat, diğeri ise, hicret edip vefatına kadar kaldığı yer olan Mekke olmak üzere iki aşamada tetkik edilebilir.

İlimler tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Horasan'ın en büyük şehirlerinden birisi konumunda bulunan Herat, gerek ilmî bakımdan, gerekse kültür ve sanat açısından büyük aşamaların kaydedildiği, özellikle İslâmî ilimlerin hemen her dalında faaliyetlerin icra edildiği çok önemli bir merkezdir. Özellikle Timurular'ın hüküm sürdüğü dönemde daha çok edebiyat, kültür ve sanat alanlarında büyük bir konuma yükselmiştir. Daha sonra bu bölgeler çeşitli devletler ve kabileler arasındaki savaşlarla sürekli el değiştirip harap bir hâle gelmiş, giderek ilmî canlılığını kaybetmiştir.³⁴

Böyle bir ortamda Hicrî X. asırda dünyaya gelen Ali el-Kârî, muhtemelen ilk eğitimini babasından almıştır. Zira Müstakimzâde (v. 1202/1788), babasının Kur'ân ve kıraat hususunda âlim bir kişi olduğunu kaydetmektedir.³⁵ Eğitim hayatına Kur'ân'ı ezberleyerek başlayan el-Kârî, bu eğitiminden sonra Herat'ın meşhur medreselerinde eğitimini devam ettirmiş, Horasan'ın büyük ulemâsından ders almış, kıraat ilmini kendisinin de ifade ettiği gibi Muînüddin b. Hâfız'dan öğrenmiştir.³⁶ Hat sanatıyla da iştiğal etmiş olan el-Kârî, büyük ihtimalle bu sanatı Herat'ta öğrenmiştir. Bazı eserlerde³⁷ hocasının meşhur hattat Hamdullah el-Amâsî (v. 926/1520)³⁸ olabileceği kaydedilmektedir.³⁹ Yaşadığı asrın önde gelen hattatlarından olan el-Kârî, özellikle nesih ve sülüs hattında mahir bir konuma yükselmiş, yazdığı mushaflar İslâm âleminde meşhur

³¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 458; Ahmet Özel, "Ali el-Kârî", *DİA*, II, 403; Abdülfettâh Ebû Gudde, *el-Masnû'*, mukaddime, s. 9.

³² Ebû Abdullah Şihâbeddîn Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, Beyrut: Dâru sâdr, 1397/1977, V, 396-397.

³³ İsmi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 42-50.

³⁴ Uslu, "Herat", *DİA*, XVII, 216-217.

³⁵ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 324.

³⁶ Ali el-Kârî, *Şemmu'l-'avârız*, s. 41-42; Haydar Yıldırım, *Ali el-Kârî'nin Kelami Görüşleri*, s. 4.

³⁷ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 324; Muhammed Tâhir b. Abdülkâdir el-Kürdî el-Mekkî, *Târihü'l-hattî'l-Arabî ve âdâbihî*, Mısır: Mektebetü'l-hilâl, 1358/1939, s. 292-293.

³⁸ Hayatı için bkz. Muhammed Tâhir, *Târihü'l-hattî'l-Arabî ve âdâbihî*, s. 321.

³⁹ Halil İbrahim Kutlay, bu bilginin tarihi verilere aykırı olduğunu ifade etmektedir. Hamdullah'ın 926/1520'de, Ali el-Kârî'nin ise 1014/1605'te vefat ettiğini, iki vefat tarihi arasında 88 yıl olduğunu, Hamdullah'ın vefatında, Ali el-Kârî'nin daha doğmamış da olabileceğini ifade etmektedir. (Detaylı bilgi için bkz. Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 55-56). Ancak Kutlay'ın bu değerlendirmesi isabetli görünmemektedir. Zira Ali el-Kârî'nin bu tarihten önce doğduğu kesindir. Çünkü kıraat hocası Muînüddin b. Hâfız'ın, Şah İsmâil'in zamanında şehit edildiğini bizzat kendisi anlatmaktadır. Bu ise, hocasının şehit edildiğinde öğrenim çağına olduğunu göstermektedir. Şah İsmâil'in ölüm tarihi ise, 930/1524'dur. Bununla birlikte, Hamdullah'ın, Ali el-Kârî'nin hocası olamayacağı, çünkü Hamdullah'ın Amasya'da doğduğu, daha sonra İstanbul'a gidip orda yaşadığı ve İstanbul'da vefat ettiği, kabrinin ise Üsküdar'da olduğu bilinmektedir. (Hayatı için bkz. Muhittin Serin, "Hamdullah Efendi", *DİA*, XV, 449-452.) Dolayısıyla Ali el-Kârî'nin bu zatla görüşüğünü ve kendisinden ders aldığını söylemek mümkün görünmemektedir.

olmuştur. Son derece iffetli ve kanaatkâr olan el-Kârî, elinin emeğiyle geçimini sağlamış, her sene satmak üzere bir mushaf yazmıştır. Bazan senede iki mushaf yazmış, birinin parasını sadaka olarak dağıtmıştır.⁴⁰

Ali el-Kârî'nin tahsil hayatının ikinci ve en verimli dönemi, hicret edip vefatına kadar yaşadığı emin belde olan Mekke'dir. Buradaki eğitimine geçmeden önce, Herat'tan Mekke'ye hicreti ile ilgili birkaç hususa değinmek yerinde olacaktır.

Herat'ta doğup, ilk eğitimini buradaki âlimlerden aldığını ve bir müddet ikamet ettikten sonra Mekke'ye göç ettiğini hemen hemen bütün terâcim eserleri kaydetmesine rağmen, rihlet tarihini hiçbirisi belirtmemiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi, Şah İsmâil Herat'ı işgal ettikten sonra uyguladığı Şiileştirme politikası neticesinde, birçok âlim bu diyardan göç etmek zorunda kalmıştır. Ali el-Kârî'de bu fitnelerden sonra kendisinin de ifade ettiği gibi, bid'at yurdundan Sünnet diyarına hicret emiştir.⁴¹

Halil İbrahim Kutlay, el-Kârî'nin, bid'at ve fitnelerin yayılmasından çok sonra hicret ettiğini zikrettikten sonra, Ali el-Kârî'nin, Ebü'l-Hasen el-Bekrî'yi (v. 952/1545) "hocalarımızın hocası" diye vasıflandırdığını, bu ifadesinin onun, el-Bekrî'ye kavuşmadığına delil teşkil ettiğini belirtmekte, dolayısıyla el-Kârî, Mekke'ye, el-Bekrî'nin vefat ettiği hicrî 952/1545 tarihinden sonra geldiğini belirtmektedir. Mekke'de birçok âlimden ders alan el-Kârî'nin hocaları arasında İbn-i Hacer el-Heytemî (v. 973/1567)'nin Mekke'de en erken vefat eden kişi olduğunu, bu durumun el-Kârî'nin, Mekke'ye 952/1545 ile 973/1567 arasında geldiğini ispatladığını zikretmekte, neticede el-Kârî'nin, kırk yılı aşkın bir süre Mekke'de kaldığını söylemektedir.⁴² Cağfer Karadaş ise, el-Kârî'nin, Mekke'de okuduğu hocalar içinde ilk vefat eden kişinin Ebü'l-Hasen el-Bekrî olduğunu zikrettikten sonra, bu verinin, el-Kârî'nin Mekke'ye gelişinin 952/1545 tarihinden önce olması gerektiği sonucuna varmıştır.⁴³

Yukarda ifade edilen iki iddianın düğüm noktası, Ebü'l-Hasen el-Bekrî'nin, el-Kârî'nin hocası olup olmadığıdır. Karadaş, hocası olduğunu iddia ederken, Kutlay ise, el-Bekrî'nin değil, onun oğlu olan Muhammed b. Ebî'l-Hasen el-Bekrî'nin, Ali el-Kârî'nin hocası olduğunu, mütercimlerin Ebü'l-Hasen el-Bekrî'yi, el-Kârî'nin hocaları arasında zikretmelerinin hatalı olduğunu iddia etmiş, buna delil olarak, Ali el-Kârî'nin *Şemmul-avâriz* adlı eserinde Muhammed b. Ebî'l-Hasen el-Bekrî (v. 993/1585)'yi hocası olarak zikretmesine rağmen, Ebü'l-Hasen el-Bekrî'yi hocalarımızın hocası olarak zikretmesini göstermiştir.⁴⁴ Âlimlerin çoğu Ebü'l-Hasen el-Bekrî'yi Ali el-Kârî'nin hocaları arasında saymışlardır.⁴⁵

Bu konuda, terâcim eserleri tetkik edilmesine rağmen kesin bir sonuca varılamamıştır. Fakat gerek Ali el-Kârî'nin Ebü'l-Hasen el-Bekrî için birçok eserinde

⁴⁰ Abdullâh Mirdâd, *el-Muhtasar min Kitâbi Neşri'n-nevr ve'z-zehr*, s. 368; Mirza Habib Efendi, *Hat ve Hattâtân*, Kostantiniye: Matbaa-i Ebüzziya, 1306, s. 125; Ahmet Özel, "Ali el-Kârî", *DİA*, II, 403.

⁴¹ Ali el-Kârî, *Şemmu'l-avâriz*, s. 50.

⁴² Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 53-54.

⁴³ Cağfer Karadaş, *Ali el-Kârî'nin Akaide Dair Eserleri*, s. 8.

⁴⁴ Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 81; Cağfer Karadaş, *Ali el-Kârî'nin Akaide Dair Eserleri*, s. 9;

⁴⁵ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, III, 185; Leknevî, *et-Ta'likâtü's-seniyye*, s. 8; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 682.

kullandığı “hocalarımızın hocası” ifadesi ve gerekse, hocası olan Atyyye es-Sülemî (v. 983/1576) için kullandığı “Şeyhülislâm Ebü'l-Hasen el-Bekrî'nin talebesi” ifadesi,⁴⁶ Ebü'l-Hasen el-Bekrî'nin, Ali el-Kârî'nin hocası olmadığı yönünde bir kanaat oluşturmaktadır.

Ali el-Kârî, Horasan'ın bir bid'at yurdu olduğunu söyledikten sonra, kendisini dar-ı bid'attan dar-ı sünnet'e hicret etmeye muvafık kıldığı için Allah'a hamdetmiş ve Mekke'ye yerleşmiştir. Mekke'ye hicret ettikten sonra da eğitimini burada sürdüren el-Kârî, o sıralar canlı olan ilmî hayattan istifade etmiş, âlimlerin halakalarında bulunup, devrin en ünlü ulemâsından dersler almıştır.⁴⁷ İslâm dünyasının manevî merkezi konumunda bulunmasından dolayı Mekke'ye değişik beldelerden birçok âlimin seyahat etmesi, canlı bir ilmî ortamın oluşmasını intaç etmiş, el-Kârî de bu ortamdan son derece müstefid olmuş, hayatının bu ikinci merhalesinde onlarca eser telif etmiş ve neticede kendisi de bu ümmetin yıldızları arasına katılmıştır.

3. Vefatı

Mekke-i Mükerrreme'de, 1014/1605 yılının Şevval ayında vefat eden Ali el-Kârî, tarikatta şeyhi olan Abdullah es-Sindî'nin⁴⁸ Mekke'deki Mu'allâ kabristanında bulunan kabrinin yanına defnolunmuştur. Ölüm haberini duyan Mısır ulemâsı, Ezher Camii'nde gıyabi cenaze namazı kılmışlardır.⁴⁹

II. İLMÎ ŞAHSİYETİ

A. DÜŞÜNCE VE FİKİRLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

İslâmî ilimlerin her dalıyla iştilal edip, hemen hemen her sahada birden fazla eser vermek suretiyle iki yüzden fazla eser vücuda getirmiş olan Ali el-Kârî, böylelikle bu ilimlere vukufiyetini ispatlamıştır. “Kimin söylediğine değil, ne söylediğine bakmalı” düsturunu benimseyen el-Kârî,⁵⁰ kimden sadır olursa olsun yapılan yanlışlıklara itiraz etmiş ve zamanında özellikle bid'atlere karşı kararlı ve etkili bir mücadele yürütmüştür. Başta fıkıh ve hadis olmak üzere kıraat, tefsir, akaid/kelâm, tasavvuf, tarih, dil ve edebiyat alanlarında telif ettiği eserlerde bu ilim dallarıyla ilgili fikir ve düşüncelerini net bir şekilde ortaya koymuştur.

1. Akâid ve Kelâm Yönü

Akaid ilmiyle ilgili olarak on yedi eser telif eden Ali el-Kârî, tevhid ilmini, “din binasının kuvvetli ve sağlam temeli” şeklinde tavsif ederek ve uyulması gereken bilgiler yönünden ilimlerin en şerefliisi olarak ifade etmiş, bunun ise, mücerret aklî delillerden uzak, Kitap, Sünnet ve İcma'nın ortaya koyduğu delillerle mümkün olabileceğini belirtmiştir.⁵¹ Ehl-i sünnet çizgisinden ayrılmayan Ali el-Kârî, İmam Ebû Hanîfe'nin (v.

⁴⁶ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhü Mişkâti'l-mesâbih*, thk. Cemâl Aytânî, Beyrut: Dâru kütübî'l-ilmîyye, 1422/2001, I, 39, II, 400; vd.

⁴⁷ Ali el-Kârî, *Şummu'l-'avâriz*, s. 94;

⁴⁸ Habib Efendi, *Hat ve Hattâtân*, s. 125.

⁴⁹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, III, 186.

⁵⁰ Çağfer Karadaş, *Ali el-Kârî'nin Akaide Dair Eserleri*, s. 16.

⁵¹ Ali el-Kârî, *Minehü'r-ravzi'l-ezher fî şerhi'l-Fikhi'l-ekber*, Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1419/1998, s. 27.

150/767) görüşlerini benimsemiş, onun selef çizgisini korumayı şiar edinmiş ve özellikle müteşâbihât hususunda selefin yolunun eslem ve ahkem yol olduğunu ifade etmiş, aşırı akılcılığı ve buna bağlı olarak kelâmcılığı, selef âlimlerinden kelâmı şiddetli bir şekilde eleştiren sözler naklederek tenkit etmiş, bu eleştirisine delil olarak da, kelâmcıların mücerret akılla hüküm vermeye kalkışmaları, âyet ve hadislerden inhırafla filozofların sözlerine dalmaları ve benzeri sebepleri ileri sürmüştür.⁵² Dinde şiddet ve taassup göstermenin yasak ve zararlı olduğunu söyleyen el-Kârî, Râfizilerin tekfir edilmeleri meselesinde oldukça hassas davranmış ve inanç meselelerinin kat'î delillere dayanması gerektiğini belirtmiştir.⁵³ Tekfir hususunda da hassas davranan Ali el-Kârî, yüz rivâyetin doksan dokuzu bir kişinin küfrüne, bir rivâyet ise müslüman olduğuna delâlet etse, müftüye düşenin o bir rivâyetle amel etmek olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴

Tasavvufa ilgisi yanında bir kısım sûfilerden sadır olan aşırı bulduğu görüşlere, özellikle İbnü'l-Arabî'nin (v. 638/1240) *vahdet-i vücûd* felsefesine şiddetle karşı çıkmış⁵⁵, bu hususta müstakil risaleler telif etmiş; Kitap, Sünnet ve İcmâ'a dayanan yolun en doğru yol olduğunu belirtmiştir.⁵⁶ Bununla beraber vahdet-i vücûd hususunda ortaya konulan görüşlerin İbnü'l-Arabî'ye nisbeti noktasında ihtiyatlı davranmıştır.⁵⁷ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) anne ve babasını *el-Fıkhü'l-ekber*'in bazı nüshalarındaki metne⁵⁸ dayanarak kâfir kabul etmesi tepkiyle karşılanmış ve kendisine bu konuda reddiyeler yazılmıştır.⁵⁹ Kemal Paşazâde'nin (v. 940/1534) "bu konu akaid konusu değildir" sözüne⁶⁰ karşın, "bu konu eğer itikâdi meselelerden olmasaydı, İmâm-ı Âzam *el-Fıkhü'l-*

⁵² Ali el-Kârî, *Minehü'r-ravzi'l-ezher*, s. 29-42; Ali el-Kârî, *Davü'l-me'âlî şerhü Bed'i'l-Emâlî*, (*Mecmû'u resâilî'l-Allâme el-Mollâ Aliyyü'l-Kârî* içerisinde, thk. Muhammed Hallûf Abdullah riyasetinde ilmi bir heyet, İstanbul: Dâru'l-lübâb, 1437/2016), thk. Mâhir Edîb Habbûş, V, 31, Çağfer Karadaş, *Ali el-Kârî'nin Akaide Dair Eserleri*, s. 17.

⁵³ Ali el-Kârî, *Şemmul-'avâriz*, s. 21, 40-41.

⁵⁴ Ali el-Kârî, *Sülâletü'r-risâle fî zemmi'r-Ravâfizi min ehli'd-dalâle*, (*Mecmû'u resâilî'l-Allâme el-Mollâ Aliyyü'l-Kârî* içerisinde), thk. Muhammed Ahmed, VI, 425.

⁵⁵ Ali el-Kârî'nin İbnü'l-Arabî'yi tekfirle itham ettiğini birçok âlim ifade etmektedir. Ancak Ali el-Kârî, *Şemmul-'avâriz* adlı eserinde bunun böyle olmadığını, sözlerinin yanlış anlaşıldığını ifade etmektedir. İbn Arabî'ye nispet edilen sözlerin küfrü gerektirdiğini ifade etmiş fakat bu sözlerin İbnü'l-Arabî'ye nispeti hususunda ihtiyatlı davranmış veya ifade edilen sözlerden başka mânaların kastedilmiş olabileceğini ve benzeri ifadeler kullanmıştır. Ali el-Kârî, *Şemmul-'avâriz*, thk. Meşhûr Hasan Selmân, s. 53-54.

⁵⁶ Ali el-Kârî, *er-Red ale'l-kâilîne bi-vahdeti'l-vücûd*, thk. Ali Rıza b. Abdullâh b. Ali Rıza, Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-türâs, 1415/1995, s. 13; Ali el-Kârî, *Mertebetü'l-vücûd ve menziletü's-şühûd*, thk. Muhammed Musab Gülsüm, VI, 131 (*Mecmû'u resâilî'l-Allâme el-Mollâ Aliyyü'l-Kârî* içerisinde); Çağfer Karadaş, *Ali el-Kârî'nin Akaide Dair Eserleri*, s. 18; Ahmet Özel, "Ali el-Kârî", *DİA*, II, 403.

⁵⁷ Ali el-Kârî, *Şemmul-'avâriz*, thk. Meşhûr Hasan Selmân, s. 53; Ali el-Kârî, *er-Red ale'l-kâilîne bi-vahdeti'l-vücûd*, s. 47.

⁵⁸ Ali el-Kârî, *Minehü'r-ravzi'l-ezher*, s. 310-311. *el-Fıkhü'l-ekber*'in birçok nüshasında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in anne ve babasıyla ilgili herhangi bir ifade yoktur. Bu ifade, bu eserin hicrî 1314 Delhi baskısında mevcuttur. Şimdiki baskılarda yoktur, bkz. Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 108. Zâhid el-Kevserî, *el-Fıku'l-ekber*'in Hammâd b. Ebî Hanîfe'nin babasından rivâyet ettiği nüshanın senedini zikrettikten sonra, Medine-i Münevverede Şeyhülislâm Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde iki eski sahîh nüshasının bulunduğunu ve keşke bu nüshalarla *el-Fıku'l-ekber*'in Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye'deki nüshaların karşılaştırılarak tekrar basılmasını temenni etmektedir. Bkz. İmâm-ı Âzam Nu'mân b. Sâbit Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müte'allim*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Kahire: Matbaatü'l-Enver, 1368, s. 6-7.

⁵⁹ Ebü'l-Müntehâ Ahmed b. Muhammed el-Mağnisâvî, *Şerhu Ebi'l-Müntehâ ale'l-Fıkhî'l-ekber*, el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, ts. s. 30; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, III, 186 (Reddiye, Abdülkadir et-Taberî'ye aittir.); Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 107.

⁶⁰ Şemseddin Ahmed Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemal Paşa*, 1316, (Yedinci risale), s. 87-91.

ekber'de zikretmezdi" diye itiraz etmiştir.⁶¹ *Edilletü mu'tekadi Ebî Hanîfe fî ebeveyi'r-rasûl* adlı risalesinde el-Kârî, İmâm-ı Âzam'ın *el-Fıkhu'l-ekber*'inde, Rasûlullâh'ın (s.a.v.) anne ve babasının küfür üzere öldüklerini söylediğini zikretmiş⁶² ve bu konuda, Kitap ve Sünnet delilleri yanında müçtehitlerin ittifakı bulunduğunu söylemiştir.⁶³

Bu konu, çok eskilerden beri ilim erbâbı tarafından tartışılmış ve ilmî veriler ışığında doğruya ulaşmak için gayret sarf edilmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) anne ve babasının âhiretteki durumlarının ne olacağı sorusu, asr-ı saâdet'te ortaya çıkıp,⁶⁴ asırlarca tartışla gelmiş itikâdî ve ahlakî yönleri bulunan önemli bir konu olarak varlığını devam ettirmiştir. Bazı âlimler, Ebeveyn-i Rasûl'ün ehl-i necat olduğu görüşünü benimsemiş, bazıları küfür üzere olduklarını söylemiş, bazı âlimler ise bu konuda tevakkuf etmişlerdir. Ebeveyn-i Rasûl hakkında "و والدا رسول الله ماتا على الكفر" ve Rasûlullâh'ın (s.a.v.) ebeveyni küfür üzere ölmüşlerdir" şeklindeki sözün İmam Ebû Hanîfe'ye nisbeti hakkında farklı görüş beyan edenler olmuş, bununla birlikte söz konusu ifadenin bizzat onun tarafından söylendiği şekliyle kaydedilmemiş olduğunu benimseyenler de bulunmuştur. Diğer taraftan, bazı *el-Fıkhu'l-ekber* nüshalarında Ebeveyn-i Rasûl'ün "fitrat üzere" öldüğünün kayıtlı olduğu da belirtilmiştir.⁶⁵ Şeyh Mustafa el-Hemâmî, *el-Fıkhu'l-ekber*'in Abbâsîler zamanında yazıldığını belirttiği bir nüshasını Medine-i Münevvere'deki Şeyhülislâm Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde⁶⁶ bizzat gördüğünü ve bu nüshada "وأبو طالب مات كافرا ووالدا رسول الله ماتا على الفطرة" ve Ebû Tâlib kâfir olarak, Rasûlullâh'ın (s.a.v.) ana-babası fitrat üzere ölmüştür" şeklinde yazılı olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷

İmâm-ı Âzam'ın eserleri üzerinde mühim çalışmaları bulunan son dönem mudakkik ilim adamı Muhammed Zâhid el-Kevserî (v.1371/1952), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) anne-babasının küfür üzere öldüğünü ifade eden *ماتا على الكفر* cümlesinin bir istinsah hatası olduğunu vurgulamakta ve *el-Fıkhu'l-ekber*'in dünya kütüphanelerinde birçok yazma nüshalarının bulunduğunu, bunların bazısında "Peygamberin (s.a.v.) ebeveyni fitrat üzere vefat ettiler," şeklinde yazılı olduğunu ve *الفطرة* "fitrat" kelimesinin Kûfi hattı ile yazıldığında "küfr" *الكفر* kelimesine kolaylıkla tahrif edilebileceğini ifade etmektedir. Bu konunun ameli bir mevzu olmadığını, dolayısıyla zannî değil kat'î delile dayanması gerektiğini vurgulayan Kevserî'ye göre İmâm-ı Âzam bu ifadeyi "*benim babam da senin*

⁶¹ Ali el-Kârî, *Edilletü mu'takad Ebî Hanîfe fî ebeveyi'r-rasûl*, (*Mecmû'u resâili'l-Allâme el-Mollâ Aliyyü'l-Kârî* içerisinde), thk. Muhammed Târik Mağribiyye, V, 497-498; Ali el-Kârî, *el-Fıkhu'l-ekber* şerhinde, bu mesele hakkında müstakil bir risale yazdığını (*Edilletü mu'takad*) ve Süyûtî'nin, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in anne-babasının iman üzerine öldüklerini veya küfür üzerine ölüp sonra onları Allah'ın dirilttiğini ve iman üzere tekrar öldüklerini şeklindeki görüşleri kuvvetlendirmek amacıyla yazdığı üç risalesindeki zikrettiği delilleri, Kitap, Sünnet, Kıyas ve İcmâ-i Ümmet'ten topladığı delillerle cevap verdiğini anlatmaktadır.

⁶² Ali el-Kârî, *Edilletü mu'takad*, s. 457.

⁶³ Ali el-Kârî, *Edilletü mu'takad*, s. 458.

⁶⁴ İlgili rivâyetlerin bütünü için bkz. Ali el-Kârî, *Edilletü mu'takad Ebî Hanîfe fî ebeveyi'r-rasûl*, (*Mecmû'u resâili'l-Allâme el-Mollâ Aliyyü'l-Kârî* içerisinde), V, 462-468.

⁶⁵ Muhammed Târik Mağribiyye, *Edilletü mu'tekad*, mukaddime, s. 453-455.

⁶⁶ Kısmü'l-mecâmi, mecmû'a no: 330.

⁶⁷ Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 110-111.

baban da cehennemdedir” hadisini⁶⁸ rivâyet edip, ebeveyni Rasûl’ü cehennem ehlinden gören kişinin bu görüşünü red sadedinde dile getirmiştir.

Zâhid el-Kevserî, Hafız Muhammed el-Murtazâ ez-Zebîdî’nin (v.1205/1732) *el-İntisâr livâlideyi’n-Nebiyi’l-Muhtâr* adlı eserinde, müellifin, “*el-Fıkhü’l-ekber*”i istinsah eden kâtibin ‘*mâ mââtâ*’ ifadesinin başındaki ‘*mâ*’ edatını yanlışlıkla fazladan yazılmış zannedip attığı ve bu yanlış nüshanın dünyaya yayıldığı” şeklindeki görüşünü naklettikten sonra, Zebîdî’nin bu görüşünün çok önemli olduğunu zikretmiş, fakat onun “*mâ mââtâ ale’l-küfri/küfür üzere ölmediler*” ifadesinin yer aldığı nüshayı bizzat görmediğini, bunu görenlerden aktardığını, kendisinin ise, Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye’deki iki nüshada da “*mâ mââtâ*” lafzını gördüğünü zikretmekte, bazı arkadaşlarının da Medine’deki Şeyhülislâm Ârif Hikmet Kütüphanesi’nde bulunan iki nüshada “*mâ mââtâ*” ve “*alel fitrat*” lafızlarını gördüklerini belirtmektedir. *el-Fıkhü’l-ekber*’i şerh eden Ali el-Kârî’nin ise, şerhini, hatalı ibarenin yer aldığı nüshayı esas alarak yaptığını ve böylece iyi bir şey yapmadığını ifade ettikten sonra, “Allah günahlarını affetsin” şeklinde dua etmiştir.⁶⁹

Özet olarak, yapılan tartışmalarda, *el-Fıkhü’l-ekber*’in İmam Ebû Hanîfe’ye aidiyeti, zikredilen ifadenin onun tarafından aynen bu şekilde söylenip söylenmediği, bu ifadede bir istinsah hatasının bulunup bulunmadığı ve mevcut şekliyle söylenmiş olsa bile bu cümlenin nasıl anlaşılması gerektiği, üzerinde odaklanılan konular olmuştur. Âlimler, bütün bu ihtimalleri ayrı ayrı değerlendirmiş ve her bir ihtimali tercih edenler olmuştur.⁷⁰

Bütün bu bilgilerden sonra bir başka önemli husus, Ali el-Kârî’nin Peygamberimizin anne ve babasının küfür üzere öldüğü görüşünden döndüğü ve bu konuda farklı bir değerlendirmeye gittiği gerçeğidir. Ali el-Kârî, *Şerhu’s-Şifâ* adlı eserinde, Ebû Tâlib’in (v. 619) müslüman olmadığını, ebeveyni Rasûl’e gelince, bu konuda birtakım görüşlerin bulunduğunu, sahîh olan görüşün ise büyük âlimlerin ittifak ettikleri ve Süyûtî’nin (v. 911/1505) bu konuda telif ettiği üç risalesinde beyan ettiği veçhile iman üzere öldüklerini zikretmektedir. İlaveten, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) anne ve babasının diriltilmesi olayının da vaki olduğunu belirtmektedir.⁷¹ Ali el-Kârî, *Şerhü’s-Şifâ*’yı hicrî 1011 yılında tamamladığına göre,⁷² vefatından üç yıl evvel bu görüşü benimsediği, dolayısıyla önceki görüşünden rücu ettiği anlaşılmaktadır.

2. Hadis Yönü

Hadis ilimlerinin değişik alanlarında toplam yirmiye yakın eser veren Ali el-Kârî, bu ilimlere vukufiyetini yazdığı bu eserlerde göstermiştir. “Kitap ve Sünnet’i gerek usûl

⁶⁸ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Kitâbü’s-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme, Beyrut: Müessesetü’r-reyyân, 1425/2004, “Sünnet”, 18.

⁶⁹ İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve’l-müte’allim*, (*el-Akide ve ‘ilmü’l-keâm min a’ mâli’l-İmâm Muhammed Zâhid el-Kevserî* kitabının içinde), nşr. Muhammed Ali el-Beydâvî, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Beyrut, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1425/2004, Mukaddime, s. 566-567; Abdülvahap Öztürk, *İmam-ı Azâm Ebû Hanîfe ve Eserleri*, İstanbul, Şamil Yayınevi, 2010, s. 45-47.

⁷⁰ Detaylı bilgi için bkz. Ali el-Kârî, *Edilletü mu’takad*; Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtih*, IV, 216-217; İbn Kemâl, *Resâilü İbn Kemal Paşa*, s. 87-91; Kevserî, *el-Âlim ve’l-müteallim*, s. 566-567; Sâbit Ünal, *Fıkh-ı Ekber ve İzâhı*, Ankara, 1957, s. 97-100; Şerafettin Gölcük-Adil Bebek, “el-Fıkhü’l-Ekber”, *DİA*, XII, 544-546; Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 106-112;

⁷¹ Ali el-Kârî, *Şerhü’s-Şifâ*, Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, t.y., I, 601, 648.

⁷² Ali el-Kârî, *Şerhü’s-Şifâ*, II, 562.

gerekse mâna bakımından benden daha iyi bilen birini bilseydim, sürünerek bile olsa ona giderdim, bunu gurur olsun diye değil, tahdîs-i nimet ve şükür açısından söylüyorum”⁷³ diyen Ali el-Kârî, hadis ilimlerinin gerek usûl ve gerek furû‘ alanında birçok hususta kendi görüşlerini beyan etmiştir.⁷⁴ Hadislerin şerhi hususunda da çok önemli çalışmalar vücuda getirmiş olan Ali el-Kârî, bu hususta on tane şerh kaleme almıştır. Bu şerhlerin en önemlilerinden birisi Hatîb et-Tebrîzî’nin Begavî’ye ait olan *Mesâbihü’s-sünne*’yi tamamlayarak yazdığı *Mişkâtü’l-Mesâbih* adlı eserinin en önemli şerhlerinden olan *Mirkâtü’l-mefâtih Şerhu Mişkâti’l-Mesâbih* adlı eseridir. *Mişkâtü’l-Mesâbih*’i hocalarından okuyan Ali el-Kârî, hocalarının hadis hafızı olmadığı, kitabın sahih nüshalarına da vakıf olmadıklarını belirtmiş; kendisi eserin sahih nüshalarını toplamış, eserin icazetini almış olarak şerh çalışmasına başlamıştır.⁷⁵ Ali el-Kârî bu eserinde, rivâyetlerin merfû veya mevkuף olduklarını belirtmiş ve Tebrîzî’nin garîb yahut zayıf olarak nitelediği rivâyetleri yeniden değerlendirmiştir. Hadislerin sebab-i vürûduna da değinen Ali el-Kârî, kendinden önceki şârihlerin şerhlerinden de istifade etmiş ve hadisten çıkarılan şer’î hükmü beyan etmiştir.⁷⁶

Hız. Peygamber’e (s.a.v.) ve hadislerine son derece bağılı kalmış, Hız. Peygamber’in (s.a.v.) kendisine vahyedilene söylediği, dolayısıyla Hız. Peygamber’e (s.a.v.) yapılan iftiranın Allah’a yapılan iftira gibi olduğunu belirtmiş⁷⁷ ve bu konuda halk arasında dolaşan mevzû rivâyetler hakkında kendinden önce telif edilmiş eserlerden de istifade ederek, ilk önce *el-Masnu‘ fî ma‘rifeti’l-hadisi’l-mevzû‘* ve daha sonra da *el-Esrâru’l-merfûa fî ahbârî’l-mevzû‘a* adlı eserlerini telif etmiştir.⁷⁸

3. Fıkıh Yönü

Fıkıhta Hanefiyyü’l-mezheb olan Ali el-Kârî, fıkıhın hemen hemen bütün dallarında özellikle hac konusunda birçok eser kaleme alarak, bu ilimde de otorite olduğunu ispatlamıştır. Hanefî mezhebinin fikhü’l-hadîs hususundaki bakış açısını eserlerinde kaydeden Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtih*’in telif amaçlarından birisinin, Hanefîlerin rey ehli olduğu ve hadislere önem vermedikleri iddiasına karşılık, Hanefî mezhebinin hadis temelini göstermek olduğunu belirtmiştir.⁷⁹ Müçtehid, bir hadisle amel ettiği zaman bunun, o hadisi kendi katında sahih olarak gördüğü ve ihticaca elverişli bulunduğu anlamına geldiğini söyleyen Ali el-Kârî, rivâyet açısından hadisin zayıf olmasının, müçtehidin o rivâyeti sahih görmesine zarar vermediğini belirtmiştir.⁸⁰

Mezhebin görüşlerine son derece bağılı olmasına rağmen kuru bir taklitle değil, tahkikle hareket etmiş, bir imama ittibâ ederken bile mutlaka delile dayanılması

⁷³ Ali el-Kârî, *Şemmu’l-‘avâriz*, s. 37-38.

⁷⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 180-197.

⁷⁵ Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtih*, I, 39-40.

⁷⁶ İbrahim Hatiboğlu, “Mesâbihü’s-Sünne”, *DİA*, XXIX, 259; Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 303.

⁷⁷ Ali el-Kârî, *el-Esrâru’l-merfûa*, s. 37-38.

⁷⁸ M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler Menşe’i Tanıma Yolları Tenkidi*, İstanbul: İFAV, 2011, s. 161-162; İsmail Lütü Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul: İFAV, 2011, s. 177-180; Bu kitaplarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 201-270.

⁷⁹ Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtih*, I, 41; Çağfer Karadaş, *Ali el-Kârî’nin Akaid Dair Eserleri*, s. 22.

⁸⁰ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 201-202; Ali el-Kârî, *Edilletü mu’takad*, s. 459.

gerektiğini savunmuş⁸¹ ve “Bir kimsenin bizim nerden alıp söylediğimizi bilmeden, bizim sözümüzle hareket etmesi kendisine helal olmaz”⁸² sözünü İmam Ebû Hanîfe’den, naklederek görüşünü ortaya koymuştur. Ehl-i sünnet ve’l-cemâat ehlinden olan hiçbir müçtehidin Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî olması gerekmediğini, hepsinin hidayet üzere olduğunu, müçtehid olmayanların ise, bu büyük ulemâyı taklid etmelerinin elzem olduğunu vurgulamış ve *فاسألوا أهل الذكر ان كنتم لا تعلمون* *Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun*⁸³ âyetini delil göstermiştir.⁸⁴ Taassup ile hareket etmenin yanlışlığına değinen⁸⁵ Ali el-Kârî özellikle mezhep taassubundan da uzak kalmaya çalışmıştır. Misal olarak, *el-Meşrabü’l-verdî fî mezhebi’l-Mehdî* isimli risalesini, “Mehdi geldiğinde Hanefî mezhebine tâbi olacaktır” diyenlere karşı telif eden Ali el-Kârî, hacda büyük günahların affedilmesi meselesiyle alakalı olan bir başka eseri *ez-Zehîratü’l-kesîra fî recâi mağfirati’l-kebîra* risalesini ise, biri Hanefî olan Mîr Pâdişâh el-Buhârî’ye (v. 987/1579), diğeri ise Şâfiî olan kendi hocası İbn Hacer el-Heytemî’ye (v. 973/1567) reddiye olarak kaleme almıştır.⁸⁶ Bir başka misal olarak, Ali el-Kârî “teşehhüdde işaret” konusunu işlediği risalede, işaret etmenin haram olduğunu söyleyen el-Keydânî’ye (v. 900/1494 civarında) çok ağır eleştiriler yapmıştır.⁸⁷

4. Tasavvuf Yönü

Oldukça sade ve zâhidâne bir hayat süren, maddî olarak hiçbir beklenti içinde olmayan, umerâdan uzak kalan⁸⁸, takvâyı kendine şiar edinen ve tasavvufla kuvvetli bir bağı olduğu anlaşılan Ali el-Kârî’nin⁸⁹ bu konudaki görüşleri, yazdığı eserlerde tezâhür etmektedir. Tasavvufla ilgili telif ettiği eserlerinde, bu alanda da üstün bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁰ Ali el-Kârî’yi diğer mutasavvıflardan ayıran en temel özellik, başta hadis olmak üzere diğer ilim dallarıyla da meşgul olması ve bu bağlamda bir kısım tasavvuf erbabından sadır olan Kur’ân ve Sünnet’e aykırı söz ve fiilleri şiddetli bir şekilde reddetmesidir.

Fethu ebvâbi’d-dîn fî şerhi âdâbi’l-mürîdîn adlı eserinde, *sûfî* kelimesinin *safâ*’dan geldiği görüşünü benimsemiş, onların, kalplerini kötülüklerden arındırdıkları

⁸¹ Ali el-Kârî, *Şemmu’l-‘avârız*, s. 115.

⁸² Ali el-Kârî, *er-Red ale’l-kâilîne bi-vahdeti’l-vücûd*, s. 47; Ali el-Kârî, *Şemmu’l-‘avârız*, s. 115, 132-133.

⁸³ Nahl, 16/43.

⁸⁴ Ali el-Kârî, *Şemmu’l-‘avârız*, thk. Meşhûr Hasan Selmân, s. 172-173.

⁸⁵ Ali el-Kârî, *Şemmu’l-‘avârız*, s. 40-41; Ali el-Kârî, *er-Red ale’l-kâilîne bi-vahdeti’l-vücûd*, s. 47.

⁸⁶ Ali el-Kârî, *el-Meşrabü’l-verdî fî mezhebi’l-Mehdî*, (*Mecmû’u resâili’l-Allâme el-Mollâ Aliyyü’l-Kârî* içerisinde), thk. Mâhir Edîb Habbûş, VI, 63-64; Ali el-Kârî, *ez-Zehîratü’l-kesîra fî recâi mağfirati’l-kebîra*, (*Mecmû’u resâili’l-Allâme el-Mollâ Aliyyü’l-Kârî* içerisinde), thk. Muhammed Musab Gülsüm, IV, 101; Çağfer Karadaş, *Ali el-Kârî’nin Akaide Dair Eserleri*, s. 22.

⁸⁷ Ali el-Kârî, *Tezyînü’l-‘ibare li-tahsîni’l-işâre*, (*Mecmû’u resâili’l-Allâme el-Mollâ Aliyyü’l-Kârî* içerisinde), thk. Ahmed Fevzâ el-Humeyr, III, 283-285.

⁸⁸ Ali el-Kârî bu hususta bir risale yazmıştır, bkz. Ali el-Kârî, *Teb’îdü’l-‘ulemâ ‘an takrîbü’l-umerâ*, (*Mecmû’u resâili’l-Allâme el-Mollâ Aliyyü’l-Kârî* içerisinde), thk. Muhammed Berekât, VI, 427.

⁸⁹ Habib Efendi, mezkûr eserinde Ali el-Kârî’nin Nakşî meşrep olduğunu ifade etmekte ve tarikatta şeyhinin Abdullah Sindî olduğunu belirtmektedir, Habib Efendi, *Hat ve Hattâtân*, s. 125; ayrıca bkz. Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtân*, s. 324.

⁹⁰ Misal olarak bkz. Ali el-Kârî, *en-Nisbetü’l-mürattebe fî’l-ma’rifeti ve’l-mahabbe*, (*Mecmû’u resâili’l-Allâme el-Mollâ Aliyyü’l-Kârî* içerisinde), thk. Muhammed Berekât, V, 503.

için bu isimle isimlendirildiklerini zikretmiştir.⁹¹ Tasfiyeyi gerçekleştirmek için ilmin şart olduğunu, ilimsiz tasavvufun olamayacağını, tasavvuf yoluna giren sâlikin ilim-amel dengesini gözetmesi gerektiğini, ilmin amelin esası olduğunu, amelin de ilmin semeresi olduğunu, ilimsiz yapılan amelin yanlışının doğrusundan çok olacağını vurgulamıştır.⁹² *Davu'l-meâlî* adlı eserinde, “velî”yi, “Allah’ın zat ve sıfat bilgisinden bilinmesi mümkün olanı bilen, sürekli itaatte olup isyandan kaçınan, dünya lezzet ve şehvetlerine dalmaktan yüz çevirip âhirete yönelen ve Mevlâ’yı devamlı zikreden kişi” olarak tarif etmiş ve onlardan sâdır olan kerâmetleri kabul etmiştir.⁹³ Nebîlerin masum, velîlerin mahfuz olduğunu, peygamberlerin, peygamberlikten azlolunmayacaklarını, buna karşın velîlerin, velîliklerinin ellerinden alınabileceklerini ifade etmiştir.⁹⁴

Kitap ve Sünnet’e son derece bağlı kalan Ali el-Kârî, bazı tasavvuf erbabından bu iki kaynağa aykırı biçimde sâdır olan birtakım sözleri şiddetli bir şekilde reddetmiştir.⁹⁵ Keşif ve ilhamın şeriata dair bir hüküm koyma hususunda bilgi kaynağı olamayacağını ifade eden Ali el-Kârî, şeriata uymayan rüyalarla amel edilemeyeceğini de belirtmiştir.⁹⁶ Bütün bunlarla beraber tasavvuf büyüklerinin sözlerinden istifade eden ve onlardan övgüyle bahseden Ali el-Kârî, tasavvuf ve tarikatla ilgili görüşünü Cüneyd-i Bağdâdî’nin (297/909) şu sözüyle ifade etmiştir: “Yolumuz Kitap ve Sünnet’le kayıtlıdır. Kur’ân’ı hıfzetmeyen, hadisi yazmayan, fikhî bilmeyen kimseye uyulmaz.”⁹⁷

Ali el-Kârî, bu ilim dallarının dışında gerek Tefsir ve gerekse Kıraat, Siyer, Şemâil, Tarih ve Arap dili alanlarında da birçok eser telif etmiştir.⁹⁸

B. HAKKINDA SÖYLENENLER

Bazı âlimler, Ali el-Kârî ve eserleri hakkında olumsuz ifadeler kullanmışlarsa da, ulemânın ekserisi onu ve eserlerini tebçil etmişlerdir. Muhibbî (v. 1111/1699), Ali el-Kârî hakkında, ilmin öncülerinden birisi ve asrında tek olduğunu söylemiş, tahkik ve tashih hususunda mütebahhir olduğunu vurgulamış ve şöhretinin kendisini methetmede kâfi geleceğini zikretmiştir.⁹⁹ *Raf’u’t-tereddüt fî ‘akdi’l-esâbi’i inde’t-teşehhüd* adlı eserinde İbn Âbidîn (v. 1252/1836), “muhaddislerin, fukahânın ve kurrânın sonuncusu, mudakkik ve muhakkiklerin en iyilerinden birisidir” sözleriyle Ali el-Kârî’yi vafederken,¹⁰⁰ Leknevî (v.1304/1886), onun, bininci yılın başında müceddid mertebesine ulaştığını söylemiştir.¹⁰¹ Şevkânî (v. 1270/1834) ise, Ali el-Kârî’ye yapılan bir itirazı anlattıktan

⁹¹ Çağfer Karadaş, *Ali el-Kârî’nin Akaide Dair Eserleri*, s. 23; Ayrıca bkz. Ali el-Kârî, *Davu’l-meâlî*, s. 49-50.

⁹² Çağfer Karadaş, *Ali el-Kârî’nin Akaide Dair Eserleri*, s. 23.

⁹³ Ali el-Kârî, *Davu’l-meâlî*, s. 58.

⁹⁴ Ali el-Kârî, *Davu’l-meâlî*, s. 53-54.

⁹⁵ Ali el-Kârî, *el-Mukaddimetü’s-sâlîme fî havfi’l-hâtîme*, (*Mecmû’u resâili’l-Allâme el-Mollâ Aliyyü’l-Kârî* içerisinde), thk. Muhammed Berekât, V, 329-330.

⁹⁶ Ali el-Kârî, *el-Mukaddimetü’s-sâlîme fî havfi’l-hâtîme*, 331, 334.

⁹⁷ Ali el-Kârî, *el-Mukaddimetü’s-sâlîme fî havfi’l-hâtîme*, V, 334-339.

⁹⁸ Detaylı bilgi için bkz. Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 115-166.

⁹⁹ Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser*, III, 185.

¹⁰⁰ Muhammed Emîn b. Ömer İbn Âbidîn, *Raf’u’t-tereddüt fî ‘akdi’l-esâbi’i inde’t-teşehhüt*, (*Mecmû’atu resâili İbn Âbidîn* içinde, beşinci risale), Dâru İhyâi’t-türâsi’l-Arabî, ts. I, 130.

¹⁰¹ Leknevî, *et-Ta’likâtu’s-seniyye*, s. 8.

sonra, bu itirazın onun makamının büyüklüğüne bir delil teşkil ettiğini, böyle bir tavrın müçtehitte bulunması gereken bir özellik olduğunu söylemiştir.¹⁰²

Ali el-Kârî, *Şemmu'l-'avâriz* adlı eserinde “Kitap ve Sünnet’i benden daha iyi bilen birisini tanısaydım sürünerek bile olsa ona giderdim, ben bunu övünmek için değil, Allah’ın nimetine şükür kabilinden söylüyorum”¹⁰³ diyerek, kendisinin müceddid olduğuna işaret etmiştir. Ali el-Kârî’ye karşı yapılan tenkitlerde, kendisinin bazı mezhep imamlarına yaptığı itirazlar, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) anne-babası hakkındaki itikadı ve mezhep taassubuyla hareket ettiği ifade edilmiş,¹⁰⁴ bu sebeple muhalifi birçok âlim ve mutasavvıf onun eserlerinin okunmaması yönünde görüş bildirmişlerse de, bunun tam tersi tecelli etmiş, el-Kârî’nin eserleri elden ele dolaşmış ve her biri kendi sahasında çok kıymetli olan bu eserler ulemanın hüsn-ü kabulüne ve itibarına mazhar olmuştur.¹⁰⁵

C. HOCALARI VE TALEBELERİ

1. Hocaları

Mekke-i Mükerrede’de ikamet etmesinden dolayı ve bu beldeye gelen birçok âlimden ders aldığı için hocalarının sayısı çoktur. Bundan dolayı, özellikle el-Kârî’nin kendi eserlerinde saydığı ileri gelen hocalarından bir kısmını vermekle iktifa edilecektir.

a. Muînüddîn b. Hâfız Zeyniddîn

Ali el-Kârî’nin verdiği bilgiye göre, Herat’ın Ziyaretgâh bölgesinden olup, Herat’ın meşhur hatiplerinden birisidir. Ali el-Kârî, Herat’ta kendisinden kıraat dersi almıştır. Vefat tarihi tam olarak bilinmemekle beraber, Şah İsmâil’in Herat’ı işgalinden sonra halka okunması için gönderdiği fermanında, sahâbeye sebbeden kısmı okumadığı için Şah İsmâil’in adamları tarafından öldürülmüştür.¹⁰⁶ Bu bilgi, kendisinin 916/1510 yılında şehit edildiğini göstermektedir.¹⁰⁷

b. Ebü'l-Hasen el-Bekrî

Birçok müellif Ebü'l-Hasan el-Bekrî’yi Ali el-Kârî’nin hocası olarak eserlerine kaydettikleri için, bu bölümde tanıtılması uygun görülmüştür. Kahire’de 898/1493’de doğan el-Bekrî’nin tam adı, Ebü'l-Hasen Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân es-Sıddîkî’dir. Fakih ve müfessir olan el-Bekrî, küçük yaşta Mısır’ın en ünlü âlimlerinden ders almış, daha sonra tasavvufa intisap etmiştir. Şafîî âlimlerinden ve asrının en meşhur mutasavvıflarından olan Ebü'l-Hasen el-Bekrî, 942/1545’te Kahire’de vefat etmiş ve İmam Şafîî’nin kabrine yakın bir yere defnedilmiştir. el-Bekrî’nin eserlerinden günümüze

¹⁰² Şevkânî, *el-Bedrî't-tâlî*, I, 305; Ahmet Özel, “Ali el-Kârî”, *DİA*, II, 403.

¹⁰³ Ali el-Kârî, *Şemmul-'avâriz*, s. 37-38;

¹⁰⁴ Leknevî, Ali el-Kârî’nin eserlerini methederken, “bazı eserlerinde mezhep taassubu kokusu olmasaydı çok daha güzel olurdu” şeklinde ifade kullanmıştır. Bkz. Leknevî, *et-Ta'likul mümecced*, I, mukaddime, 108; Benzer bir değerlendirme için bkz. es-Sabbâğ, *el-Esrârü'l-merfûa*, mukaddime, s. 25.

¹⁰⁵ Ahmet Özel, “Ali el-Kârî”, *DİA*, II, 403; Geniş bilgi için bkz. Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 96-115.

¹⁰⁶ Ali el-Kârî, *Şemmu'l-'avâriz*, s. 41-42.

¹⁰⁷ Detaylı bilgi için bkz. s. 7-8.

sadece daha çok *et-Tefsîrû'l-Bekrî* diye bilinen *Teshîlü's-sebîl fî fehmi me'âni't-tenzîl* adlı eseri ulaştır.¹⁰⁸

c. İbn Hacer el-Heytemî

Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Heytemî, İbn Hacer el-Heytemî diye meşhur olup, 909/1503 yılında Mısır'da doğmuştur. Şâfiî fakihlerinden olan İbn Hacer, küçük yaşta babasını kaybetmiş, ilköğrenimini babasının şeyhi olan sûfi İbn Ebi'l-Hamâil ve onun talebesi Şemsüddîn eş-Şinnâvî'de tamamlamıştır. Daha sonra 924/1518'de Kahire'ye giderek öğrenimine Ahmediyye Medresesi'nde ve Ezher'de devam etmiştir. Şihâbüddîn Ahmed er-Remlî, Ebü'l-Hasen el-Bekrî, Zekeriyyâ el-Ensârî gibi âlimlerden ders alan İbn Hacer, henüz yirmi yaşına varmadan fetva ve ders vermek üzere bazı hocalarından icâzet almıştır. Birçok ilim dalında eser verecek seviyeye ulaşan İbn Hacer, Şeyhülislâm, İmâmü'l-Haremeyn gibi lakaplarla tanınmış, kendisinden çok sayıda kişi ders almış, özellikle hac için Mekke'ye gelen birçok kişiye ders vermiştir. Burhânüddîn b. Ahdeb, Muhammed Tâhîr el-Fettenî, Muhammed b. Ahmed el-Fâkihî ve Ali el-Kârî tanınmış talebelerinden bazılarıdır.

Kendisinden Mekke'de ders alan Ali el-Kârî, hocasından son derece etkilenmiş, nitekim *Mirkâtü'l-mefâtîh* adlı eserinde ondan övgüyle bahsetmiştir.¹⁰⁹ Telif ettiği birçok eserinde bu hocasından önemli ölçüde etkilendiği müşâhade edilmektedir.¹¹⁰ Çeşitli konulara dair çok sayıda eser telif eden İbn Hacer'in *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc Şerhu Mişkâti'l-mesâbih*, *el-Fetâva'l-kübra'l-fikhiyye (el-Fetâva'l-kübra'l-Heytemiyye)*, *el-Fetâva'l-hadîsiyye*, *ez-Zevâcir 'an iktirâfi'l-kebâ'ir*, *el-Hayrâtü'l-hisân fî menâkibi'l-İmâmi'l-Â'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, *Fethu'l-mübîn fî şerhi'l-Erba'in*, adlı eserleri en meşhur olanlarından bazılarıdır. Ayrıca *es-Savâ'iku'l-muhrika* isimli eserini İbn Hacer, Hulefâ-i Râşidîn'in hilâfetlerinin meşruiyetini ispat ve Şîa'nın bu konudaki görüşlerini tenkit etmek amacıyla kaleme almıştır.

933/1527 ve 937/1531 yıllarında yaptığı hac ziyaretlerinin ardından bir süre Mekke'de kalan İbn Hacer, 940/1534 yılında üçüncü hac ziyareti için gittiği Mekke'ye yerleşmiş ve 973/1567 yılında emin beldede vefat etmiştir.¹¹¹

d. Ali el-Müttakî el-Hindî

Ali el-Müttakî el-Hindî diye meşhur olan el-Müttakî el-Hindî'nin tam adı, Alâuddîn Ali b. Hüsâmiddîn Abdilmelik Kâdihân el-Kuraşî el-Hindî el-Mekkî'dir. Takvâ ve verâsından dolayı kendisine “müttakî” lakabı verilmiştir. 885/1480 yılında Orta

¹⁰⁸ Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Abdülkadir el-Arnâud, Mahmûd el-Arnâud, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993, X, 419-420; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire bi a'yâni'l-mietî'l-âşira*, thk. Cebrâil Süleymân Cebbûr, Beyrut: Dâru'l-âfâki'l-cedîde, 1979, II, s. 194-197; Gazzî, *Lutfü's-semer*, II, 551-553; İrfan Gündüz, “Bekrî, Ebü'l-Hasan es-Siddîkî”, *DİA*, V, 366; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 643-644; Halil İbrahim Kutlay, Ebü'l-Hasan el-Bekrî'nin, Ali el-Kârî'nin hocası olmadığını iddia etmektedir, geniş bilgi için bkz. Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 81.

¹⁰⁹ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, I, s. 77; Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 71-72.

¹¹⁰ Bu eserler için bkz. Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 72.

¹¹¹ Geniş bilgi için bkz. Ayderûsî, *Târîhü'n-nûri's-sâfir*, s. 258-263; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, X, 541-543; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâlî*, I, 109; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire*, III, 111-112; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, II, 166-167; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 234; Cengiz Kallek, “İbn Hacer el-Heytemî”, *DİA*, XIX, 531-534.

Hindistan'da Burhânpûr'da doğan el-Müttaki el-Hindî, çocuk yaşta iken babasını kaybetmiş, ilköğrenimini Şah Bâcen Burhânpûrî'den almış, bir müddet sonra tasavvufa yönelip, Abdülhakîm Çiştî'ye intisap etmiştir. İlk önce Medine'ye hicret edip burada bir müddet kaldıktan sonra Mekke'ye gitmiş ve hayatının sonuna kadar burada ikamet etmiştir. Mekke'de Şeyh Ebü'l-Hasan el-Bekrî'nin halkasına dâhil olan el-Hindî, Muhammed es-Sekafi'den Kâdiriyye, Şâzeliyye ve Medyeniyye hilâfeti olarak irşad faaliyetlerine başlamış, bir taraftan da dinî ilimler tahsiline devam edip İbn Hacer el-Heytemî gibi âlimlerden ders görmüştür. Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*'de kendisinden *Miškâtü'l-Mesâbih* kitabını okuduğunu zikretmektedir.¹¹² Hayatının geri kalan kısmını Mekke'de ilim tadrîsi ve irşad faaliyetleriyle geçiren el-Müttaki el-Hindî, 975/1567 yılında Mekke'de vefat etmiştir.

Hadis ve Fıkıh âlimi olarak da tanınan el-Hindî'nin tasavvuf yönünün kuvvetli olduğu eserlerinde müşahede edilmektedir. Tasavvuf anlayışını dinî ilimleri esas alarak temellendirmiş, tasavvufa yönelen kişinin önce temel dinî ilimleri öğrenmesi gerektiğini söylemiştir. Mutasavvıfların kendilerini toplumdan tecrit etmemeleri, aksine daha aktif hareket etmelerinin gerekliliği üzerinde durmuş ve tarikat mensuplarının en önemli özelliklerinin dinî ve ahlakî değerleri günlük hayatlarına yansıtmaları olduğunu zikretmiştir. el-Hindî'nin hadis, tasavvuf ve diğer ilim dallarında yüzden fazla eser telif ettiği kaynaklarda belirtilmektedir. En önemli eseri, es-Süyûtî'nin *Cemu'l-cevâmi*, *el-Câmius-sağîr* ve *Ziyâdetü'l-Câmi* adlı üç hadis kitabını cem ederek oluşturduğu *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-efâl*'dir. Bu eseri meydana getirmesi üzerine hocası Ebü'l-Hasan el-Bekrî, "bütün insanlığın Süyûtî'ye, Süyûtî'nin de Müttakî'ye minnet borcu vardır" demiştir.¹¹³

e. Mir Kîlân veya Geylân

Doğum yeri ve yılı bilinmeyen Mir Kîlân'ın tam adı, Muhammed Sa'îd b. Mevlâna Hâce el-Hanefî el-Horasânî'dir. Birçok âlimden ders alan Mir Kîlân, hadisi Seyyid Nesîmüddîn'den almış ve bu alanda derinleşip muhaddis payesine ulaşmıştır. Bir zaman bu hocasının yanında kaldıktan sonra hac için Mekke'ye gitmiş ve bir müddet burada ikamet etmiştir. Ali el-Kârî *Mirkât*'ın başında verdiği bilgiye göre, tam bu sırada hocası Mir Kîlân'dan okuduğu anlaşılmaktadır. *Mirkât*'ı yazmak için yaptığı çalışmalarını ve okuduğu hocaları zikrettikten sonra hocası hakkında "sonra bazı *Miškât* hadislerini irfan denizinin menbaı Mir Kîlân diye meşhur üstada okudum"¹¹⁴ demiştir. Kendisinden Hintli birçok âlimin hadis aldığı Mir Kîlân, hicrî 981/1574 veya 983/1575-76 yılında yüz yaşında iken Hindistan'da vefat etmiş ve Akrâ'ya defnedilmiştir.¹¹⁵

¹¹² Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, I, 40.

¹¹³ İbrahim Canan, "Kenzü'l-ummâl", *DİA*, XXV, 262-263; Hayatı için bkz. Ayderûsî, *Târihü'n-nûri's-sâfir*, s. 283-286; Kannevcî, *Ebcedü'l-ulûm*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1398/1978, III, 221-223; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, X, 554; Çağfer Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 183; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 309; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 746; Azmi Özcan "Muttaki el-Hindi", *DİA*, XXXII, 222-223.

¹¹⁴ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, I, 40.

¹¹⁵ Abdülhay Fahrüddîn el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtur ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzur*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1420/1999, IV, 422; Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen el-Kannevcî, *Ebcedü'l-ulûm*, III, 232.

f. Atıyye b. Ali es-Sülemî

Müfessir ve fakih olan Zeynüddîn Atıyye b. Ali b. Hasen es-Sülemî el-Mekkî'nin doğum tarihi tesbit edilememiştir. Mekke'nin âlim ve fakihlerinden olan es-Sülemî'nin *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* adlı üç ciltlik tefsiri bulunmaktadır. es-Sülemî'den, Ali el-Kârî *Mirkât*'ta övgüyle bahsetmiş ve hocasından *Mişkât*'ı okuduğunu zikretmiştir¹¹⁶. Humma hastalığına tutulan es-Sülemî, 983/1576 yılında Mekke'de vefat etmiştir.¹¹⁷

g. Abdullah es-Sindî

Abdullah b. Sa'diddîn el-Medenî es-Sindî, Sicistan ile Hindistan arasındaki Sind bölgesinde doğmuştur. Hayatının ilk devresini burada geçirip bazı hocalardan okuduktan sonra, Mekke'ye hicret edip buraya yerleşmiş ve çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Ali el-Kârî kendi eserlerinde Abdullah es-Sindî'den "hocamız" diye bahsetmektedir.¹¹⁸ Müstakimzâde ise, es-Sindî'nin, Ali el-Kârî'nin tarikatta şeyhi olduğunu belirtmiştir.¹¹⁹ 994/1586 yılının Zilhicce ayında Mekke'de vefat eden es-Sindî'nin, Sühreverî'nin *Avârifü'l-meârif* adlı eserinin şerhi olan *Misbâhu'l-hidâye ve mißtâhu'l-kifâye*'ye yaptığı haşiyesi vardır.¹²⁰

h. Kutbüddîn el-Mekkî en-Nehrevâlî

Bir ulemâ ailesine mensup olan Muhammed b. Ahmed b. Muhammed en-Nehrevâlî el-Mekkî, 917/1011 yılında Lahor'da doğmuştur. Tarih, hadis ve fıkıh âlimi olan Nehrevâlî, ilk eğitimini babasından almış, daha sonra genç yaşta ailesiyle birlikte Mekke'ye göç etmiştir. Babasının vefatının ardından bir müddet Mekke'de eğitim gördükten sonra ilim tahsili için Mısır'a gitmiş ve gerek Mekke'de gerekse Mısır'da birçok âlimden ders almıştır. Mısır'daki eğitiminden sonra tekrar Mekke'ye dönen Kutbüddîn el-Mekkî, Eşrefiye Medresesi'ne müderris tayin edilmiştir. Türkçe bilmesi vesilesiyle Osmanlı devlet adamlarıyla yakın ilişkiler kurmuş, bu sebeple Mekke Şerifleri Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde kendisini istihdam etmişlerdir. Bu ilişkiler neticesinde devlet ricâlî nezdinde itibar sahibi olmuş, Mekke müftüsü ve kadısı olarak görevlendirilmiş, ayrıca Kanûnî Sultan Süleyman tarafından yaptırılan Süleymaniye Medresesi'ne ilk Hanefî müderris olarak tayin edilmiştir.

Birçok eser kaleme alan Nehrevâlî'nin, 959/1552 yılında evinde çıkan yangında bir kısmı babasından kalan kitapların çoğu yanmıştır. En önemli eserleri arasında, III. Murad'a takdim ettiği ve Mekke'nin fazileti, Kâbe ve Mekke ile ilgili bilgiler ihtiva eden, Mekke'ye hâkim olan devletlerin tarihlerinden bazı kesitler sunan, ayrıca bazı Osmanlı padişahlarının Haremeyn'e yaptıkları hizmetleri zikrettiği *el-İ'lâm bi-a'lâmi Beytillâhi*

¹¹⁶ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, I, 39.

¹¹⁷ Zirikî, *el-A'lâm*, IV, 238; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VI, 287; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 665-666.

¹¹⁸ Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber*, s. 193; Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Muvatta'*, s. 81.

¹¹⁹ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 324; Ayrıca bkz. Habib Efendi, *Hat ve Hattâtân*, s. 125.

¹²⁰ Muhyiddîn Abdülkadir b. Abdillâh el-Ayderûsî, *Târîhü'n-nûri's-sâfir 'an ahhâri'l-karni'l-âşir*, s. 319; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, X, 593; Abdullah Mirdâd, *el-Muhtasar min Kitâbi neşri'n-nevr ve'z-zehab*, s. 301-302; Bağdâdî, *İzâhu'l-meknûn*, II, 129; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VI, 57.

(*beledillâhi*) 'l-*harâm* gelmektedir. Kutbüddîn el-Mekkî, 990/1582 yılında Mekke'de vefat etmiş ve Cennetü'l-Ma'lâ'ya defnedilmiştir.¹²¹

1. Muhammed b. Muhammed el-Bekrî

Muhammed b. Ebî'l-Hasen Muhammed el-Bekrî, Ebü'l-Hasen el-Bekrî'nin oğludur. Ali el-Kârî, *Şemmul-'avâriz*'da kendisinden "hocamız" diye bahsetmektedir.¹²² İlk eğitimini babasından alan Muhammed el-Bekrî, bir gün İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhât*'ını incelerken babası yanına gelmiş ve "nedir bu kitap?" diye sormuş, "İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhât*'ı" cevabını verince, babası "senin fütûhâtın nerede?" diye sormuştur. Bu sorudaki ince mesajı kavrayan Muhammed el-Bekrî, o vakitten sonra kendisini ilme vermiştir. İbnü'l-İmâd, kendisinden övgüyle bahsetmektedir.¹²³ 'Asrının en büyük âlimi' olarak vasedilen Muhammed el-Bekrî 993/1585 yılında Kahire'de vefat etmiştir.¹²⁴

2. Talebeleri

Zamanını en büyük âlimlerinden olan Ali el-Kârî, İslâmî ilimlerin birçok dalında otorite oluşu ve en önemlisi de hayatının büyük kısmını Mekke'de geçirmesi hasebiyle kendisinden çok kişi istifade etmiştir. Fakat hal tercemesinin kaydedildiği eserlerde talebelerinin kimler olduğu kaydedilmemiştir. Burada, kendisinden okuyan iki büyük talebesinin biyografisini vermekle iktifa edilecektir.

a. Abdulkâdir et-Taberî

Ebû Bekr Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed et-Taberî el-Mekkî, 976/1568 yılında Mekke'de doğup burada büyümüştür. İlmî bir aile ortamında yetişen et-Taberî, ilk eğitimini babasından almış, on iki yaşında hıfzını tamamlayıp Kâbe'de hatimle terâvîh namazı kıldırılmıştır. Daha sonra Ali el-Kârî ve diğer ulemâdan ders alan et-Taberî, fıkıh, hadis, Arap edebiyatı ve tarihi alanlarında kendini yetiştirip, Mekke'nin büyük âlimleri arasına dâhil olmuştur. Hatib ve şairlik vasfı da bulunan et-Taberî, 1018/1609 yılında Kâbe imamlığına tayin edilmiştir. Birçok eser kaleme alan et-Taberî, 1033/1624 tarihinin Ramazan bayramı gecesinde vefat etmiş, bayram namazını müteakip kılınan cenaze namazından sonra Cennetü'l-Ma'lâ kabristanına defnedilmiştir.¹²⁵

b. Abdurrahmân el-Mürşidî

Abdurrahmân b. İsâ b. Mürşid el-Ömerî el-Mürşidî el-Mekkî, 975/1567 yılında Mekke'de doğup burada yetişmiştir. Kur'ân hıfzı yanında birçok eseri de ezberleyen el-Mürşidî, çok sayıda âlimden ders okumuş, Ali el-Kârî'den de kıraat dersi almıştır.

¹²¹ Nehrevâlî, *el-Berku'l-yemânî*, Mukaddime, s. 11-59; Ayderûsî, *Târihü'n-nûri's-sâfir*, 342-347; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire*, III, 44-48; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, X, 617-619; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâlî*, II, 57-58; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IX, 17.

¹²² Ali el-Kârî, *Şemmu'l-'avâriz*, s. 41.

¹²³ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, X, 632-634.

¹²⁴ Geniş bilgi için bkz. Ayderûsî, *Târihü'n-nûri's-sâfir*, s. 369-386; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, X, 632-634; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire*, III, 67-72.

¹²⁵ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, II, 5, 457-464; Abdullah Mirdâd, *el-Muhtasar min Kitâbi neşri'n-nevr ve'z-zeher*, s. 267-272; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâlî*, I, 371-372; Musa Yıldız, "Taberî, Abdülkâdir b. Muhammed", *DİA*, XXXIX, 312-313.

Mescid-i-Harâm'a imam olarak tayin edilen Abdurrahmân el-Mürşidî, birkaç kez Mekke kadısı olarak da görev yapmıştır. Kanûnî'nin yaptırdığı Süleymâniye Medresesi'ne müderris olarak tayin edilen el-Mürşidî'nin gerek telif gerekse şerh tarzında birçok eseri vardır. Abdurrahmân el-Mürşidî, 1038/1629 yılında vefat etmiştir.¹²⁶

D. ESERLERİ

Telifte müksirûndan olan Ali el-Kârî, İslâmî ilimlerin her dalında toplam iki yüze yakın eser vermiş ve bu eserlerin hemen hepsinin yazma nüshaları günümüze kadar gelmiştir.¹²⁷ Bütün eserleri tek tek zikredilmek yerine, hadis alanındaki eserlerinin isimleriyle iktifa edilecek, diğer ilim dallarında tasnif ettiği eserlerin de sadece adedi Halil İbrahim Kutlay'ın çalışmasına¹²⁸ istinaden verilecek, tezin konusu ile ilgili olarak incelenen *el-Esrâru'l-merfû'a* kitabı hakkındaki mâlumat da ilgili yerde geniş bir şekilde sunulacaktır.¹²⁹

Hadis alanında on dokuz kitap tasnif kaleme almış olan Ali el-Kârî'nin, bu ilim dalıyla ilgili eserlerinin dağılımı şöyledir:

1. Hadis usulü

a. *Şerhu Şerhi Nühbeti'l-fiker*

2. Mevzû Hadisler

a. *el-Masnû' fî ma'rifeti'l-mevzû'*

b. *el-Esrâru'l-merfûa fî'l-ahbâri'l-mevzû'a*

3. Hadis Şerhleri (tamamlanmış olanlar)

a. *Mirkâtü'l-mefâtih şerhü Mişkâti'l-Mesâbih*

b. *Şerhü'l-Muvatta' bi-rivâyeti'l-İmâm Muhammed (Şerhu müşkilâti'l-Muvatta')*

c. *Şerhü Müsnedi'l-İmâm Ebî Hanîfe*

d. *Cem'u'l-vesâil fî şerhi's-Şemâil*

e. *Şerhu's-Şifâ*

f. *el-Hurzü's-semîn li'l-Hısnî'l-hasîn*

g. *Ta'likâtü'l-Kârî alâ sülâsiyyâti'l-Buhârî*

4. Hadis Şerhleri (tamamlanmamış olan)

a. *Şerhü Sahîh-i Müslim*

b. *Şerhü'l-Câmi'i's-Sağîr*

¹²⁶ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, II, 50-54; Abdullah Mirdâd, *el-Muhtasar min Kitâbi neşri'n-nevr ve'z-zeher*, s. 250-255;

¹²⁷ Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 115-166, 456-466; Ahmet Özel, "Ali el-Kârî", *DİA*, II, 403. Ahmed b. Ali ed-Dimyâtî, *Şerhu müşkilâti'l-Muvatta'*nın başında Ali el-Kârî'nin hal tercemesinde, el-Kârî'nin eserlerini tek tek belirtmekte ve sayıyı 263 olarak vermektedir, *Şerhu müşkilâti Muvatta'i'l-İmâm Mâlik b. Enes*, thk. Ebü'l-Fazl ed-Dimyâtî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1435/2014, I, 88-102.

¹²⁸ Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 118-119.

¹²⁹ Tezin III. Bölümü, s. 73-76.

c. *Hâşiye 'ale'l-Mevâhibi'l-ledüniyye*

5. Kırk Hadis

a. *el-Mübînü'l-mü'în li-fehmi'l-erba'în*

b. *el-Ehâdîsü'l-kudsiyyetü'l-erba'îniyye*

c. *Erba'üne hadîsen fî fadli'l-Kur'ân*

d. *Hafdü'l-cenâh ve raf'u'l-cünâh bi-erba'îne hadîsen fi'n-nikâh*

6. Hadis Tahrîci

a. *Ferâidü'l-kalâid alâ ehâdîsi Şerhi'l-Akâid*

Ali el-Kârî, Hadis ilmi dışında, Tevhid ilmiyle ilgili 17, Usûl-i Fıkh'la ilgili 1, Fıkıh'la ilgili 20, Menâsik'le ilgili 11, Ferâiz'le ilgili 1, Tefsir'le ilgili 6, Kıraat ve Tecvid'le ilgili 5, Siyer ve Şemâil'le ilgili 6, Dua ve Zikir'le ilgili 3, Terâcim'le ilgili 5, Lügat'la ilgili 3, Nahiv'le ilgili 6, Mev'iza ile ilgili 21 eser vücuda getirmiş ve ayrıca kendisine nispet edilen fakat meşhur olmamış yirmi dört tane risâle de kaleme almıştır.¹³⁰

¹³⁰ Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 118-119; Muhammed Hallûf Abdullah riyasetinde bir heyet tarafından Ali el-Kârî'nin 80 risalesi 2016 yılında tahkik edilerek sekiz cilt halinde yayınlanmıştır, bkz. *Mecmû'u resâili'l-Allâme el-Mollâ Aliyyü'l-Kârî*, İstanbul: Dâru'l-lübâb, 1437/2016.

İKİNCİ BÖLÜM
MEVZÛ HADİS, “MÂNASI SAHÎHTİR” TABİRİ VE MEVZÛÂT
ESERLERİNDE HAKKINDA “MÂNASI SAHÎHTİR” DENİLEN RİVÂYETLER

I. MEVZÛ HADİS VE “MÂNASI SAHİHTİR” TABİRİ

A. MEVZÛ HADİS

1. Lügat Mânası

Hadis usulü eserlerinde genellikle ıstılâh mânasıyla tanıtılan mevzû hadis, وضع kelimesinden ism-i mef'ûl olarak türetilmiştir. وضع kelimesi, üçüncü bâbdan kullanıldığı zaman, ‘yere bırakmak, atmak, mahvetmek, bir şeyi kalpte gizleyip açığa vurmamak’ mânalarına gelmektedir.¹³¹ Bununla birlikte, indirmek, kıymetten düşürmek mânalarına gelen الحط kelimesiyle de kullanılmakta حط من قدره veya حط من قيمته şeklinde söylendiğinde “bir şeyin kıymetini, değerini düşürmek” anlamlarını ihtiva etmektedir.¹³² Diğer taraftan وضع وضع شيء وضع şeklinde kullanıldığı zaman الاختلاق uydurmak, icâd etmek mânasını ifade etmektedir.¹³³ Bir başka mânası ise, İbn Dihye’nin (v. 633/1235) de izah ettiği gibi, وضع وضع فلان على فلان كذا şeklindeki kullamda ortaya çıkmaktadır ki, bu da الاصاق ‘arada hiçbir boşluk bırakmadan bir şeyi diğerine bitiştirip yapıştırmak’ anlamına gelmektedir. Misal olarak, “falanca kimse, falanca adına bunu uydurdu” denildiğinde, “ona ait olmayanı ona yamadı, ekledi” anlamına gelmektedir.¹³⁴

İsm-i mef'ûl şeklinde gelen الموضوع tabiri, ‘konulmuş, yerleştirilmiş’ mânasına gelirken, mecâzî olarak da المختلق (icâd edilmiş) ve المصنوع (uydurulmuş) kelimeleriyle izah edilmiştir.¹³⁵

Yukarıdaki izahatlar neticesinde الحديث الموضوع tamlaması, الحديث المسقط الحديث المنحط, الحديث المصنوع, الحديث الملصق, الحديث المختلق mânalarına gelmektedir.¹³⁶

2. İstılâh Mânası

Mevzû hadis, muhaddislerin ıstılâhında, Allâh Rasûlü’nün (s.a.v.) ağzından uydurulan ve iftira edilerek ona nispet edilen söz, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) söylemediği, yapmadığı veya takrir etmediği bir şeyin kendisine nispet edildiği rivâyet mânalarına gelmektedir. Diğer bir tarifi ise, ‘kizb’le cerh edilmiş olan bir râvînin rivâyet ettiği hadis anlamında kullanılmaktadır.¹³⁷ Murtezâ ez-Zebîdî mevzû hadisi, Hz. Peygamber’e (s.a.v.)

¹³¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1300, VIII, 396-401; Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 13-14.

¹³² Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Mektebü tahkîki't-türâs, Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1426/2005, s. 771; Ebü'l-Feyz Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Mustafa el-Hicâzî, Kuveyt: Matba'atu Hükümeti'l-Kuveyt, 1405/1985, XXII, 335.

¹³³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, VIII, s. 397; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, XXII, 340.

¹³⁴ Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed İbn Arrâk el-Kinânî, *Tenzihü's-şerî'ati'l-merfûa 'ani'l-ahbâri's-şeni'ati'l-mevzû'a*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf, Abdullah Muhammed es-Siddîk, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1401/1981, I, 5; Sehâvî, *Fethu'l-mugîs şerhu Elfiyyeti'l-hadis li'l-'Irâkî*, Abdurrahmân Muhammed Osmân, Medine: el-Mektebetü's-selefiyye, 1388/1968, I, 234; Yaşar Kandemir, “Mevzu”, *DİA*, XXIX, s. 493.

¹³⁵ Ebü Amr Takıyyüddîn Osmân İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh fi 'ilmi'l-hadis*, ta'lik, Üsâme el-Belhî, Beyrût: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1426/2005, s. 61; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, s. 772; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, XXII, 340; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebü Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Riyad: Mektebetü'l-kevser, 1415/1994, I, 323.

¹³⁶ Ömer b. Hasan Osmân el-Felâte, *el-Vaz' fi'l-Hadis*, Dımaşk: Mektebetü'l-Gazzâlî, 1401/1981, I, 107.

¹³⁷ Abdullah Aydın, *Hadis İstılâhları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV, 2011, s. 183.

iftira edilerek onun adına uydurulan sözler olarak tarif etmiştir.¹³⁸ Abdülfettâh Ebû Gudde ise, muhaddislerin yaptığı tarifleri birleştirerek onların mevzû hadisi şöyle izah ettiklerini belirtmiştir: “Söz, fiil ve takrîr olarak Rasûlullâh’tan (s.a.v.) sùdür etmemiş fakat hatayla, kasten, bilmeyerek veyahut da dini bozmak için O’na izâfe edilen hadistir.” Bu çerçevede Rasûlullâh’tan (s.a.v.) sâdır olmadığı halde O’na izâfe edilen her şey mevzû hadistir denebilir. Bazıları tarifi kısa tutarak “Kasten veya hatayla Rasûlullâh (s.a.v.) adına uydurulan hadistir” şeklinde tarif etmişlerdir.¹³⁹ Yine bazı âlimler mevzû hadisi, “Rasûlullâh’a (s.a.v.) ait olmayan bir sözü kasten ona nispet etmek” şeklinde ifade etmişlerdir.¹⁴⁰ Abdülhay el-Leknevî, Sahâbe ve sonraki kuşaklara nispet edilen asılsız sözlerin de mevzû hadisin kapsamına girdiğini, fakat ‘mevzû’ kelimesi mutlak olarak kullanıldığı zaman, Hz. Peygamber (s.a.v.) adına uydurulan sözlerin kastedildiğini ifade etmiştir.¹⁴¹

Mevzû hadisin hangi şekillerde olabileceği hususuna gelince, bazen uydurmanın kendisine ait bir sözü Rasûlullâh’a (s.a.v.) izâfe etmesi şeklinde olur ki mevzû hadislerin çoğunluğu böyledir. Bazen de uyduran kişinin, selef-i sâlihînin veya bazı ileri gelen şahsiyetlerin sözlerini yahut İsrâîlî bazı haberleri vb. Rasûlullâh’a (s.a.v.) nisbet etmesidir. Bir başka çeşidi de, hadis uyduran kişinin, senedi zayıf bir hadise geçerlilik kazandırmak için metne sahîh bir sened monte ederek rivâyet etmesi şeklinde ortaya çıkar. Hatayla veya yanılarak sahâbe ve başkalarına ait olan doğru sözlerin Rasûlullâh’a (s.a.v.) izâfe edilmesine de mevzû hadis denmiştir.¹⁴²

Rivâyetler için kullanılan “mevzû” tabirinin hadis ıstılâhı olarak kullanılmasının menşei hakkında kesin bir bilgiye rastlanmamakla beraber, mevzûât literatüründe tesbit edilebildiği kadarıyla ilk eser olarak kabul edilen fakat günümüze ulaşmamış bulunan, bununla birlikte gerek Zehebî’nin (v.748/1348) *Mîzânü’l-i’tidâl*’de, gerekse İbn Hacer’in (v. 852/1448) *Lisânu’l-Mîzân*’da¹⁴³ kendisinden istifade ettikleri bir eser olarak dikkat çeken Ebû Sa’id Muhammed b. Ali el-İsfehânî en-Nakkâş el-Hanbelî’nin (v. 414/1023) *el-Mevzû’ât*’ının, ‘mevzû hadis’ kavramının hicrî V. asrın başlarında kullanılmaya başladığına dair bir delil teşkil ettiği belirtilmiştir.¹⁴⁴ Fakat el-Beyhakî (v. 458/1066) *es-*

¹³⁸ Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, XXII, 340.

¹³⁹ Abdülfettâh Ebû Gudde, *Lemehât min târihi’s-sünne ve ulûmi’l-hadîs*, Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1417, s. 79.

¹⁴⁰ Muhammed Cemâlüddîn el-Kâsımî, *Kavâ’idü’t-tahdîs min fûnûni mustalahi’l-hadîs*, thk. Muhammed Behcet el-Baytâr, Kahire: Dâru ihyâi’l-kütübi’l-Arabiyye, 1380/1961, s. 150.

¹⁴¹ Leknevî, *Zaferü’l-emânî bi-şerhi Muhtasari’s-Seyyidi’s-Şerîf el-Cürcânî*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut: Mektebü’l-matbû’âti’l-İslâmiyye, 1416, s. 418; Ayrıca bkz. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 14.

¹⁴² Abdülfettâh Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 80-81.

¹⁴³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Mîzânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*, (zeyliyle birlikte), thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut: Daru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1416/1995, I, 260, V, 66, VIII, 136, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer, el-Askalânî *Lisânu’l-Mîzân*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut: Dâru’l-beşâiri’l-İslâmiyye, 1423/2002, I, 535, III, 111, IV, 23; Belirtilen yerlerde Ebû Sa’id en-Nakkâş’ın *mevzû hadîs* tabirini kullandığı görülmektedir.

¹⁴⁴ Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnü’l-Cevzî, *Kitâbü’l-mevzû’ât mine’l-ehâdîsi’l-merfûât*, thk. Nûruddin b. Şükri Boyacılar (muhakkikin mukaddimesi), Riyad: Mektebetu Edvâi’s-Selef, 1418/1997, I, 94; Mustafa Söylemez, *Mevzûât Kitaplarındaki Mevzu Olmayan Hadisler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006, s. 4.

Sünenü'l-kübrâ'sında, İmam Tirmizî'den (v. 279/892) nakil yaparak, Tirmizî'nin, bir kişinin rivâyeti hakkında sorduğu suale karşılık, İmam Buhârî'nin (v. 256/870) o kişiden rivâyet etmekten sakındığını ve hadisin 'sanki mevzû' olduğunu söylediğini kaydetmektedir.¹⁴⁵ Bu nakil, 'mevzû' tabirinin hicrî üçüncü asırda da kullanıldığını göstermektedir.

Ulemâ, mevzû hadisin, hadis neveleri arasında müstakil bir yerinin olup olmadığı hususunda da bazı görüşler serdetmişlerdir.¹⁴⁶ *Ulûmu'l-hadis*'te İbnü's-Salâh (v. 643/1245), mevzû hadisin "zayıf hadislerin en kötüsü" olduğunu ifade ederken¹⁴⁷, San'ânî (v. 1182/1768) ise, İbnü's-Salâh'ın mevzû hadis hakkında yaptığı bu tarifi daha önce Hattâbî'nin (v. 388/998) yaptığını¹⁴⁸ zikrettikten sonra, yapılan bu tarife, mevzû hadisin Nebevî hadislerden olmadığını ifade ederek itiraz etmiştir.¹⁴⁹

Mevzû rivâyetlere, 'hadis' denilmesinin, bu rivâyetlerin hadis eserlerinde zikredilmesinin ve mevzû'ât kitaplarının 'hadis kitapları' olarak görülmesinin bazı sebepleri olduğu belirtilmiştir. Abdülfettâh Ebû Gudde, mevzû sözün 'hadis' diye isimlendirilmesinde bir sakınca olmadığını belirttikten sonra, Hâfız es-Sehâvî'nin (v.902/1497) *el-Mekâsidü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehire 'ale'l-*

Ali Yardım, hadis kelimesinin önünde sıfat halinde kullanılan *mevzû*' tabirinin bir hadis istilâhı olarak, takriben tasnîf devrinin sonlarına doğru hicrî altıncı asrın başlarında kullanılmaya başlayan bir terim olduğunun söylenebileceğini belirtmektedir. Yine, Râmehürmüzî (v.360/971)'nin *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'ında bu bahse yer verilmediği, onu tâkip eden Hâkim (v. 405/1014)'in *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*'i ile Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071)'nin *el-Kifâye*'sinde ise, kelimenin fiil ve masdar kalıplarında kullanıldığını belirtmektedir. (Ali Yardım, *Hadîs I-II*, İstanbul: Damla Yayınevi, 2010, s. 48.) Ancak Hâkim en-Nîsâbü'rî *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*'inde, (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin, Medine: el-Mektebetü'l-ilmîyye, 1397/1977, s. 120.) 'yirmi sekizinci hadis nevisi: şaz rivâyetler' bahsinde naklettiği bir rivâyet hakkında bizzat kendisi 'mevzû hadis' tabirini kullanmıştır. Hatîb el-Bağdâdî ise, *el-Câmî li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmî*' (thk. Muhammed Acâc el-Hatîb, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1416/1996, II, 134.) adlı eserinde, yalan haberlerin rivâyetinin tahrîmi ve batıl hadislerin iskâtı konusunda, "muhaddise gereken şey, masnû haberlerden, batıl ve mevzû hadislerden bir şey rivâyet etmemektir" diyerek, 'mevzû hadis' tabirini kullanmıştır. *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*'de (thk. Ebû İshâk İbrâhîm b. Mustafa, Mısır: Dâru'l-hüdâ, 1423/2003, I, 148.) ise, bir gencin Yahyâ b. Ma'in'e bir rivâyet hakkında *أنظر الى هذا الحديث الموضوع* dediğini nakletmektedir. Bu da, 'mevzû hadis' kavramının hicrî üçüncü asırda kullanıldığını gösteren bir diğer delildir. Aynı şekilde, 'masnû hadisler' ile ilgili olarak sorulan bir soruya İbnü'l-Mübârek'in mütehasıs büyük âlimlerin yaşadığını söylerek mukabele ettiğini anlatan anekdot, hicrî 2. asırda 'masnû hadis' tabirinin kullanıldığını göstermektedir. (*el-Kifâye*, a.y.)

Bunların dışında, hicrî dördüncü asır âlimlerinden gerek İbn Hibbân (v.354/965) (*Sahîhu İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1414/1993, I, 155.) gerekse Hattâbî (v. 388/998) (*Me'âlimü's-Sünen*, nşr. Muhammed Râgıb et-Tabbâh, Halep, 1351/1932, I, 6.) eserlerinde 'mevzû hadis' tabirini kullanmışlardır.

¹⁴⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1424/2003, II, 340; Beyhakî'nin kendisi de bazı rivâyetler hakkında 'mevzû hadis' tabirini kullanmıştır, bkz. *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 159, VI, 94; Ayrıca Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) ve Yahyâ b. Ma'in (v. 233/848) de rivâyetler hakkında 'mevzû hadis' tabirini kullandığı bilinmektedir. Bkz. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Kitâbü'l-İllet ve marifeti'r-ricâl*, thk. Vasiyyüllâh b. Muhammed Abbâs, Riyad: Dâru'l-hânî, 1422/2001, II, 370, 380.

¹⁴⁶ Kandemir, *Mevzû Hadisler Menşe'i Tanıma Yolları Tenkidi*, s. 15.

¹⁴⁷ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 61.

¹⁴⁸ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî el-Büstî, *Me'âlimü's-Sünen*, I, 6.

¹⁴⁹ Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. İsmail el-Emîr es-San'ânî, *Tavzihu'l-efkâr li ma'ânî tenkîhi'l-enzâr*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Kahire: el-Mektebetü's-selefiyye, 1366, II, 69; Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 15.

elsine eserinin¹⁵⁰ adındaki *el-ehâdîs* sözüyle lügat mânası itibariyle kullandığını nakletmiştir. Yalan bir sözün hadis diye isimlendirilmesine ise, İmam Müslim'in (v.261/875) mukaddimesinde zikrettiği “*Yalan olduğunu görerek, bilerek benden bir hadis rivâyet eden, iki yalancıdan (veya yalancılardan) biridir*”¹⁵¹ hadisini delil getirmiş ve Rasûlullâh'ın (s.a.v.) bu hadisinde yalan sözü hadis diye isimlendirdiğini belirtmiştir.¹⁵²

Âlimler, hadis kelimesinin lügat mânasını dikkate alarak veya uydurma sözleri hadis sananların yanlış kanaatlarına nazaran ‘mevzû hadis’ tabirini kullanmakta bir beis görmemişler, mevzû hadislerin zayıf hadislerin altında incelenmesini de aynı mantıktan yola çıkarak incelemişlerdir.¹⁵³ Bir başka açıdan, İbn Hacer'in de belirttiği gibi, yalancılıkla ta'an edilen râvî hakkında verilen hükümün zann-ı galib yoluyla verilmiş olup kesin olmadığı, çünkü yalancı olanların da bazen doğru söyleyebileceklerini ifade etmişlerdir.¹⁵⁴ Mevzûât kitaplarının ‘hadis kitapları’ başlığı altında incelenmesinin ise, yukarıda ifade edilen sebeplerle birlikte, mevzû rivâyetleri tanıtmaya ve bu rivâyetler hakkında verilen hükümleri bildirme amacına matuf olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁵

3. Tarihsel Gelişimi

Hadis uydurma faaliyetinin ne zaman ve nasıl başladığı meselesi gerek hadis tarihi eserlerinde, gerekse mevzû hadis ve bu konuya temas eden siyer, ricâl, cerh ve ta'dil, usûl ve mevzûât eserlerinde önemle üzerinde durulan bir konu olmuş ve âlimler -başlangıcı konusunda kesin bir tarih belirlenemeyen- bu konu hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bu mesele ile ilgili eserlere bakıldığında, bazı rivâyetlerden, özellikle Hz. Peygamber (s.a.v.) ve halifeler devrinde meydana gelen bazı gelişmelerden hareketle birtakım görüşler ileri sürülerek, mevzû rivâyetlerin ilk olarak hangi tarihte ortaya çıktığının tesbit edilmeye çalışıldığı görülmektedir.¹⁵⁶

¹⁵⁰ Sehâvî, *el-Mekâsidü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehire 'ale'l-elsine*, nşr. Abdullah Muhammed es-Siddîk, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1399/1979, s. 3.

¹⁵¹ Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Hacâc en-Nîsâbü'rî, *Sahîhu Müslim* (mukaddime), nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kahire: Daru'l-hadis, 1412/1991, I, 9.

¹⁵² Abdülfettâh Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 80.

¹⁵³ Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 15.

¹⁵⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Nüreddin İtr, Dımaşk: Matba'atü't-tibâh, 1421/2000, s. 89, İbn Hacer'in bu konudaki görüşünün devamı şöyledir: “... Fakat hadise vâkıf olan ilim erbabı kuvvetli bir melekeye sahiptirler ve bu meleke sayesinde râvînin doğru söyleyip söylemediğini ayırt ederler. Bunu da ancak anlayışı tam, zihni parlak, kavrayışı kuvvetli ve râvînin yalan söyleyip söylemediğine delâlet eden karinelere ait köklü bilgisi olan kimseler yapabilir.”

¹⁵⁵ Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, I, 235; Ömer el-Felâte, *el-Vaz' fî'l-hadîs*, I, 110-111.

¹⁵⁶ Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm el-Endelüsî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Dâru'l-afâki'l-cedîde, 1403/1983, II, 83-84, 203; İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-mevzû'ât*, thk. Nureddin b. Şükri Boyacılar (muhakkıkın mukaddimesi), s. 49-51; Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, I, 239; Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî et-Tarablusî, *el-Keşfü'l-ilâhî an şedîdi'd-da'f ve'l-mevzû ve'l-vâhî*, thk. Muhammed Mahmûd Ahmed Bekkâr (muhakkık giriş), Mekke: Mektebetü't-tâlibî'l-câmîi, 1408/1987, s. 15-16; Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1969, s. 210-211; Muhammed Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-Mevzûât fî kütübî't-tefsîr*, Kahire: Mektebetü's-sünne, 1408/1988, s. 20-25; Ömer el-Felâte, *el-Vaz' fî'l-hadîs*, I, 177-218; Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Buhûs fî Târîhi's-Sünneti'l-Müşerreffe*, Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1405/1984, s. 11-41; Mustafa es-Sibâî, *es-Sünne ve mekânethâ fî't-teşrî'i'l-İslâmî*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1398/1978, s. 75-78; Mahmûd Ebû Reyze, *Edva' 'ale's-Sünneti'l-Muhammediyye ev difâ' 'ani'l-hadîs*,

Uydurma hadislerin ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili yapılan araştırmalar neticesinde değişik tarihler üzerinde durulduğu müşâhade edilmektedir. Bazı âlimler, kaynaklarda aktarılan bir-iki olaydan yola çıkarak, hadis uydurma işinin ilk olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında ortaya çıktığını iddia ederken,¹⁵⁷ bazıları, bu işin Hz. Osman'ın (v. 35/656) hilâfetinin ikinci döneminde başladığını ileri sürmüşlerdir.¹⁵⁸ Bir başka bir görüş, hadis vaz'ının ilk asrın ilk yarısından az bir süre önce başladığı şeklindedir.¹⁵⁹ Bir başka görüş ise, hadis uydurma faaliyetinin açık ve sistemli bir şekilde hicrî 41'de net olarak ortaya çıktığı doğrultusundadır.¹⁶⁰ Bu konuda geniş bir çalışma yapan Ömer Felâte, uydurma faaliyetinin birinci asrın son üçte birlik döneminde başladığını belirtmektedir.¹⁶¹ Son görüş ise, uydurma faaliyetinin hicrî 34-35 yıllarında başladığı tarzındadır.¹⁶²

Hadis vaz'ının ilk olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında ortaya çıktığını söyleyen İbn Hazm (v. 456/1064), Bureyde (v. 63/682) rivâyeti¹⁶³ diye de bilinen “*Men*

Kahire: Dâru'l-me'ârif, 1958, s. 38-40; Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn*, Kahire: Matba'atu Mısır, 1378/1958, s. 479-486; Abdülfettâh Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 73-79; Muhammed Zübeyr Siddîkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966, s. 119-120; Muhammed Acâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn*, Kahire: Mektebetu Vehbe, 1408/1988, s. 187-194; Yusuf el-Kardavî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul, Kayseri: Rey Yayıncılık, 1998, s. 88; Talât Koçyiğit, *Mevzû Hadislerin Zuhuru*, Ankara: AÜİFD, 1967, XV, 57-68; Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 19-27; Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu Ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, Etüt Yayınları, Samsun, 1997, s. 33-55; Emin Âşıkutlu, *Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber (s.a.v.) Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri*, MÜİFD, 2005/2, sayı, 29, s. 5-26; Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007, s. 17-47.

¹⁵⁷ İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 83-84; Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu Ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi* alı eserinde, “*Men kezebe...*” hadisinin vürüd sebeplerini inceledikten sonra kendi görüşünü şu şekilde belirtmektedir: “Netice olarak, yukarıdan beri “*Men kezebe...*” hadisinin vürüd sebebinin bir yalan olmadığını, aksine doğru bir haber olduğunu çeşitli rivâyetlerle açıklamaya çalıştık. Bu izahların ışığı altında yalan ve uydurmanın Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde başladığını söyleyebiliriz.” s. 39.

¹⁵⁸ Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Buhûs fî Târîhi's-Sünneti'l-Müşerrefe*, s. 14-15; Emin Âşıkutlu, el-Ömerî'nin bu görüşünün mezkûr eserinin 1974 baskısında “nadiren” kaydıyla açıkça ifade edildiği halde, 1984 baskısında bu kayda yer vermediğini zikreder ve bunun dikkat çekici bir durum olduğunu belirtir. Bkz. Emin Âşıkutlu, *Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber (s.a.v.) (s.a.v.) Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri*, s. 7, 14. dipnot.

¹⁵⁹ Acâc, *es-Sünne*, s. 187; Acâc'ın bu konuda belirttiği bazı görüşlerinden, hadis vaz'ının başlangıcının daha geç bir tarihte olabileceğini düşündüğünü göstermektedir, *es-Sünne*, s. 191.

¹⁶⁰ Ebû Zehv, ulemânın hadiste uydurma girişiminin başlangıcı olarak hicrî 41'i seçtiğini belirtmektedir, bkz. *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn*, s. 480.

¹⁶¹ Ömer el-Felâte, *el-Vaz' fî'l-hadîs*, I, 202.

¹⁶² Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 46; Yukarıda nakledilen görüşleri dayandıkları delilleriyle beraber inceleyen Enbiya Yıldırım, bu mesele hakkında “Sonuç olarak, uydurma faaliyetinin h. 34-35 yıllarında başladığını söyleyebiliriz” diyerek kendi kanaatini belirtmiştir.

¹⁶³ Rivâyet ve diğer tarikleri için bkz. Ebû Urve Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, (Abdürrezzâk'ın *el-Musannef'i* ile birlikte), thk. Habîburrahmân el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983, XI, 261; İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzû'ât*, I, 50-51; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1415/1994, I, 352-353; Ebû Ahmed Abdullah İbn Adî, *el-Kâmil fî'd-du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, Abdülfettâh Ebû Sünne, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts. V, 81-82; Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa*, s. 4; Burhânüddîn İbrahim b. Muhammed İbn Hamza el-Hüseynî *el-Beyân ve't-ta'rif fî esbâbi vürüdu'l-hadîsi's-şerîf*, thk. Halil Me'mûn Şeyhâ, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1424/2003, s. 592; Rivâyetin diğer tarikleri için bkz. Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsât*, thk. Târik b. İvaz'ullah, Abdülmuhsin b. İbrahim, Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415/1995, II, 318; Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Hüseyin Selim

kezebe...” hadisini¹⁶⁴ bu görüşüne delil olarak getirirken,¹⁶⁵ Ahmed Emîn (v. 1954), mezkûr rivâyetin vürûd sebebinin, Hz. Peygamber (s.a.v.) adına söylenmiş bir yalan olmasını büyük bir ihtimal olarak görmektedir.¹⁶⁶ Aynı görüşü benimseyen Sıddîkî, Hadis uydurma faaliyetinin ne zaman başladığını tesbit etmenin ilgi çekici bir mesele olduğunu zikrettikten sonra, münafıkların, birçok hadis uydurup, bunları Hz. Peygamber’e (s.a.v.) isnad etmiş olabileceklerini, dolayısıyla bu işin bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında olduğunu düşündüğünü söylemektedir. Hz. Ebû Bekir’in (v. 13/634) hilâfeti döneminde vuku bulan ridde olaylarında bazı mürtedlerin amaçlarına uyan hadisler uydurmuş olabileceğini ihtimal olarak gören Sıddîkî, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer’in (v. 23/644) kendilerine rivâyet edilen hadisleri kabul etme hususunda katı davranmalarının sebebinin bu durum olabileceğini belirttiğinden sonra, hadis uydurma işinin Hz. Osman döneminde daha umumî bir hale geldiğini zikretmektedir.¹⁶⁷ Ebû Zehv, genel anlamda yalancılığın Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında var olduğunu belirtirken, el-İdlibî ise hadiste uydurma meselesinin iki mânada kullanıldığını, birinci anlamın, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında başlamış bulunan, ‘Rasûlullâh’a (s.a.v.) yalan nisbet etme’ mânasına geldiği, ikinci anlamın ise Hz. Ali (v. 40/661) ve Hz. Muaviye (v. 60/680) zamanında vuku bulan büyük fitneden sonra başlayan ‘kasıtlı, sistemli ve geniş anlamda hadis uydurma faaliyetini anlattığını belirtmektedir.¹⁶⁸

Hadis uydurma işinin Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında başladığını iddia edenler, “*Men kezebe..*” rivâyetini delil getirerek, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) böyle bir şeyi sebepsiz yere söylemiş olamayacağını, dolayısıyla, yaşanan bir olayın akabinde böyle bir şey söylemiş olması gerektiğini düşünmektedirler. Ancak ne tarihi rivâyetlerde ne de güvenilir eserlerde bu hadisin sebab-i vürûduyla ilgili herhangi bir bilginin olmadığı, güvenilir sahîh rivâyet kaynaklarının ittifakla belirttiği gibi, Rasûlullâh’ın (s.a.v.), bunu, ashabına kendinden sonrakilere tebliğ görevini tevdi ettiği zaman buyurduğu belirtilmiştir. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bu tehdit ile hadis hususunda gösterilebilecek gevşeklikten sakındırmayı, başkalarından hadis alırken ihtiyatlı davranılması konusunda ashabını ve gelecek nesilleri uyarmayı hedeflediği, dolayısıyla, bu rivâyetin belirli bir yalan söyleme hadisesi üzerine irad edildiğine dair sahîh bir delil bulunmadığı zikredilmiştir.¹⁶⁹

Ekrem Ziyâ el-Ömerî, uydurma faaliyetlerin ne zaman başladığı konusu üzerinde dururken, Hz. Osman’ın hilafetinin ikinci yarısında büyük ihtilafların ve anlaşmazlıkların ortaya çıktığını ve nihayetinde kendisinin Hz. Osman’ın şehâdetine sebep olan fitne ateşinin alevlendiğini belirtmektedir. Bununla birlikte, Hz. Osman’ın halifeliği döneminde hadis uydurulduğunu gösteren rivâyet bulunmadığını söyleyen el-Ömerî, Ebû

Esed ed-Dârânî, Beyrut: Dâru’l-Me’mûn, 1411/1991, II, 382-383; Süyûtî, *Tahzîrî’l-havâs min ekâzibi’l-kussâs*, thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ, Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1404/1984, s. 170.

¹⁶⁴ Müslim, Mukaddime, s. 1.

¹⁶⁵ İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 83-84.

¹⁶⁶ Ahmed Emîn, *Fecrû’l-İslâm*, s. 211.

¹⁶⁷ Sıddîkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, s. 119-120.

¹⁶⁸ Ebû Zehv, *el-Hadîs ve’l-muhaddisîn*, s. 480; Selâhaddîn b. Ahmed el-İdlibî, *Menhecû nakdi’l-mem’inde ulemâi’l-hadîsi’n-Nebevî*, Beyrut: Dâru’l-afâki’l-cedîde, 1403-1983, s. 40-41.

¹⁶⁹ Mustafa es-Sibâî, *es-Sünne*, s. 266-267.

Sevr el-Fehmî tarafından nakledilen rivâyetin de¹⁷⁰ isnad yönünden sahîh olmadığı, dolayısıyla böyle bir rivâyetin kabul edilmesinin mümkün olmadığını belirttikten sonra, hadiste uydurma işinin müslümanlar arasında meydana gelen Cemel, Sıffin ve Nehrevan gibi siyâsî olayların ardından çoğaldığını ifade etmiştir.¹⁷¹

Âlimlerin, hadis vaz'ının başlangıcı ile ilgili üzerinde daha çok durduğu tarih hicrî 40'dır. Bu tarih üzerinde durulması somut bir veriye dayanmaktan daha çok, Hz. Osman'ın şehâdetiyle ortaya çıkan fitne ateşinin neticesinde oluşan iç karışıklıklar sürecinde, sünnetin bulandırılmaya başlandığı ve buna bağlı olarak da neşet eden siyâsî-dinî ihtilafların meydana getirdiği huzursuzluklar döneminin esas kabul edilmesine dayanmaktadır.

Mustafa es-Sibâî, sünnetin safiyetinin nihayete erdiği ve içerisine yalan ve uydurma girişimlerinin sokulmaya başladığı tarihin hicrî 40 olduğunu belirtirken,¹⁷² Muhammed Accâc el-Hatîb ise, hicrî birinci asırda ortaya çıkan ve ümmet içerisinde büyük yaralar açılmasına sebep olan ilk felaketin Hz. Osman'ın şehit edilmesi olduğu ve bunun akabinde oluşan iç karışıklıklar neticesinde ümmetin bölünmesine ve siyâsî fırkaların doğmasına sebep teşkil ettiğini söylemiştir. Dinî kisveye bürünen bu siyâsî fırkaların kendi görüşlerini desteklemek için Kur'ân'ı te'vil etmeye ve bazı hadisleri aslı mânalarından uzak bir şekilde yorumlamaya başladıkları, neticede ise, Hz. Peygamber (s.a.v.) adına hadisler uydurulmaya başladığını ifade etmiştir. Bununla birlikte, hadis vaz'ının Sahâbe ve Tâbiîn asrında fazla olmadığını, bu faaliyetlerin hicrî birinci asrın yarısından kısa bir süre önce başladığını belirtmiştir.¹⁷³

Hicrî 40 yılı civarında uydurma hareketlerine girişildiğini ifade eden Ebû Şehbe ise, bu konudaki görüşlerini ifade ederken özellikle sonradan İslâm'a girenlerin bir

¹⁷⁰Rivâyet ilgili kaynaklarda oldukça farklı şekillerde nakledilmektedir. Rivâyeti ve rivâyetin hangi anlamlara geldiğini görmek için bkz, İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-mevzû'ât*, thk. Nureddin b. Şükrî Boyacılar, muhakkıkın açıklamaları, II, 88, dipnot:4. İbn Udeys'in Rıdvan beyatında bulunduğu, ashâb-ı şecereden olduğu yani sahbe olduğu belirtilmiştir. (İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, II, 171-172.) Zehebî, İbn-i Ebi'd-Dünyâ'nın bu hadisi kimden aldığı belli olmadığını ve bu rivâyetin isnadında aşırı Şiilikle bilinen İbn Lehî'a'nın olduğunu belirtilmiş ve İbn Udeys'e iftira atılmış olabileceğini ifade etmiştir, bkz. Zehebî, *Telhîsü Kitâbi'l-Mevzû'ât li-İbni'l-Cevzî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1419/1997, I, 108; İbn Arrâk, *Tenzîhü-Şerî'a*, I, 349-350. Diğer taraftan, İbn Udeys'in Rıdvan Bey'atına katılan sahâbeden olduğunu anlatan naklin senesinde de İbn Lehî'a var. Ayrıca İbn Lehî'a'nın rivâyetleri arasında sadece "4 Abdullah"ın kendisinden aldığı rivâyetlere güvenilebileceği belirtilmiştir. (Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *el-Muhtelîtin*, thk. Rıfat Fevzî Abdülmuttalib, Alî Abdülbâsîd Mezîd, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1417-1996, s. 66-67. Dolayısıyla onun sahâbî olduğunu söylemek doğru değildir.

¹⁷¹Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Buhûs fî Târihi's-Sünneti'l-Müşerrefe*, s. 14-16. el-Ömerî'nin bu ifadesi uydurma faaliyetinin az da olsa Hz. Osman'ın zamanında başladığını çağrıştırmaktadır.

¹⁷²Mustafa es-Sibâî, *es-Sünne*, s. 92.

¹⁷³Acâc, *es-Sünne*, s. 187-194; Emin Âşıkutlu, Acâc'ın, fitne öncesi hadis uydurmacılığını uzak gördüğünü, dolayısıyla gerek Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında gerekse onun vefatından sonra hiçbir sahâbînin, hatta tâbiînün büyüklerinin hadis uydurmuş olabileceğinin düşünülmemeyeceğini söylemesini (Acâc, *es-Sünne*, s. 191,193.), hadis uydurma faaliyetinin Felâte'nin belirttiği tarihten de sonraya (hicrî birinci asrın son üçte birlik dönemi) tehir ettiği anlamına geldiğini, dolayısıyla Acâc'ın bu görüşünün ilk görüşüyle (hicrî birinci asrın yarısından kısa bir süre önce) çeliştiğini belirtmiştir. (Bkz. Emin Âşıkutlu, *Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber (s.a.v.) Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri*, s. 8.) Ancak kanaatimize göre Acâc'ın söylemek istediği, hiçbir sahâbînin ve büyük tâbiînün Rasûlullâh'a (s.a.v.) atfen hadis uydurmadığıdır.

kısımının art niyetli olduğunu belirtmiştir. Fars, Rum, Kopt (Kıptî) gibi çeşitli milletlerden İslâm'a girenlerden bazılarının samimi olduğunu, bazılarının ise niyetlerini gizlediklerini ve bunların bir bölümünün münafık, bir kısmının zındık, bazılarının ise yahudi ve hristiyan olduklarını, bütün bunların İslâm ümmetini parçalamak için çalıştıklarını zikretmektedir. Özellikle, yahudi İbn Sebe'nin bölge bölge dolaşıp, insanları zehirlediği, yaptıklarını da Şîlik, Hz. Ali sevgisi adına yaptığını, bu arada "her peygamberin bir vasîsi vardır, benim vasîm de Ali'dir" hadisini uydurduğunu aktarmaktadır. Önce Hz. Osman ve daha sonra Hz. Ali tarafından kovulan İbn Sebe, gittiği yerlerde boş durmayıp özellikle Mısır'da faaliyetlerine devam etti ve neticesinde Hz. Osman'ın şehâdetine götüren fitne ateşini alevlendirmiş oldu. Bütün bu olayların akabinde birtakım hiziplerin, siyâsî firkaların doğuşu ve bu firkaların kendi görüşlerini desteklemek için İslâmî kaynaklardan, husûsen hadislerden delil aramaya başlamaları, bulamayınca da uydurma faaliyetine girişmeleri gerçekleşmiş oldu. Aktarılan tüm bu olayların hicrî 40 yılı civarında olduğunu söyleyen Ebû Şehbe, bu tarihten sonra da hadis vaz'ının giderek arttığını belirtmiştir.¹⁷⁴

Hadis uydurma faaliyetinin ne zaman başladığı sorusunun cevabı ile ilgili önemli tesbitlerde bulunan bir diğer isim de Abdülfettâh Ebû Gudde'dir.¹⁷⁵ İsnad ve hadisi rivâyet eden kişinin araştırılması işleminin ne zaman başladığı konusyla ilgili bazı bilgiler veren Ebû Gudde, İmam Müslim'in, Muhammed b. Sîrîn (v.110/729)'den, "Önceleri isnadı sormuyorlardı, fakat ne zaman ki fitne baş gösterdi, (hadis rivâyet edenlere) 'kimden rivâyet ediyorsunuz, isimlerini verin' diye sormaya başladılar. İsimlerine bakılıyor, eğer Ehl-i sünnetten ise hadisleri alınıyor, ehl-i bid'atten olanların hadisleri alınmıyordu"¹⁷⁶ şeklindeki rivâyeti naklettikten sonra, artık râvîlerin hallerinin, rivâyetin ve senedinin tetkik edilmesinin birinci asrın ilk yarısının sonlarında başladığını belirtmektedir. Sünnetin saf ve katışıksız bir halde dört halife devrinin sonlarına kadar devam ettiğini, bunun ise hicretten sonra kırk yıl kadar bir zamana tekabül ettiğini, daha sonra Hz. Osman'ın şehit edilmesine sebep olan fitne neticesinde bazı insanlarda siyâsî hevesler meydana geldiğini ifade eden Ebû Gudde, netice itibariyle aktarılan bilgiler ışığında, hadis uydurma işinin hicrî birinci asrın ilk yarısının sonlarıyla, metin ve sened tenkidinin ortaya çıkışını da sahâbe ve tâbiînin ilk dönemlerinden itibaren sınırlandırılabileceğini ifade etmiştir.¹⁷⁷

Hadis uydurma faaliyetinin ortaya çıkış zamanıyla ilgili en kapsamlı denilebilecek çalışmayı ortaya koyan Ömer Felâte, *el-Vaz' fi'l-hadis* adlı eserinde, konu hakkında detaylı bilgiler sunmuştur.¹⁷⁸ Felâte, bu meseleyle alakalı yapılan çalışmaları, ortaya

¹⁷⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-Mevzûât fi kütübi't-tefsîr*, s. 20-21.

¹⁷⁵ Abdülfettâh Ebû Gudde, *Lemhât min târîhi's-sünne ve ulûmi'l-hadis* adlı eserinde gerek bu konuyla gerekse başka mevzularla alakalı çok faydalı bilgiler vermektedir.

¹⁷⁶ *Müslim, Sahîh*, mukaddime, I, 15.

¹⁷⁷ Abdülfettâh Ebû Gudde, *Lemhât*, s.73-79, 94.

¹⁷⁸ Ömer Felâte, *el-Vaz' fi'l-hadis*; üç cilt halinde basılan bu eser, hadis vaz'ıyla alakalı çok geniş ve çok faydalı bilgiler ihtiva etmektedir.

konulan görüşleri ve bu görüşlerin dayandığı delilleri serdettikten sonra, bütün bunları tetkike tâbi tutmuş ve neticede kendi görüşünü açıklamıştır.¹⁷⁹

Hadis vaz'ının Hz. Osman'ın hilâfeti zamanında başladığını iddia etmek için sağlam delil bulunması gerektiğini söyleyen Felâte, bu hususta zikredilen delillerin şüpheli olduğunu, hiçbirisinin delil olmaya elverişli bulunmadığını belirtmektedir. Hadis uydurmanın birinci asrın son üçte birlik diliminde yani hicrî 66'dan sonra başladığını,¹⁸⁰ sağlam rivâyetlerin, bu faaliyetin bu dönemde ortaya çıktığını gösterdiğini zikretmektedir. Bu dönemden önce zuhur eden karışıklıkların ise hadis uydurma döneminin hazırlık safhaları olduğunu ifade etmektedir. Meydana gelen bu karışıklıkları ise, ashâbın ve halifelerin tenkit edilmeye başlanması,¹⁸¹ bazı kimselerin halkı imamlara ve halifelere karşı kışkırtması, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin şehit edilmeleri, Müslümanların siyâsî fırkalara bölünmesi, bu siyâsî fırkaların ihtilafları neticesinde Sıffın savaşının meydana gelmesi olarak tesbit etmektedir.¹⁸²

Sıffın savaşının neticesinde vuku bulan tahkîm olayının akabinde, insanların Hz. Ali'yi suçlayanlarla, onu müdafaa edenler şeklinde ikiye ayrıldıkları, zaman geçtikçe bu fırkaların kendi içlerinde çeşitli bölünmelere ayrıldıklarını ve her fırkanın kendisini hak üzere görüp, Kur'ân âyetlerini te'vil ederek görüşlerine delil aramaya başladıklarını, buradan bir şey bulamayınca da Sünnet'e/rivâyet sahasına yönediklerini belirtmektedir.¹⁸³ Özellikle Abdullah b. Sebe'nin Hz. Ali hakkındaki bozuk fikirlerini yayarak İslâm'ı ifsat etmeye çalıştığı, daha sonra meydana gelen karışıklıklar neticesinde sahâbenin etkinliğinin azaldığı ve böyle bir dönemde bazı kimse ve kesimlerin kendi görüşlerini terviç etmek için sahâbe adına yalan uydurduğunu bildirmektedir.¹⁸⁴

Tüm bu gelişmelerin, Hz. Peygamber (s.a.v.) adına yalan hadis uydurmanın hazırlık safhaları olduğunu belirten Felâte, araştırmaları neticesinde, Rasûlullâh'ın (s.a.v.) vefatından ilk asrın son üçte biri başlayana kadarki dönemde, birisinin Rasûlullâh (s.a.v.) adına yalan uydurmaya cesaret ettiğine ve bunu Hz. Peygamber (s.a.v.) adına hadis vaz'ına başlangıç kabul edilebileceğine dair makbul bir rivâyete rastlamadığını

¹⁷⁹ Hadis uydurma faaliyetinin hangi tarihte başladığıyla ilgili görüşleri, özellikle Felâte'nin bu husustaki iddiasını tenkit için bkz. Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 17-47.

¹⁸⁰ Yaşar Kandemir, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatında kendisine düşman olanların, münafıkların, ona yalancı, mecnun, sihirbaz ve şâir demek cüretinde bulunan nicelerini hesaba katarak, bunların, icâd ettikleri bir sözü, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edebileceklerine ihtimâl vermekte, *men kezebe..* rivâyetine istinad ederek, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söylemediği bir sözü, ona nispet etmenin Hz. Peygamber (s.a.v.) aleyhine yapılmış bir iftira olduğunu söylemekte, dolayısıyla böyle bir rivâyetin böylece uydurma kelimesinin şümulüne girdiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte, sahâbe asrının sonu diye ifade edilen büyük tâbiiler devrinde, muhtelif hizip ve mezheplerin ortaya çıktığını zikretmekte ve nihayetinde, hadis uydurma hareketinin böyle buhranlı bir çağda muhtelif tesirlerle başladığını ve geliştiğini belirtmektedir. (Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 20, 26.

¹⁸¹ Hz. Osman'ın yaptığı bazı işlerinden dolayı tenkit edilmesi ki bunlar, seferde namazı mukîm gibi kılması, mushafı tek bir nüshada toplayıp diğerlerini yaktırması, Peygamberimizin sürgüne gönderdiği Hakem b. Ebi'l-Âs'ı geriye getirmesi gibi bazı olaylardır. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Kahire: Dâru'l-ma'ârif, 1387/1967, IV, 346-348.

¹⁸² Ömer Felâte, *el-Vaz 'fi'l-hadis*, I, 202-206.

¹⁸³ Talât Koçyiğit, hadiste vaz' hareketinin siyâsî fırkaların zuhuru ile başladığını belirtmektedir, (Talât Koçyiğit, *Mevzû Hadislerin Zuhuru*, s. 62.)

¹⁸⁴ Ömer Felâte, *el-Vaz 'fi'l-hadis*, I, 207-211

belirtmektedir.¹⁸⁵ Hadis uydurmanın başlangıcına delâlet eden ilk olay olarak şunu tesbit etmektedir: Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekâfi (v. 67/687) hadisçilerden birisine şöyle der. “Benim Rasûlullâh’tan (s.a.v.) sonra halife olacağıma ve onun neslinin (hilâfetini) talep edeceğime dair bir hadis uydur, bunun karşılığına sana on bin dirhem, bir elbise, bir deve ve bir tane de köle vereceğim.” Bunun üzerine adam, ‘Hz. Peygamber (s.a.v.) adına uyduramam, ama sahâbeden dilediğini seç, onun adına bir şey uydurayım, ayrıca fiyat hususunda da dilediğin kadar indirim gideyim’ karşılığını verir. Muhtâr, uydurmanın Hz. Peygamber (s.a.v.) adına olması hususunda ısrar edince, adam da “o zaman azap daha şiddetli olur” cevabını verir ve Hz. Peygamber (s.a.v.) adına hadis uydurmaya yanaşmaz.”¹⁸⁶

Muhtâr’ın, insanları Rasûlullâh (s.a.v.) adına hadis uydurmaya teşvik ettiğine dair başka rivâyetler de nakleden Felâte, bu haberlerde her ne kadar insanların el-Muhtâr’ın ısrarlarına boyun eğmediğini gösteren unsurlar bulunsa da, Muhtâr’ın uydurma fikrinde olmasının, hadis vaz’ının başlangıcı olarak kabul edilebileceğini düşünmektedir. Netice itibariyle, Felâte, sahâbenin büyük çoğunluğunun vefat ettiği, geride kalan sahâbîlerin ise, toplumda etkin bir rolünün kalmadığı bir dönem olan ilk asrın son üçte birlik dilimini hadis uydurulmaya başlandığı zaman dilimi olarak tesbit etmektedir.¹⁸⁷

Sonuç olarak, hadis uydurma işinin ne zaman başladığıyla ilgili yapılan çalışmaları, ortaya konulan iddiaları ve bu iddiaların dayandığı rivâyetleri ve bu rivâyetlerin kaynaklık değerini detaylı bir şekilde inceleyen Emin Âşıkutlu’nun bizim de katıldığımız görüşlerini aktararak konuyu bağlamak istiyoruz: *Hadis vaz’ının Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde başladığına dair rivâyetler ve delil değerleri* adlı makâlesinde Âşıkutlu, ilgili görüş ve rivâyetleri inceledikten sonra netice olarak şunları ifade etmektedir:

“... Buraya kadar konuyla ilgili rivâyetlerin incelenmesinden çıkan sonuç şudur: Her şeyden önce bu rivâyetler, itibar ve güvenilirlik açısından oldukça tartışmalı kaynaklarda yer almaktadır. Ayrıca, gerek isnad ve gerekse metin yönünden hadis usulü kurallarına göre değerlendirildiğinde bu rivâyetlerin, hadis uydurmacılığının Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde başladığına delil sayılabilecek sağlamlıkta olmadığı anlaşılmaktadır. Hele hele, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bu tür hadisleri kendi zamanında yaşanmış veya daha sonra yaşanabilecek benzer olaylara karşı insanları uyarmak için söylediği ve isnadlarındaki bazı râvîler hakkında yukarıda arz edilen cerhlere rağmen, bu rivâyetlerin râvîlerinin ‘sika’ olduğu, dolayısıyla ‘*Men kezebe...*’ hadisinin vürûd sebebi kabul edilen bu haberlerin yalan değil, aksine doğru olduğu; kısaca, hadiste yalan ve uydurmacılığın Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde başladığı fikri¹⁸⁸ yüzeysel bir bakış açısını yansıtan mesnetsiz bir iddia görünümündedir. Buna karşılık, uydurmacılığın kesinlikle Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde görülmediğini savunanlardan bazılarının iddia ettiği gibi, bu rivâyetlerin tamamen uydurma

¹⁸⁵ Ömer Felâte, *el-Vaz’ fi’l-hadîs*, I, 212.

¹⁸⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’*, I, 197; İbnü’l-Cevzî, *Kitâbü’l-Mevzû’ât*, I, 21-22.

¹⁸⁷ Ömer Felâte, *el-Vaz’ fi’l-hadîs*, I, 213-214; Bu görüşlerini ortaya koyan Felâte, kendi görüşlerine itiraz edilebilecek rivâyetleri incelemeye tabi tutuyor ve bu rivâyetlerin kendi görüşünü çürütmediğini belirtiyor. I, 214-217.

¹⁸⁸ Burada eleştirilen kişi, Sadık Cihan’dır. Bu konudaki görüşü için bkz. Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu Ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, s. 39.

olduğunu söylemek de zordur. Çünkü râvîleri arasında zaîf kimseler bulunmakla birlikte, vaddâ'uydurmacı diye nitelendirilebilecek derecede mecruh kimse yok gibidir. Bir-iki râvî hakkındaki bu tür aşırı cerhler ise, uzman münekkitlerce desteklenmeyen ve gerekçesi de açıklanmayan tenkidlerden öteye geçmediği için ihtiyatla karşılanmalıdır. Ancak, sahîh hatta hasen hadiste aranan asgarî şartlar gerçekleşmediği için teknik bakımdan bunlara sahîh veya hasen deme imkânı da yoktur. Zira bir konuda verilecek hüküm, her şeyden önce o konuya ait metodolojik esaslara uygun sağlam bir temele oturması gerekir. Aksi halde, belirtilen zaafı ön sürerek ilgili rivâyetleri uydurmacılığın başlangıcı konusunda delil olarak kabul etmeyip, bu zaafı görmezlikten gelerek uydurmacılığın çirkinliği, vebali ve cezası konusunda delil saymak, çifte standard, tutarsız, dolayısıyla gayri ilmî bir tavrıdır.

Özetlemek gerekirse, konu ile ilgili rivâyetlerde anlatılan olayların sosyolojik açıdan gerçekleşmesi mümkün ve muhtemel olmakla birlikte, bu rivâyetlerin gerek sübûtunda ve gerekse delâletinde görülen aksaklık, eksiklik ve tutarsızlıklar, hadis vaz'ının Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında başladığını kesin bir dille söylemeye manidir. Bir başka deyişle, teorik olarak mümkün gözükse bile, pratikte buna verilebilecek zan ve tahminden öte somut ve güvenilir bir örnek, en azından şimdilik mevcut değildir. Bu nedenle, konuyu somut olay temelinde değil, hadis vaz'ı olgusuna zemin hazırlayan şartlar ve etkenlerden hareketle dönem bazında ele almanın daha doğru bir yaklaşım tarzı olduğu kanaatindeyiz.¹⁸⁹

Hz. Osman'ın şehâdetinden sonra alevlenen fitne neticesinde ortaya çıkan siyâsî karışıklıklar, kısa bir zaman sonra fırkaların ve hiziplerin doğmasına zemin teşkil etmiş ve bu gruplar görüşlerini desteklemek amacıyla hadis uydurma işine başlamışlardır. Ulemâ, hadis uydurma sebeplerini sayarken bunların, siyâsî hizipler, İslâm düşmanları (zenâdika), milliyetçi bölünmeler (kabile, belde ve imam/önder eksenli taassup), kıssacılar, mezhebî ve kelâmî ihtilaflar, insanları hayra teşvik etmek ve kötülükten sakındırmak, yöneticilere yakınlaşma/yaranmak ve dünyevî isteklere ulaşmak gibi sebeplerle hadis uydurulduğunu belirtmişlerdir.¹⁹⁰

Hadis vaz'ına temel teşkil eden bu sebeplerin başında siyâsî fırkaların zuhuru gelmektedir ve bu fırkalardan hadis uydurma faaliyetini ilk gerçekleştiren ve daha sonra yayılmasına öncülük eden grup Şî'a'dır. İslâm tarihinde ilk defa ortaya çıkan ve daha sonra da büyük bir fırka haline gelen Şî'a, bünyesinde Hz. Ali taraftarlarını ve yabancı unsurları toplamış, Ehl-i beyt ismini istismar ederek, kötü emellerine dayanak yapmış ve bu yolda birçok hadis uydurmuştur.¹⁹¹ Daha sonra yukarıda aktarılan sebepler neticesinde hadis uydurma faaliyetleri giderek artmıştır.

Bütün bu faaliyetler karşısında âlimler sünnet-i mutahhara'yı korumak için çok üstün bir gayret sarf etmişler, özellikle sahâbe asrından hadislerin tedvîn dönemine kadar, hadis-i şerifleri uydurma girişimlerden koruma ve temizleme noktasında yoğun bir çaba

¹⁸⁹ Emin Âşıkutlu, *Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber (s.a.v.) (s.a.v.) Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri*, s. 25-26.

¹⁹⁰ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zây, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1412-1992, I, 62; Mustafa es-Sibâî, *es-Sünne*, s. 96-107; Acâc, *es-Sünne*, s. 194-218; Abdülfettâh Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 94-129; Ömer Felâte, *el-Vaz' fi'l-hadîs*, I, 218-306.

¹⁹¹ Talât Koçyiğit, *Mevzû Hadislerin Zuhuru*, s. 63.

içerisine girmişlerdir. Sahâbe, Tâbiîn, Etbâu't-Tâbiîn ve bunlardan sonra gelen âlimlerin zorlu mücadeleleri olmasaydı, sünneti bozmaya, karıştırmaya yönelik uydurma hadis sayısı, daha birçok faktörün etkisiyle önüne geçilemeyecek bir sayıya ulaşacak ve hadis uyduranların Hz. Peygamber (s.a.v.) adına uydurdukları yalan ve iftiraların çokluğu nedeniyle geniş kesimler kendi dinî hakikatlerinin bazıları hakkında şüpheye düşecekti.¹⁹²

Âlimlerin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerini koruma hususunda göstermiş oldukları hayret verici gayretler neticesinde, gerek rivâyet gerekse dirâyet açısından hadisle alakalı her konuyu araştırmışlar, geliştirdikleri ilmî tenkit kriterleri ile hadis sahasını istismarcılardan korumuşlardır.¹⁹³

B. “MÂNASI SAHÎHTİR” TABİRİ

Zayıf hadisler hakkında, daha ziyade zayıf hadisin derece bakımından en alt tabakasında bulunan mevzû rivâyetlerle¹⁹⁴ ilgili olarak muhaddislerin, isnadını zayıf gördükleri bazı rivâyetler için *اسناده ضعيف ومعناه صحيح* “isnadı zayıf, mânası sahîhtir” tarzında ifadeler kullandıkları veya ilgili rivâyeti naklettikten sonra, bu rivâyetin isnadının olmadığı, aslının bulunmadığı gibi tesbitlerin ardından *ولكن معناه صحيح* “fakat mânası sahîhtir¹⁹⁵ dedikleri görülmektedir. Âlimlerin, bu gibi ifadeleri özellikle mevzû rivâyetlerle alakalı olarak kullandıkları müşâhade edilmektedir.

Kaynakların imkân ölçüsünde tetkiki neticesinde, “mânası sahîhtir”¹⁹⁶ ifadesine benzer olan *معناه قائم* şeklinde ilk olarak İbn Râhûye (v. 238/853) tarafından kullanıldığı müşâhade edilmiştir. İbn Râhûye, ilim talep etmenin farziyyeti ile ilgili bir rivâyet hakkında, bu konuda sahîh bir haberin olmadığını, fakat söz konusu rivâyetin *معناه قائم mânasının kâim* olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁷

¹⁹² Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Buhûs fî Târihi's-Sünneti'l-Müşerrefe*, s. 42; Acâc, *es-Sünne*, s. 219.

¹⁹³ Âlimlerin ortaya koydukları üstün gayretler neticesinde şu kıymetli adımlar atılmıştır: İsnada bağlılık, Tesebbüt (Hadis rivâyetinde ihtiyatlı davranıp, hadisin sabit olduğunu kesin olarak anlamadıkça kabul veya rivâyet etmemek, Abdullah Aydın, *Hadis İstılâhları Sözlüğü*, s. 318.), Sünnetin tedvîni, Râvî hallerinin açıklanması ile ilgili İsnad ve Ricâl ilminin ortaya çıkışı, Rihle fî talebi'l-hadis, Cerh ve Ta'dîl ilmi, İlmü Mustalâhi'l-Hadis (Hadis usulü İlmî), Ulûmu'l-Hadis, Mevzû hadislerin tesbitine yönelik kaidelerin konulması ve Uydurma rivâyetleri ihtiva eden eserlerin yazılması gibi pek çok çalışma yapılmış ve birçok ilim dalı oluşmuştur. Geniş bilgi için bkz. Abdülfettâh Ebû Gudde, *Lemhât*, s. 133-221; Acâc, *es-Sünne*, s. 219-239; Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Buhûs fî Târihi's-Sünneti'l-Müşerrefe*, s. 44-58; Tarablusî, *el-Keşfü'l-ilâhî*, s. 25-37; Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 93-139.

¹⁹⁴ Mevzû hadis'e, hadis denilmesinin sebebi, bu rivâyeti söyleyene nispetledir, yoksa hakikatte hadis değildir. Zaten bazı âlimler, mevzû' hadîsi ayrı bir başlık altında incelemişlerdir.

¹⁹⁵ Bunun yanısıra, *Sahîhu'l-mâ'nâ, mâ'nâhu sâbitün, mâ'nâhu me'sûrun* gibi ifadeler de kullanılmıştır.

¹⁹⁶ Ulema, özellikle mütekaddimin zamanında bir rivâyet hakkında *معناه صحيح* veya *معناه صحيح* ifadesini kullandıkları zama, lûgat manasında değil, istilâh mânasında kullanmışlardır. Yani 'sened bakımından bu rivâyet sahîhtir' demek istemişlerdir. Biz burada âlimlerin, zayıf hadisler ve özellikle de mevzû rivâyetler hakkında kullandıkları *mânası sahîhtir* ifadesiyle ne kastettiklerini tetkik etmekteyiz. Mezkûr ifadenin istilâhî anlamda kullanışı için bkz. Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr ve tafsilü's-sâbit 'an Resûlillâhi sallallâhu 'aleyhi ve sellem mine'l-ahbâr, (Müsnedü Ömer İbn el-Hattâb)*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Kahire: Matba'atu'l-medenî, 1375, I, 427; II, 713, 897; Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik fî şerhi Muvatta'i Mâlik*, neşre hazırlayan: Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî, Âişe bint Hüseyin es-Süleymânî, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1428/2007, II, 298, 398.

¹⁹⁷ Bkz. İshâk b. Mansûr el-Mervezî, *Kitâbü'l-mesâil 'an imâmeyyi ehli'l-hadîs Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Raheveyh*, thk. Süleymân b. Abdullah, Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1425/2004, IX, 4654.

“mânası sahîhtir” ifadesini ilk olarak kullanan kişinin ise İbn Hazm olduğu tesbit edilmiştir. İbn Hazm, Fıkıh ve Fıkıh usulü’ne dair yazmış olduğu *el-Muhallâ* adlı eserinde fikhî bir konuyu işlerken, kendi görüşüne muhalif gördüğü bir rivâyet¹⁹⁸ hakkında ilgili haberin sahîh olmadığı, mürsel bir rivâyet olduğu ve isnadındaki zayıf bir râvîden dolayı hadisın zayıf olduğu ancak mânasının sahîh olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁹

İbn Hazm, “mânası sahîhtir” ifadesini, mezkûr eserinin bir başka yerinde, âmâ bir kişinin şehâdetinin makbuliyeti konusunu işlerken, kendisinin sahîh görmediği bir rivâyet²⁰⁰ zikretmekte ve bu rivâyetin isnadındaki zayıf bir râvîden dolayı sahîh olmadığını belirtmekte fakat mânasının sahîh olduğunu ifade etmektedir.²⁰¹

İbn Abdilber (v. 463/1071) ise, İmam Mâlik’in (v. 179/795) *el-Muvatta’* adlı eserine yazdığı *et-Temhîd limâ fi’l-Muvatta’ mine’l-me’ânî ve’l-esânîd* isimli şerhinin üç yerinde, zikrettiği rivâyetin²⁰² akabinde “mânası sahîhtir” ifadesini kullanarak kendi görüşünü şu şekilde belirtmiştir:

وقد روى حنش بن قيس الرحبي عن عكرمة عن ابن عباس قال: قال رسول الله ﷺ: "من جمع بين صلاتين من غير عذر فقد أتى بابا من أبواب الكبائر، ومن شهد شهادة فاجتاح²⁰³ بها مال مسلم فقد تبوأ مقعده من النار، ومن شرب شرابا حتى يذهب عقله الذي رزقه الله فقد أتى بابا من أبواب الكبائر." وهذا حديث، وان كان في اسناده من لا يحتج بمثله أيضا من أجل حنش هذا، فان معناه صحيح من وجوده.

¹⁹⁸ Mezkûr rivâyet, “zarar verme ve zarar, zararla karşılık verme yoktur” şeklindedir. Bu rivâyet kaynaklarda bazı ilavelerle geçmektedir. Mezkûr rivâyet, Ubâde b. Sâmit, (İbn Mâce, Ahkâm, 17.), İbn Abbâs, (İbn Mâce, Ahkâm, 17, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 55, Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsât*, IV, 125, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, XI, 228-229, 302, Ebü’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Alî Muhammed Muavvaz, Beyrut: Dâru’l-ma’rife, 1422/2001, III, 470.), Ebû Sa’îd el-Hudrî, (Hâkim, *Müstedrek*, II, 57-58, Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 684, III, 470, Mâlik, *Muvatta’*, IV, 2758), Ebû Hureyre, (Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 470.), Ebû Lübâbe, (Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1408/1988, I, 294.), Sa’lebe b. Mâlik, (Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, II, 86.), Câbir b. Abdillâh (Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsât*, V, 238.) ve Hz. Âişe (Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 469, Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsât*, I, 90.) tarafından rivâyet edilmiştir. Mezkûr rivâyet genel anlamda zayıf olarak görülürken, Hâkim, ilgili rivâyetin, Müslim’in şartına uygun sahîh isnad olduğunu belirtmiş ve Zehebî de bunu tasdik etmiştir (aynı yer.). Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’ini tahkik eden Şuayb e-Arnaûd, ilgili hadisın tahkikinde şu bilgilere yer vermiştir: “Nevevî, bu rivâyetin birçok turuku olduğunu, birbirlerini takviye ettiğini belirtip, ilgili hadisın hasen mertebesinde olduğunu zikretmiştir. İbn Salâh, ilgili rivâyet hakkında Darekutnî’nin bu hadisi değişik tarikleriyle rivâyet ettiğini ve bunların toplamının bu rivâyeti takviye edip onu hasen mertebesine çıkarttığını, özellikle Ebû Dâvûd’un, ‘bu hadisın fikhın üzerinde döndüğü hadislerden olduğunu’ söylediğini belirtmesi, bu rivâyetin zayıf olmadığını göstermektedir. (*Müsned*, V, 55-56, dipnot 1.). Rivâyet ve değerlendirilmesi için bkz. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylâi, *Nasbü’r-râye li-ehâdîsi’l-Hidâye*, tsh. Muhammed Avvâme, Cidde: Müessesetü’r-reyyân, ts. IV, 384-386.

¹⁹⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, thk. Muhammed Münir ed-Dımaşkî, Mısır: İdâretü’t-Tabâ’ati’l-Münîriyye, 1350, VIII, 241.

²⁰⁰ Rivâyet için bkz. İbn Hacer, *et-Telhîsü’l-habîr fi tahrîci ehâdîsi’r-Râfi’iyyi’l-kebîr*, nşr. Ebû Âsım Hasan b. Abbâs, Mekke: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995, IV, 363.

²⁰¹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 434.

²⁰² “mânası sahîhtir” denilen rivâyetlerden sadece bu rivâyet, metinde zikredilecek, diğer rivâyetler ise ilgili kaynaklara atıf yapılarak belirtilecektir.

²⁰³ فاجتاح kelimesi Taberânî’nin *el-Mu’cemü’l-kebîr*’inde ليستباح şeklinde geçmektedir, bkz. Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmevcûd es-Selefi, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1404-1983, XI, 216; aynı kelime Süyûtî’nin *el-Câmi’u’s-sağîr*’inde ise, يستباح şeklinde geçmektedir, bkz. Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil’ârifin b. Nûreddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî, *Feyzü’l-kadîr şerhu’l-Câmi’i’s-sağîr*, Beyrut: Dâru’l-ma’rife, 1391-1972, VI, 159-160.

Haneş b. Kays er-Rahabî, İkrime (v. 105/723)'den, O da, İbn Abbâs'tan (v. 68/687-688), Rasûlullâh'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: “Kim, özürsüz olarak iki namazı cem ederse, büyük günahlardan bir günah işlemiştir. Kim, yaptığı (batıl) şahitlikle müslüman bir kişinin malının yok olmasına sebep olursa, muhakkak o kişi cehennemdeki yerini hazırlamış olur. Kim de, Allah'ın kendisine bahşettiği aklını giderecek kadar içki içerse, büyük günahlardan bir günah işlemiş olur.”

“Her ne kadar isnadında, kendisiyle ihticâc edilmeyen kimselerden olan Haneş,²⁰⁴ yer almış olsa da, bu, mânası birçok yönden sahih bir rivâyettir.”²⁰⁵

İbn Abdilber, mezkûr eserinin bir başka yerinde de bir rivâyet²⁰⁶ naklettikten sonra, kendisinin, bu rivâyeti bu lafızla müsned bir şekilde rivâyet eden birisini bilmediğini, ancak mânasının sahih ve sabit olduğunu belirtmekte ve daha sonra aynı mânada sabit olan başka bir rivâyeti nakletmektedir.²⁰⁷

İbn Abdilber, İmam Mâlik'in “*belâğâtını*”²⁰⁸ aktarıırken bir rivâyet hakkında, “Bu rivâyeti, burada nakledilmiş hali dışında ne müsned ne de maktû bir şekilde herhangi birinin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivâyet ettiğini bilmediğini, bu hadisin, *Muvatta*'da

²⁰⁴ Haneş hakkında bilgi için bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. İbrahim Zeybek, Âdil Mürşid, Müessesetü'r-risâle, 1416-1995, I, 434; Rivâyetin değerlendirilmesi hakkında geniş bilgi için bkz. Ebû'l-Feyz Ahmed b. Muhammed İbnü's-Sıddîk el-Gumârî, *el-Müdâvî li-'ileli'l-Câmi'i's-sağîr ve Şerhi'l-Münâvî*, Mısır: Dâru'l-kütübî, 1996, VI, 248-250.

²⁰⁵ Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî el-Endelîsî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Saîd Ahmed A'râb, Ribat, 1396/1976, V, 77. Rivâyet için bkz. Ebû İshâ Muhammed b. İshâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire: Matba'atu Mustafa el-Halebî, 1398/1978, “Ebvâbu's-salât”, 138; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn*, I, 242-243; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, (bu eserde bu rivâyet, üç ayrı rivâyet -11538, 11540 ve 11541 nolu rivâyetler- şeklinde geçmektedir, XI, 215-216; el-Heysemî, *Keşfü'l-estâr 'an zevâidi'l-Bezzâr 'ale'l-Kütübi's-sitte*, thk. Habîburrahman el-A'zamî, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1399-1979, II, 125-126; Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn* (Zehebî'nin *telhîsi*yle beraber), Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1417/1997, I, 400; Hâkim, Haneş'in Yemenli olup Kûfe'de ikâmet ettiğini ve sika bir râvî olduğunu belirtir, *Müstedrek*, I, 400. Fakat Zehebî, Haneş'in zayıf bir râvî olduğunu söyler, bkz. Ebû Hafis Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî, İbnü'l-Mülakkın, *Muhtasarü İstidrâki'l-Hâfız ez-Zehabî 'alâ Müstedreki Ebî Abdillâh el-Hâkim*, thk. Abdullah b. Hamed el-Lahîdân, Riyad: Dâru'l-Âsime, 1411, I, 223-224. İmâm Tirmizî, ise, mezkûr eserinde -aynı yer- bu rivâyetin zayıf olduğunu, Haneş'in (İsmi: Ebû Ali Hüseyin b. Kays er-Rahabî), muhaddisler tarafından zayıf bir râvî olarak görüldüğü ve Ahmad b. Hanbel ve başkalarının kendisini taz'îf ettiklerini belirtir.

²⁰⁶ Rivâyet için bkz. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *Muvatta'ul-İmâm Mâlik*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Ebûzabî (Abudabi): Müessesetü Zayad b. Sultan, 1425/2004, “Vukûtü's-salât”, 183; Rivâyet mürsel olduğundan dolayı zayıf kabul edilmiştir, bkz. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 309.

²⁰⁷ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, V, 260;

²⁰⁸ Belâğ (بلاغ) kelimesinin çoğulu olan belâğât (بلاغات), istilâhî olarak, bir râvînin “falanca kişiden (عن فلان) bana ulaştı” diyerek rivâyet ettiği hadistir. (Abdullah Aydın, *Hadis Istulâhları Sözlüğü*, s. 40.) İmam Mâlik'in, *Muvatta*'da altmış bir adet belâğ'ı mevcuttur. Bunlardan dört tanesi hariç diğerleri başka bir tarikle müsned olarak rivâyet edilmiştir. Zürkânî *Muvatta' şerhinde*, *Fethu'l-bârî*'den naklederek, (bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Abdülazîz b. Abdullah Baz, Abdurrahmân b. Nâsır el-Berrâk, Ebû Kuteybe Nazzâr Muhammed el-Fâryâbî, Riyad: Dâru Tayyibe, 1426/2005, III, 663.) İbn Hacer'in *belâğânî* şeklinde nakledilen bir rivâyet hakkında “aslının olmadığını” dediğini zikrettikten sonra, Zürkânî, fakat bunun mânasıyla ihticac edilebileceğini, çünkü *belâğ*'ın zayıf hadisin kısımlarından olduğu, uydurma olmadığı, mânasıyla amel edilebileceğini, özellikle de Mâlik'in belâğâtlarının daha da kuvvetli olduğunu ifade etmekte, ardından da Süfyân'ın, Mâlik'in, *belâğânî* şeklinde naklettiği rivâyetlerin sahîh bir isnatla geldiğini zikretmektedir. Bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf ez-Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî 'alâ Muvatta' el-İmâm Mâlik*, nşr. Komisyon, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1407/1987, I, 205.

nakledilen ve ne müsned ne de mürsel bir şekliyle aslı bulunamayan dört rivâyetten²⁰⁹ birisi olduğunu” söylemektedir. Daha sonra mânasının sahih olduğunu, bu rivâyetin bir aslının bulunduğunu belirterek, ilgili rivâyetin mânasının sahihliğine delâlet edecek âyet ve hadisleri nakletmektedir.²¹⁰

İbn Abdilberr *Câmi’u beyâni’l-‘ilm ve fazlihî* adlı eserinde ise, “*ilim öğrenmenin her müslümana farz olduğuyla*” ilgili rivâyeti diğer tarikleriyle birlikte naklettikten sonra, ilim ehlinin, mezkûr rivâyetin senetlerine eleştiri yapsalar da mânasının sahih olduğunu belirttiklerini ifade etmektedir.²¹¹

İbnü’l-Arabî (v. 543/1148) *Ahkâmü’l-Kur’ân* adlı eserinde, Nahl sûresinin yüz altıncı âyetinin²¹² tefsirinde, ikrah altında olan bir kişiden sâdır olan fiillerde mesuliyet olmadığıyla ilgili meşhur olan bir rivâyeti²¹³ aktardıktan sonra, ilgili haberin her ne kadar isnadı sahîh değilse de mânasının sahih olduğunu belirtmektedir.²¹⁴

İbnü’l-Cevzî (v. 597/1201), uydurma denecek kadar zayıf olan rivâyetleri incelediği *el-‘İlelü’l-mütenâhiye fi’l-ehâdisi’l-vâhiye* adlı eserinde, Hz. Peygamber’in (s.a.v.), Hz. Ali ile ilgili söylediği bir rivâyeti incelerken, bu rivâyetin²¹⁵ (sened itibariyle) sahih olmadığı, mânasının sahih olduğunu belirtmiştir.²¹⁶ İbnü’l-Cevzî, ‘Muâz hadisi’ diye şöhret bulmuş rivâyetle²¹⁷ ilgili de aynı ifadeyi kullanmış, bu rivâyeti fakihler kitaplarında zikredip delil olarak kabul etseler de rivâyetin (senedinin) sahih olmadığını, mânası sahih olsa da aslının bilinmediğini belirtmiştir.²¹⁸

Muhaddis ve Mâlikî fakihi olan Ebü’l-Abbâs el-Kurtubî (v. 656/1258), *el-Müfhim limâ eşkele min telhisi kitâbi Müslim* adlı şerh çalışması eserinde, rüya bölümünde

²⁰⁹ İbnü’s-Salâh, *Vaslu belâğâti’l-Muvatta’* adlı eserinde, aslı bulunamayan bu dört rivâyetin senedlerini araştırmış ve bu rivâyetlere delâlet edecek başka rivâyetler nakletmiştir. ‘Nisyan hadisi’ diye bilinen bu rivâyetin de birçok yönden sahîh senedlerinin bulunduğunu belirtmiştir, bkz. *Vaslu belâğâti’l-Muvatta’* thk. Ebü’l-Fazl Abdullah b. Muhammed b. Sıddîk, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, (Tâhir el-Cezâirî’nin *Tevcîhü’n-nazar ilâ usûli’l-eser*’in sonunda birlikte basılmıştır), Beyrut: Mektebü’l-matbû’âti’l-İslâmiyye, 1416/1995, II, 912-937.

²¹⁰ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, XXIV, 375.

²¹¹ İbn Abdilber, *Câmi’u beyâni’l-‘ilm ve fazlihî*, thk. Ebü’l-Eşbâl ez-Züheyrî, Riyad: Dâru İbni’l-Cevzî, 1414/1994, I, 53; Muhakkik Ebü’l-Eşbâl, rivâyetlerin sıhhat-zaaf durumlarını tesbit etmeye çalışmıştır. (Bkz. s. 23-56.) Ulemâ, bu rivâyetin birçok tarîki olduğunu, bu tariklerin tamamının dikkate alınmasıyla hadisin hasen veya sahîh mertebesine yükseldiğini ifade etmişlerdir. (Bkz. s. 23).

²¹² من كفر بالله من بعد ايمانه الا من اكره وقلبه مطمئن بالايمان , Nahl, 14/106.

²¹³ Rivâyet için bkz. Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni (İbn Mâce), *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Beyrut: Dâru’r-risâleti’l-âlemiyye, 1430-2009, “Talâk”, 16; Rivâyetin diğer tarikleri ve değerlendirilmesi için bkz. İbn Hacer, *Telhisü’l-habîr*, I, 510-512.

²¹⁴ İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1424/2003, III, 163.

²¹⁵ Rivâyet için bkz. Hâkim, *Müstedrek*, III, 148-149; Hâkim, bu rivâyetin Buhârî ve Müslim’in şartlarına göre sahîh olduğunu belirtmekte ve mezkûr rivâyetle ilgili bazı bilgiler aktarmaktadır. Zehebî ise, ilgili rivâyet hakkında, râvileri sikâ bile olsa bunun münker bir rivâyet olduğunu, hatta uydurma olmaktan uzak olmadığını belirtmektedir. Bkz. aynı yer.

²¹⁶ İbnü’l-Cevzî, *el-‘İlelü’l-mütenâhiye fi’l-ehâdisi’l-vâhiye*, nşr. Halîl el-Meys, Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1403-1983, I, 222.

²¹⁷ Rivâyetin tahrîç ve değerlendirilmesi için bkz. İbn Hacer, *et-Telhisü’l-habîr*, IV, 336-337.

²¹⁸ İbnü’l-Cevzî, *el-‘İlelü’l-mütenâhiye*, II, 758-759.

konuyla alakalı bir rivâyeti şerh ederken, mezkûr rivâyetin merfû mu, maktû mu olduğu konusunda ihtilaf olsa da, mânasının sahih olduğunu belirtmiştir.²¹⁹

İmam Kurtubî (v. 671/1273) ise, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an* isimli tefsirinde, Bakara sûresinin sekizinci âyetini²²⁰ tefsir ederken, bazı rivâyetler zikretmektedir. Ebû Rezîn el-Ukaylî'nin Rasûlullâh'tan (s.a.v.) rivâyet ettiği hadisi naklettikten sonra, ilgili hadisin, her ne kadar sened itibariyle güçlü değilse de, mânasının sahih olduğunu belirtmekte ve ardından naklettiği hadisi teyit edecek sahih bir rivâyet zikretmektedir.²²¹

Yine Kurtubî mezkûr eserinde Bakara sûresinin yüz yirmi birinci âyeti olan **الذِينَ اتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ** âyetini tefsir ederken ise, **الذِينَ اتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ** cümlesinin ne anlama geldiğine dair bir rivâyet²²² aktarmakta ve akabinde hadisin senedinde birçok meçhul râvînin bulunduğunu, ancak mânasının sahih olduğunu belirtmektedir.²²³

İmam Nevevî (v. 676/1277) *Fetâva'l-İmâm en-Nevevî* adlı eserde, *ilim talep etmek her müslümana farzdır*²²⁴ rivâyetiyle ilgili kendisine sorulan, mezkûr rivâyetin sahih olup olmadığına yönelik soruya verdiği cevapta, mânası sahih olsa da zayıf bir hadis olduğunu belirtmiştir.²²⁵

Burada örnek kabilinden zikrettiklerimiz dışında, gerek hadis şerhlerinde gerekse tahrîc çalışmalarında, özellikle de mevzû rivâyetlerle alakalı yazılan eserlerde ve halk arasında hadis diye bilinen rivâyetlerin değerlendirildiği kitaplarda, mezkûr ifadenin, pekçok rivâyet hakkında kullanıldığı müşâhade edilmektedir.

İbn Teymiyye (v. 728/1328), insanlar arasında hadis diye bilinen ve kıssacıların naklettiği rivâyetleri incelediği *Ehâdisü'l-kussâs* adlı eserinde, **فَقَرَأْتُمْ حَسَنَاتِكُمْ** rivâyetini

²¹⁹ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ömer el-Kurtubî, *el-Müfhim limâ eşkele min telhîsi kitâbi Müslim*, thk. Muhyiddin Dîb Müstû ve dğr., Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996, VI, 20-21; ayrıca bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XVI, 372.

²²⁰ **ومن الناس من يقول ائنا بالله وباللوم والاخر وماهم بمؤمنين**, Bakara, 2/8.

²²¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferah el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsîn et-Türkî, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1427/2006, I, 296-297; Rivâyet için bkz. Ebû Abdillâh Nuaym b. Hammâd b. Muâviye el-Huzâî el-Mervezî, *Zevâidü Nuaym b. Hammâd 'an İbni'l-Mübârek fî Kitâbi'z-zühd*, (Abdullah b. Mübârek'in, *Kitâbü'z-zühd ve'r-rekâik*'in içinde), thk. Habîburrahmân A'zamî, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1386, s. 30-31; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1419/1999, XXVI, 113-114; el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I, 348-350, Heysemî, aynı eserinde bu rivâyeti Ahmed b. Hanbel'in rivâyet ettiği, isnadında Süleyman b. Mûsâ'nın olduğunu söyley ve İbn Ma'in ve Ebû Hâtim'in mezkûr râvîyi tevsik ettiklerini, başkalarının ise taz'îf ettiklerini belirtir. Muhakkık Hüseyin Selim ed-Dârânî, ilgili rivâyetin isnadının munkatı olduğunu, Süleyman b. Mûsâ'nın, Ebû Rezîn'den rivâyet naklettiğinin bilinmediğini aktarır. (Bkz. Aynı eser, muhakkikin dip notu, s. 349.)

²²² Rivâyet için bkz. Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, VII, 23.

²²³ Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 348.

²²⁴ Rivâyet için bkz. Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, IV, 267; Münâvî, İmâm Süyûfî'nin, bu rivâyetin elli tarikini topladığını ve nihayetinde hadisin 'sahih liğayri' mertebesinde olduğuna hükmettiğini zikretmektedir. (aynı yer)

²²⁵ Alâeddin b. el-Attâr, *Fetâva'l-İmâm en-Nevevî*, thk. Muhamed el-Haccâr, Medine: Dâru's-selâm, 1405/1985, s. 281; Alaüddin el-Attâr, İmâm Nevevî'nin talebesi olup, Nevevî'nin fetvalarını mezkûr eserde bir araya getirmiştir.

naklettikten sonra, bu rivâyetin hadis olarak bilinmediğini fakat mânasının sahih olduğunu gerekçeli olarak belirtmektedir.²²⁶

Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*'adlı eserinde İbn Abbâs'ın, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) atfedilen “*Âdem (a.s.)'den beri nikâh yoluyla geldim, sıfah yoluyla değil*” rivâyetini²²⁷ aktardıktan sonra, isnadındaki iki metrûk râvîden dolayı hadisin zayıf olduğunu, daha sonra ilgili hadisin diğer varyantını da naklettikten sonra bu rivâyetin de munkatı olduğunu fakat mânasının sahih olduğunu belirtmektedir.²²⁸

Yine Zehebî bir başka eserinde ise, Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Selman-ı Fârisî hakkında bir sözünü aktardıktan sonra, bu rivâyetin²²⁹ mürsel ve mânası sahih bir rivâyet olduğunu belirtmiştir.²³⁰

İbn Kesîr (v. 774/1373), İnşikâk sûresinin on dokuzuncu âyetini²³¹ tefsir ederken, bir rivâyet²³² serdetmekte ve arkasından, bu rivâyetin münker olduğunu, isnadında zayıf râvîler bulunduğunu, fakat mânasının sahih olduğunu zikretmektedir.²³³

İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* adlı eserinde, münafığın alametiyle ilgili hadisi şerh ederken, İmam Nevevî'nin mezkûr rivâyetle ilgili görüşünü aktarmakta ve İmam Nevevî'nin, ulemâdan bir gurubun bu hadisi müşkil saydığını, fakat hadiste herhangi bir işkâlin olmadığı ve mânasının sahih olduğunu belirttiğini aktarmaktadır.²³⁴

²²⁶ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Ehâdisü'l-kussâs*, thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985, s. 66; İbn Teymiyye, *Mecmû'atu'l-fetâvâ*, thk. Âmir el-Cezzâr, Enver el-Bâz, Riyad: Dâru'l-vefâ, 1426-2005, XVIII, 217.

²²⁷ Rivâyet için bkz. Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetu ahvâli Sâhibi's-şerî'a*, thk. Abdülmü'tî Kal'acî, Kahire: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1408/1998, I, 174-175; Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfî (İbn Asâkir), *Târîhu Medîneti Dımaşk*, thk. Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî, Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1415-1995, III, 47-49, 400-403; Rivâyetin diğer tarihleri için bkz. Süyûtî, *el-Hasâisü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Halîl Herrâs, Kahire: Dâru'l-kütübi'l-hadîsiyye, 1387/1967, I, 92-93.

²²⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1407/1987, II, 40-41.

²²⁹ Rivâyet için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, *Kitabü't-tabakâti'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001, IV, 76; Hâkim, *Müstedrek*, III, 348, 493; Rivâyetin ricâllerinin sikâ olduğu fakat mürsel olduğu, Hasan el-Basrî'nin irsâli olması hasebiyle zayıf olduğu ifade edilmiştir, bkz. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-za'ife ve'l-mevzû'a*, Riyad: Mektebetü'l-maârif, 1422/2001, VIII, 176;

²³⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaûd başkanlığındaki bir heyet, I. cildin tahkiki, Hüseyin el-Esed, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985, I, 539.

²³¹ لتركين طبقا عن طبق، İnşikâk, 84/19.

²³² Rivâyet için bkz. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm müsne'den an Rasûlilâh (sav) ve's-Sahâbeti ve't-Tâbi'in*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997, X, 3411-3412.

²³³ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Sellâme, Riyad: Dâru Tayyibe, 1420/1999, VIII, 361.

²³⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 168; İmam Nevevî bu görüşünü *el-Minhâc* adlı eserinde zikretmektedir. Ulemânın hadisin mânası hakkında ihtilaf ettiklerini fakat mânasında herhangi bir işkâlin olmadığını belirtmektedir. Ebû Zekerriyâ Yahyâ b. Şeref İmâm Nevevî, *el-Minhâc*, Kahire: el-Matba'atu'l-Mısıriyye, 1347/1929, II, 46-47.

İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'nin başka bir yerinde ise, Rasûlullâh'ın (s.a.v.), uğradığı iki kabirden gelen azap seslerini işittiğini anlatan rivâyeti şerh ederken, bu iki kabirde bulunan kişilerin müslüman mı yoksa kâfir mi oldukları noktasında ulemânın ihtilafını zikrettikten sonra, Ebû Mûsâ el-Medîni'nin (v. 581/1185) bu husustaki görüşünü naklede ve Ebû Mûsâ'nın, görüşüne istinat kıldığı rivâyet hakkında, her ne kadar kuvvetli değilse de mânasının sahih olduğunu ifade ettiğini nakletmektedir.²³⁵

II. MEVZUÂT ESERLERİNDE “MÂNASI SAHİHTİR” DENİLEN RİVÂYETLER

Âlimler, “mânası sahihtir” ifadesini daha çok, mevzû rivâyetlerin bir kısmı hakkında kullanmışlardır. Gerek mevzû rivâyetlerle ilgili gerekse halk arasında hadis diye bilinen sözlerin tetkik edildiği ve büyük ölçüde mevzû haberleri tanıtan eserlerde, birçok rivâyet hakkında gerekli bazı bilgiler verildikten sonra lafız olarak hadis değilse de, mânasının sahih olduğu zikredilmiştir. Bu eserlerde geçen bu tür rivâyetler burada tek tek incelenmeyecek, sadece ilgili eserlerin yaygın olarak kullanılan örneklerinde sayısal olarak hakkında “mânası sahihtir” denilen rivâyetlerin miktarları belirtilip, daha sonra bu rivâyetlerden bazılarının rivâyet ve dirâyet açısından durumu tetkik edilecektir.²³⁶

A. Sehâvî'nin *el-Mekâsidü'l-hasene*'si

Sehâvî *el-Mekâsidü'l-hasene*'sinde, naklettiği bazı rivâyetlerin akabinde معناه صحيح veya معناه ثابت şeklinde naklettiği rivâyetler 26 tanedir.²³⁷ Sehâvî, mezkûr ifadeyi, bu rivâyetlerin tamamına yakınında kendi tesbiti olarak kullanırken, azınlıkta kalan diğer rivâyetler hakkında ise kendisinden önceki ulemâdan naklen vermektedir. Sehâvî, naklettiği rivâyetin eğer bir aslı varsa bunu kimin tahrîç ettiğini ve âlimlerin mezkûr rivâyet hakkındaki görüşlerini aktarmaktadır. Şayet rivâyetin herhangi bir aslı, yani senedi yoksa bu tür rivâyetlere لا أصل له : “aslı yoktur” ifadesini kullanırken, tevakkuf ettiği veya bir aslının olabileceğini düşündüğü haberlerde لا أعلم “bilmiyorum” ifadesini kullanmaktadır. Bu tür rivâyetler hakkında “mânası sahihtir” dedikten sonra, mânasına delâlet eden âyet ve hadisleri rivâyetin akabinde zikretmektedir.

²³⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 547-548; İbn Hacer ile Bedreddin el-Aynî, *Sahî-i Buhârî* üzerine yaptığı şerhler hususunda ilmî bir tartışma yapmışlardır. İbn Hacer, Aynî'nin *Fethu'l-bârî*'ye olan itirazını *el-İstinsâr 'ale't-tâ'ini'l-mi'sâr* ile bu eserdeki bazı görüşlerine olan itirazını da *İntikâdü'l-i'tirâz* adlı eseriyle cevaplandırmıştır. İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'de, Ebû Mûsâ el-Medîni'nin yukarıda aktarılan görüşünü zikrettikten sonra, Ebû Mûsâ'nın, ilgili rivâyet hakkında isnadı her ne kadar kavî değilse de mânasının sahih olduğunu belirtmiştir, fakat *İntikâdü'l-i'tirâz*'da Ebû Mûsâ'nın mezkûr rivâyetin hasen hadis olduğunu zikrettiğini aktarmaktadır. İbn Hacer'in Hasen hadis yerine “mânası sahihtir” ifadesini kullanması, ilgili rivâyeti Hasen hadis olarak kabul etmediği zayıf bir rivâyet olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Birçok muhaddisin kullandığı gibi kendisi de zayıf rivâyetler hakkında “mânası sahihtir” ifadesini kullanmıştır. Buna mukabil Aynî ise mezkûr rivâyetin hasen bir rivâyet olduğunu benimsemiştir. Bkz. İbn Hacer, *İntikâdü'l-i'tirâz fi'r-reddi 'ale'l-Aynî fi şerhi'l-Buhârî*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Silefi, Subhî b. Câsim es-Sâmîrî, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1413/1993, I, 227.

²³⁶ Sadece, Ali el-Kârî'nin *el-Esrâru'l-mevzû'a* eserindeki “mânası sahihtir” denilen rivâyetler tetkik edilecektir, bkz. tezin III. Bölümü, s. 73.

²³⁷ Sehâvî, *el-Mekâsidü'l-hasene*, s. 5, 15, 29, 95, 186, 195, 209, 231, 232, 253, 255, 261, 272, 300, 336, 337, 346, 362, 413, 418, 427, 433, 439, 459, 496, 479.

B. Ali el-Kārî'nin *el-Esrâru'l-merfû'a* ve *el-Masnû'* adlı eserleri

Ali el-Kārî, mevzû rivâyetlerle ilgili yazdığı gerek *el-Masnu'* ve özellikle gerekse *el-Esrâru'l-merfû'a* adlı eserlerinde birçok rivâyet hakkında “mânası sahihtir” ifadesini kullanmıştır. Tezimizin konusunu teşkil ettiği için bu nokta III. BÖLÜM'de tafsilatlı olarak ele alınacaktır.

C. Aclûnî'nin *Keşfu'l-hafâ'sı*

Aclûnî (v. 1162/1749)'nin *Keşfu'l-hafâ* adlı eseri ise, insanlar arasında şöhret bulmuş haberler hakkında kendinden önce bu konuda telif edilmiş eserleri de ihtiva etmesi hasebiyle daha çok kullanılmış ve meşhur olmuştur. Aclûnî, eserinde daha çok *el-Mekâsıdu'l-hesene*'ye istinad etmiş, bununla birlikte diğer eserlerden de alıntılar yapmıştır. Aslı olan rivâyetlerin hangi eserde geçtiğini, rivâyetin sıhhat bakımından derecesini, ulemânın rivâyet hakkındaki görüşlerini aktaran Aclûnî, hadis olarak görmediği rivâyetler hakkında ise, ilgili rivâyetin hikmetli bir söz olduğu veya sahâbenin kavli olduğu yahut bir âlimin sözü olduğunu belirtmektedir.²³⁸ Bu tür rivâyetlerin birçoğu hakkında kendisi, bazıları hakkında da eserlerinden istifade ettiği ulemâdan naklen “mânası sahihtir” veya buna benzer ifadeler kullanan Aclûnî, mâna bakımından sahih gördüğü 58 rivâyet hakkında bunların mânasına benzer veya aynı mânada gerek sahih gerekse zayıf başka rivâyetler nakletmektedir.²³⁹

Ulemânın özellikle birçok mevzû rivâyet hakkında “mânası sahihtir” veya buna benzer ifadeler kullanmasının altında yatan sebepler genel anlamda şu şekilde sıralanabilir:

1. Bu tabir, hakkında kullanıldığı muayyen rivâyetin tek başına tashihine dönük bir anlam ve amaç taşımamaktadır.
2. Gerek lafız gerekse mâna bakımından bir delil ve/veya şahidinin bulunduğu ima edilmektedir.
3. Bir delille sabit bir hususun bir anlamda teyidi maksadıyla kullanılmıştır.
4. İfade ettiği anlamın aklî, naklî veya tecrübî/tarihî bir hakikati ortaya koyduğu ifade edilmektedir.
5. Hakkında kullanıldığı rivâyetlerin ifade ettiği doğru mânalardan istifade edilebileceği düşüncesi.

Bu noktada, yukarıda ifade edilenlerle bağlantılı olarak, şu hakikatin özellikle belirtilmesi yerinde olacaktır. Âlimlerin mevzû rivâyetleri şiddetli bir şekilde tenkit

²³⁸ Mahmud et-Tahhân, *Usulu't-tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd*, Mektebetü'r-rüşd, Riyad, 1403/1983, s. 69-70.

²³⁹ Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs ' ammâ iştehera mine'l-ehâdîsi 'alâ elsineti'n-nâs*, nşr. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1422/2001, I, 14, 26, 29, 38, 62, 68, 77, 141, 176, 191, 196, 273, 281, 284, 306, 324, 331, 332, 333, 348, 350, 352, 362, 364, 384, 385, 386, II, 11, 12, 21, 25, 35, 81, 121, 132, 144, 148, 161, 162, 176, 217, 224, 233, 238, 247, 257, 261, 263, 282, 317, 330, 361, 383; Bu eserlerin dışında gerek bu nevi eserlerde ve gerekse mevzû'ât ile alakalı kitaplarda birkaç tane de olsa mânası sahihtir veya bu mânada ifadeler kullanılmış rivâyetler mevcuttur, bkz. İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzû'ât*, II, 64; Ebü Abdillâh Bedrüddîn Muhammed et-Türkî el-Mısırî ez-Zerkeşî, *et-Tezkira fi'l-ahâdîsi'l-müştehera*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1406/1986, s. 61, 160; vd.

etmeleri ve İslâmiyet için büyük bir tehlike olarak görmeleri, bu tür rivâyetlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilmesi dolayısıyladır. Hangi söz olursa olsun, ister bir hakikati ifade etsin, ister etmesin, sözün muhtavâsı ne olursa olsun, eğer söz Rasûlullâh'a (s.a.v.) ait değilse, bunu Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet ederek rivâyet etmek büyük bir vebali yüklenmiş olmak demektir ve bu söz şiddetle reddedilmeye mahkûmdur.

Durum böyle olmakla birlikte, bir hakikati ifade eden güzel bir sözü Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet etmeden nakletmek ve bir kısım şer'î delillerle desteklenen bu sözün ifade ettiği mânayla amel etmekte herhangi bir sakınca olmadığı ehline mâlum ve müsellemler bir hakikattir. Bu, bizatihi o sözün değil, ifade ettiği -ve şer'î delillerle teyit edilen- mânanın Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nisbeti anlamına gelir.²⁴⁰ Zaten âlimlerin bir rivâyet hakkında "lâ asle leh" dedikten sonra, "fakat mânası sahihtir" şeklinde bir ifade kullanmaları, ilgili rivâyetin mânâ bakımından doğru olduğunu, onu 'bir hakikatin ifadesi olarak' görmekte ve bu cihetle ondan istifade etmekte herhangi bir beis olmadığını işaret etmek istemelerindedir. Bu durum, özellikle siyer ve tarihle ilgili rivâyetlerin nakledilmesi hususunda da müşâhade edilmektedir. Hadis rivâyetinde çok hassas davranan âlimler, özellikle hikmet, mev'iza ihtiva eden rivâyetleri nakletme hususunda mütesahil davranmışlar, senedinin sabit olmasını şart koşmamışlar, mânasının sıhhatini ön plana çıkararak geçmiş ulemâdan bu mânada nakiller yapmışlardır.²⁴¹ Bu hakikati dikkate alan birçok âlim, "mânası sahihtir" denilen rivâyetleri Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet etmeden kitaplarına almışlar ve sözün muhtavasıyla amel etmişlerdir.²⁴²

Netice olarak, gerek mütekaddim gerekse müteahhir dönem âlimleri, özellikle de bazı mevzûât müellifleri, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispeti sahih olmayan bu tür haberleri naklettikten sonra, ilgili rivâyetin lafzının 'hadîs' olmadığını, eğer sözün sahibini tesbit edebilmişlerse, tesbit ettikleri kişiye ait olduğunu, mânasının sahih olduğunu belirtip, ilgili rivâyetin mânasına delâlet edecek âyet ve hadislerden delil getirmişler ve ifade ettiği mânalar eğer Kur'ân ve Sünnet'e muvafıkça mânâ bakımından istimal edilebileceğini göstermişlerdir. Bu hakikati güzel bir şekilde ifade eden Ali Yardım (v. 2006), bu hususta şunları kaydetmektedir:

"Mevzû' hadîsler mes'elesinin ehemmiyet arzeden yönlerinden birisi de; "uydurma hadîs", "sahte hadîs", gibi tâbirlerin yanlış değerlendirmelere yol açmış olmasıdır. Bilindiği gibi, uydurma olan, yalan olan, sahte olan -çoğu zaman- sözün kendisi değil, onun, Hazreti Peygamber'e âid oluşu iddiasıdır. Nitekim mevzû' hadîs

²⁴⁰ Burhânüddîn İbrâhim b. Ömer el-Bikâ'î, *en-Nüketü'l-vefiyye bi-mâ fi Şerhi'l-Elfiyye*, thk. Mâhir b. Yâsîn el-Fahl, Mektebetü'r-rüşd, Riyad, 1427/2007, I, 548.

²⁴¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Muhammed Halef Selâme, *Lisânu'l-muhaddisîn*, II, 388-398.

²⁴² Son devrin önemli müfessirlerinden Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır *Hak Dini Kur'ân Dili* adlı tefsirinin birçok yerinde muhaddislerin 'mânası sahihtir' dedikleri rivâyetleri 'hadîs' olarak zikretmeden âyetlerin tefsirinde kullanmıştır. Bu hususa işaret eden Ali Yardım şunları ifade etmiştir: "... Bu inceliğe dikkat eden bir hayli ilim adamı bulunmaktadır. Bunlar arasında, ünlü Türk müfessiri Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır başta gelmektedir. Haklı şöhretine binaen, onun *Tefsir*'inden seçilmiş birkaç örneğin sunulmasıyla, bu mes'ele daha da aydınlatılmış olacaktır. Görüleceği üzere o, mevzû'ât kitaplarında "mevzû' hadîs" olarak kayıtlı bulunan birçok sözü almış, fakat hiç "hadîs" lâfî etmeden; "mazzâmûnu", "denildiği veçhile", "hadîs olarak şâyi olmuş bulunan kelâm", "ma'rûfesinden de anlaşıldığı üzere", "müddeâsınca" gibi ifâdelerle, bunları âyetlerin tefsirinde kullanmıştır. Elmalılı böylece, bir yandan "mevzû' hadîs" kullandığı şâibesini bertaraf etme, bir yandan da bu sözleri gerçek yerlerinde değerlendirme basiretini göstermiş olmaktadır..." Misaller için bkz. Ali Yardım, *Hadîs I-II*, s. 53.

hüviyetine büründürülmüş öyle sözler vardır ki, bunlar, bir hikmetin, bir doğrunun, bir hakikatin yol göstericisidirler. Yerine göre bir İslâm velisinin, bir âlimin, bir fakihin ve bir dâhinin sözü olabilmektedirler. Onlar, sözü edilen İslâm büyükleri tarafından bir âyetin, bir hadîsin ve bir hakikatin açıklanması için söylenmiş ifadelerdir. Böyle durumlarda, o hikmetli sözün söyleyenini ve yazılı bulunduğu kaynakları tesbît etmek ve sözün muhtevasını “uydurma, yalan ve safsata şâibesi”nden kurtarmak daha faydalı olacaktır.”²⁴³

Bu ifadelerden de açıkça anlaşılacağı üzere, mevzû olduğu sabit olan rivâyetleri bütün olarak kaldırıp atmak yerine, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nisbetini kesin bir dille nefyettikten sonra, bu rivâyetleri, bir hakikatin ifade ve/veya teyidinde, mümkünse uyduruldukları dönemler tesbit edilerek o dönemlerin sosyal, kültürel, dinî, siyâsî... özellikleri hakkında ipuçları elde etmede ‘tarihî birer veri’ olarak kullanmanın faydalı sonuçlar vereceğini düşünmek yanlış olmasa gerektir. Zira ‘hadis’ olarak itibara alınmaları doğru olmasa da, bu tür metinlerin, uyduruldukları dönemin ve ortamın özelliklerini yansıttıklarında şüphe yoktur.

²⁴³ Ali Yardım, *Hadîs I-II*, s. 52-53.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALİ el-KĀRĪ'NİN *el-ESRĀRU'l-MERFŪ'A fī'l-AHBĀRİ'l-MEVZŪ'A* ADLI
ESERİ ve "MĀNASI SAHĪHTİR" DEDIĞİ RİVĀYETLER

I. ESERİN GENEL OLARAK TANITIMI VE İÇERİĞİ

A. ESERİN ADI, BASKILARI VE TELİF AMACI

1. Eserin Adı

Ali el-Kârî telif ettiği bu eserin ismi hakkında kitabında herhangi bir bilgi vermemektedir. Daha çok *Mevzû'ât* veya *el-Mevzû'âtü'l-kübrâ* isimleriyle mâruf olan eserin adıyla ilgili kaynaklarda değişik isimler verilmektedir. Kâtib Çelebî, Ali el-Kârî'nin mevzûâtla ilgili sadece *el-Hibâtü's-seniyyât fî tebyîni'l-ahâdîsi'l-mevzû'ât* adlı eserini²⁴⁴ hiçbir açıklama yapmadan zikretmektedir.²⁴⁵ Bağdatlı İsmail Paşa ise, Ali el-Kârî'nin mevzûâtıyla ilgili *el-Esrâru'l-merfû'a fî'l-ahbâri'l-mevzû'a, Risâletü'l-Masnû' fî ma'rifeti'l-mevzû'* ve *el-Heyetü's-seniyyât fî tebyîni ahâdîsi'l-mevzû'ât* adlı üç eserini kaydetmekte ve herhangi bir açıklama yapmamaktadır.²⁴⁷

Aclûnî mevzûâtla ilgili yazılan eserleri zikrederken, Ali el-Kârî'nin eserin adını *el-Esrâru'l-merfû'a fî'l-ahbâri'l-mevzû'a* şeklinde verirken bu eseri ise *Suğrâ* ve *Kübrâ* diye iki kısma ayırmıştır.²⁴⁸ Kettânî eserin ismini *Tezkiratü'l-Mevzû'ât* olarak verirken,²⁴⁹ Ebu Gudde ise *Temyzü'l-merfû'ani'l-mevzû'* şeklinde kaydetmektedir.²⁵⁰

el-Esrâru'l-merfû'a'yı tahkik eden Muhammed es-Sabbâğ, kitabın ismiyle ilgili etraflı bir araştırma yaptıktan sonra, eserin, müellifin vefatından kısa bir süre sonra, hicrî 1057 tarihinde yazılmış bir nüshasına vâkıf olduğunu ve bu nüshanın başında kitabın isminin *el-Esrâru'l-merfû'a fî'l-ahbâri'l-mevzû'a* şeklinde yazıldığını nakletmektedir.²⁵¹ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*'dan önce, *el-Mevzû'âtu's-suğrâ* diye bilinen *el-Masnû' fî ma'rifeti'l-mevzû'* adlı eserini telif etmiştir. Ali el-Kârî'nin *el-Masnû'*un mukaddimesindeki sözleri ile *el-Esrâr*'ın ikinci faslının başındaki sözleri hemen hemen aynıdır. *el-Masnû'*da bulunan 417 hadis ve kitabın sonunda, mevzû hadislerle ilgili âlimlerin görüşlerini ihtiva eden muhtevasıyla, bu eserin daha önce yazıldığı, sonra da *el-Esrâr*'a bazı ilaveler yapıldığı ve hadis sayısının ise 625'e çıkarıldığı müşahede edilmektedir. *el-Masnû'*un daha önce yazıldığını gösteren diğer bir husus da, bu eserde sadece zikredilip geçilen birçok rivâyet hakkında *el-Esrâr*'da açıkça hüküm verilmesidir.²⁵²

²⁴⁴ Abdülfettâh Ebû Gudde, hocası Abdülvehhâb Abdüllatîf'in, İbn Arrâk'ın *Tenzîhü's-şerî'a*'sına yazdığı mukaddimedede, Ali el-Kârî'nin *Tezkiratü'l-mevzû'âti'l-kübrâ* ve *Tezkiratü'l-mevzû'âti's-Suğrâ* yani *el-Hibâtü's-seniyyât* ve *el-Esrâru'l-merfû'a* adlı eserlerinin bulunduğunu, ayrıca *el-Masnû' fî ma'rifeti'l-mevzû'* isimli bir risalesinin daha mevcut olduğunu söylediğini aktarmaktadır. Yine hocasının Sehâvî'nin *el-Mekâsîdü'l-hasene*'sine yazdığı mukaddimedede ise, müellifin *Suğrâ* eserini *el-Esrâru'l-merfû'a* diye isimlendirdiğini nakletmekte ve bunun hata olduğunu, çünkü *el-Mevzû'âtu's-suğrâ*'nın Ali el-Kârî'nin kendisinin de belirttiği gibi *el-Masnû' fî ma'rifeti'l-mevzû'* olduğunu belirtmektedir.

²⁴⁵ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2027.

²⁴⁶ Bu kelime, *el-Hibât* şeklinde olması gerekirken, hatalı olarak *el-Heyet* şeklinde yazılmıştır.

²⁴⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 751-753.

²⁴⁸ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 7.

²⁴⁹ Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 153.

²⁵⁰ Abdülfettâh Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 114.

²⁵¹ Bkz. es-Sabbâğ, *el-Esrâr*, mukaddime, s. 18-21; Ali el-Kârî'nin mevzûâtla ilgili iki eser telif ettiği kaynaklarda belirtildiğine göre, *el-Hibâtü's-seniyyât* büyük ihtimalle *el-Esraru'l-merfû'a*'nın kendisidir. Kitabın ismiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Halil İbrahim Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 227-228.

²⁵² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Abdülfettâh Ebû Gudde, *el-Masnû'* s. 5-17, (mukaddime); Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 177-180.

Tez konusu olarak *el-Esrâr*'ın tercih edilmesi başlıca şu sebeplere dayanmaktadır.

1. Ali el-Kârî bu eserinde, daha önce kaleme aldığı *el-Masnû*'da yapmadığı şeyi yapmış, hadisler hakkında konuşmuş, hüküm vermiş, değerlendirme yapmıştır.
2. Daha önce kaleme alınmış bulunan eserlerden istifade etmiş, o literetürü değerlendirip özetle de olsa aktarmıştır.
3. Ömrünün son dönemlerinde²⁵³ kaleme aldığı bu esere kendi müktesebâtını da yansıtma imkânı bulmuştur.

2. Baskıları

Eserin çeşitli kütüphanelerde birçok yazma nüshaları mevcut olup,²⁵⁴ ilk olarak 1289/1873'da İstanbul'da *el-Mevzû'ât* ismiyle 130 sayfa halinde basılmış²⁵⁵, daha sonra *Mevzû'âtu Aliyyi'l-Kârî* adıyla 1308/1890 yılında kurulan “Şirket-i Sahâfiye-i Osmâniye” tarafından yine İstanbul'da yayınlanmıştır. Pakistan'da Mîr Muhammed tarafından 126 sayfa halinde *el-Mevzû'âtü'l-kebîr* adıyla neşredilen *el-Esrâr*, en son ve en güzel şekilde Muhammed es-Sabbâğ'ın tahkik ve ta'likî ile *el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevzû'a* ismiyle 1391/1971'de Beyrut'ta neşredilmiştir.²⁵⁶ Eser, Ahmet Serdaroğlu tarafından *Usûl-i Hadîs ve Mevzûât-ı Aliyyü'l-Kârî Tercemesi* (Ankara, 1966) adıyla yer yer bazı kısaltmalar yapılarak Türkçe'ye çevrilmiştir.²⁵⁷

3. Telif Amacı

Ali el-Kârî, eserinin mukaddimesinde telif amacını şu şekilde belirtmektedir:

“Hadis hafızlarının, Sehâvî'nin *el-Mekâsîdü'l-hasene*'sinde yaptığı gibi halk arasında yaygın olan hadisleri cem ederek sahîh, hasen ve zayıf olanlarını açıklayıp, mevkuf, merfû ve mevzû olanlarını da belirten çalışmalarını gördüm. Sahih hadislerin sayılamayacak kadar çok olduğu düşüncesiyle onları bir tarafa bırakarak, daha kolay istifade edilmesi amacıyla sadece mevzu ve asılsız olanları bir araya getirmeyi istedim. Muhaddislerin mevzû olduğunda ihtilaf ettikleri hadisleri ise, bu tür rivâyetlerin bir tarikten mevzû ise de diğer tarikten sahîh olabileceğini düşünerek buraya almadım.”²⁵⁸

²⁵³ Eserini ömrünün son zamanlarında yazdığına işaret eden iki husus vardır: Birincisi, mukaddimedede, Sünnet'in muhafazasının Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanından, kendi yaşadığı döneme kadar ulemâ tarafından korunduğunu vurgularken, “aradan bin seneyi aşkın bir süre geçtiğini” dile getirmesi, ikincisi de, “bir peygamberin üzerinden bin yıl geçmez” yani ‘bin yıl tamamlanmadan kıyamet kopar’ mânasına gelen uydurma rivâyeti inceleyen, bunun batıl olduğunu, zira -kendi dönemine işaretle- “Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bu yana aradan bin on seneden fazla bir zaman geçtiğini” ifade etmesidir. Bu iki husus, Ali el-Kârî'nin mezkûr eserini vefatından çok kısa bir süre önce kaleme aldığını göstermektedir. Zira kendisi 1014/1605 yılında vefat etmiştir, bkz. Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 2, 369.

²⁵⁴ Medine'deki Şeyhü'l-İslâm Arif Hikmet Kütüphanesi ve yine Medine'deki Mahmudiyye Kütüphanesi'nde 3'er, Mekke'deki el-Haramu'ş-Şerif Kütüphanesi'nde 1 nüshası bulunmaktadır. Bkz. Halil İbrahim Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 229; Ayrıca Zahiriye Kütüphanesi'nde de bir nüsha mevcuttur. Bkz, es-Sabbâğ, *el-Esrâr*, mukaddime, s. 18.

²⁵⁵ Serkîs, *Mu'cem*, II, 1794; Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 161.

²⁵⁶ Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, s. 230; es-Sabbâğ, *el-Esrâr*, mukaddime, s. 18-19; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 179.

²⁵⁷ Ahmet Özel, “Ali el-Kârî”, *DİA*, II, 403; Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 161, 319. dipnot.

²⁵⁸ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 73-74; Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 161-162; Detaylı bilgi için bkz. es-Sabbâğ, *el-Esrâr*, mukaddime, s. 14-15.

Ali el-Kârî'nin bu açıklamalarından eserini,

- İnsanlar arasında hadis diye dolaşan sözleri cem eden eserlerden derlemek,
- Bu tür eserlerdeki sadece mevzû ve asılsız (senedsiz) rivâyetleri bir araya getirmek,
- Rivâyetleri alfabetik sıraya göre tertip etmek, şeklinde bir metot izlediği görülmektedir.

B. ESERİN MUHTEVASI

Eser, bir mukaddime ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Ali el-Kârî eserin mukaddimesinde, İbnü'l-Cevzî'nin de yaptığı gibi, “*Men kezebe aleyye*” hadisini 102 ayrı senediyle vermiş ve ardından mevzû rivâyetlerle ilgili fasıllar halinde değişik konulardan bahsetmiştir. Eserin birinci bölümünde, alfabetik olarak sıraladığı 625 haberi tetkik eden Ali el-Kârî, bu bölümde özellikle, Sehâvî'nin *el-Mekâsîdü'l-hasene*'si, İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzûât*'ı, İbnü'd-Deybâ'ın (v. 944/1537) *Temyîzu't-tayyib*'i, Irâkî'nin (v. 806/1404) *el-Muğni*'si ve Süyûti'nin *el-Leâli'l-masnû'a*'sı gibi eserlerden istifade etmiş ve rivâyetler hakkında bu eserlerdeki değerlendirmeleri aktarmıştır.²⁵⁹

Eserin son bölümünde fasıllar halinde mevzû rivâyetlerle ilgili kıymetli bilgiler paylaşan Ali el-Kârî, bu bölümde genellikle Sehâvî'nin *el-Mekâsîdü'l-hasene*'sinin hâtîme bölümünden ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (v. 751/1350) *el-Menâru'l-münîf* adlı eserinden büyük oranda iktibas yapmış, kendisi de birçok mühim bilgiler ilâve etmiştir.²⁶⁰

Ali el-Kârî, *el-Esrâr*'da, daha çok rivâyetlerin metinlerini tetkik ederek, bu tür haberleri Kur'ân ve Sünnet'e muhalif olup olmamasına göre bir değerlendirmeye tâbi tutmuştur. Eserini ömrünün son demlerinde yazmış olmasından dolayı hem kendinden önceki ulemâdan istifade etmiş, hem de uzun ve bereketli bir ömürde elde ettiği ilmî birikimini yansıtma imkânı bulmuştur. Bu nokta, *el-Esrâr*'a ayrı bir özellik katmaktadır.

II. “MÂNASI SAHÎHTİR” DEDİĞİ RİVÂYETLER

Ali el-Kârî *el-Esrâr*'da serdettiği altı yüz yirmi beş rivâyetten²⁶¹ kırk sekiz rivâyeti²⁶² mâna bakımından sahih görmekte ve bu rivâyetlerin mânasının sahihliğine delâlet edecek gerek âyetlerden ve gerekse de hadislerden delil getirmektedir. Ali el-Kârî'nin *el-Esrâr*'da zikrettiği bu rivâyetlerin²⁶³ bazılarının şayet senedi bulunursa rivâyet açısından tetkik edilecek, senedi bulunamayanların ise, mânasının sahihliğine delâlet edecek başta âyet ve hadisler olmak üzere bazı bilgiler verilecektir.

²⁵⁹ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 178

²⁶⁰ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 4-53, 75-397, 398-498; es-Sabbâğ, *el-Esrâr*, mukaddime, s. 15-18; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 177-179.

²⁶¹ Bu rivâyetler alfabetik olarak sıraladığı rivâyetlerdir. Bunların dışında, mukaddime ve kitabın hâtîme bölümünde fasıllar halinde mevzû rivâyetlerle ilgili zikrettiği önemli bilgiler içinde birçok rivâyet mevcuttur.

²⁶² Rivâyetler için bkz. Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 101, 111, 116, 120, 156, 163, 165, 168, 169, 170, 174, 181, 186, 189, 190, 191, 195, 199, 201, 208, 227, 232, 234, 242, 245, 246, 248, 255, 260, 266, 273, 294, 295, 304, 311, 313, 319, 322, 325, 339, 342, 344, 345, 359, 362, 366, 383, 395.

²⁶³ Gerek maksadın hâsıl olması gerekse Yüksek Lisans Tezinin sınırlarını da düşünerek bu rivâyetlerin on dört tanesi tetkike tabi tutulacaktır.

Birinci Rivâyet:

أفضل العبادات أحزها

“İbâdetlerin en faziletlisi en zor olanıdır.”²⁶⁴

Ali el-Kârî, bu rivâyetle ilgili Zerkeşî'nin (v. 794/1392)²⁶⁵ “hadis olarak bilinmiyor” dediğini, Süyûtî'nin²⁶⁶ herhangi bir yorum yapmadığını, İbn Kayyim'in (v.751/1350)²⁶⁷ ise, “aslî yoktur” dediğini belirttikten sonra, kendisi bu rivâyetin mânasının sahîh olduğunu zikretmektedir. Mânasının sahihliğine de Buhârî ve Müslim'de geçen “Mükâfat zorluk derecesine göredir,” hadisini²⁶⁸ de delil olarak göstermektedir.²⁶⁹

Mezkûr rivâyet, İbnü'l-Esîr'in (v. 606/1210), hadislerdeki nâdir kelimeleri açıkladığı *en-Nihâye* isimli eserinde, İbn Abbâs'a nispetle geçmektedir. Bu rivâyette, “Hangi ameller en faziletlidir?” sorusuna, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, “أحزها en zor olanı” buyurduğu şeklinde kaydedilmektedir. İbnü'l-Esîr, bu rivâyetle ilgili herhangi bir yorum yapmazken, mezkûr rivâyetin senedini de vermemektedir.²⁷⁰ Kastallânî (v. 923/1517) ise *İrşâdü'd-sârî*'de bu rivâyete yer vermiş ve “eğer vârid olduysa” şeklinde bir ifade kullanmıştır.²⁷¹

Netice olarak, rivâyetin senedi olmadığı için Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispeti doğru değildir. Bununla birlikte, ilgili rivâyet halk arasında değil, ulemâ arasında meşhur olmuş bir rivâyet olarak görünmektedir. Birçok müfessir, fakih vs. rivâyeti eserlerinde zikretmişler ve delil olarak kullanmışlardır.²⁷² Şayet İbnü'l-Esîr'in zikrettiği şekliyle rivâyetin bir senedi bulunursa, o zaman ilgili rivâyet merfû bir hadis olmuş olacak ve sened açısından değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

İlgili rivâyetin mânasının gerek Buhârî ve Müslim'de zikri geçen hadise muvafık oluşu, gerekse de âlimlerin eserlerinde delil olarak kullanması, mezkûr rivâyetin –senedi tesbit edilene kadar– Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet etmeden mâna bakımından itibara alınabileceğini göstermektedir.

²⁶⁴ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, hadis nu: 50; Diğer kaynaklar için bkz. Sehâvî, *el-Mekâsîdü'l-hasene*, s. 69; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 141.

²⁶⁵ Zerkeşî, *et-Tezkire*, s. 162. Bu eserde *أحزها* yerine *أشدّها* şeklinde geçmektedir.

²⁶⁶ Süyûtî, *ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-ehâdisi'l-müştehire*, nşr. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ, Riyad: Câmîatü'l-Melik Suud, 1988, s. 51. Süyûtî'nin ifadesi, *لا يعرف* şeklindedir.

²⁶⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, thk. Rıdvân Cami Rıdvân, Kahire: Müessesetü'l-muhtâr, 1422/2001, I, 85.

²⁶⁸ *Sahîhayn*'da Ali el-Kârî'nin zikrettiği lafızlarla geçmemektedir. Bu iki kaynakta rivâyet, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Hz. Âişe'ye hitaben buyurduğu *ولكنها على قدر نصبك* sözdür, bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhibbüddîn el-Hatîb, Kahire: el-Matba'atu's-selefiyye, 1400, “Umre”, 8; Müslim, “Hac”, 126.

²⁶⁹ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 101.

²⁷⁰ Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn (İbnü'l-Esîr), *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Mahmûd Muhamed et-Tanâhî, Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Kahire: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1383/1963. I, 440.

²⁷¹ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Bulak: el-Matba'atü'l-kübrâ, 1325-1326, II, 138.

²⁷² Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî el-müştehir bi't-Tefsîri'l-kebîr ve Mefâtihi'l-gayb*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1401/1981, II, 236, XXIII, s. 213, vd.

İkinci Rivâyet:

اللهم أيد الإسلام بأحد العمرين

“Allah’ım, iki Ömer’den biriyle İslâm’ı kuvvetlendir.”²⁷³

Bu rivâyetin bu lafızla aslının olmadığını belirten Ali el-Kârî, rivâyetin mânasının sahîh olduğunu, bu mânada aslı olan bir rivâyetin bulunduğunu belirtmekte ve Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve daha başkalarının İbn Ömer’den muttasıl bir senedle naklettikleri hadisi aktarmaktadır.²⁷⁴

Birçok muhaddisin aynı mânada fakat farklı lafızlarla eserlerinde kaydettiği bu rivâyet, Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Abd b. Humeyd (v. 249/863-64) ve Beyhakî tarafından İbn Ömer’den, muttasıl bir senedle şu şekilde nakletmektedirler:

“Allah’m, şu iki adamdan, Ebû Cehil ve Ömer b. Hattâb’dan sana en sevimli olanı ile İslâm’ı güçlendir.”²⁷⁵ Tirmizî bu hadis ile ilgili olarak “hasen sahîh garib” ifadesini kullanmıştır.

İbn Sa’d ise yine muttasıl bir senedle Enes b. Mâlik’ten “Allah’ım İslâm’ı Ömer b. Hattâb veya Amr b. Hişâm ile güçlendir” şeklinde rivâyet etmektedir.²⁷⁶

Kaynaklarda, yukarıdaki rivâyetin dışında aynı mânada birçok hadis zikredilmektedir. İbn Mâce, Hâkim, İbn Hibbân ve daha başkaları şu lafızla nakletmektedirler:

“Allah’ım, Ömer b. el-Hattâb ile İslâm’ı kuvvetlendir.”²⁷⁷

Rivâyetlerin bazılarının sonunda *خاصة* kelimesi zikredilmektedir. Ali el-Kârî, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ilk başta Ebû Cehil ve Hz. Ömer için dua ettiğini, daha sonra kendisine Ebû Cehil’in müslüman olmayacağı vahyedilince sadece Hz. Ömer için dua etmeye başladığını ifade etmektedir.²⁷⁸

Netice olarak, “mânası sahîhtir” denilen bu rivâyetin *el-Esrâr*’da zikredilen lafızla hadis olmadığı, fakat aynı mânada ve birçok tarikle sahîh hadis olarak bir aslının bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

Üçüncü Rivâyet:

أنا أفصح من نطق بالضاد

“Ben ‘dâd’ harfiyle konuşanların –yani Arapların– en fasîh konuşanıyım.”²⁷⁹

Sened bakımından İbn Kesîr²⁸⁰ ve İbnü’l-Cevzî’nin²⁸¹ dediği gibi, herhangi bir aslının olmadığını zikreden Ali el-Kârî, mânasının ise sahîh olduğunu belirtmektedir.²⁸²

²⁷³ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 110, hn. 62; Ayrıca bkz. Sehâvî, *el-Mekâsîdü’l-hasene*, s. 87-88.

²⁷⁴ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 110-112.

²⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IX, 506; Tirmizî, “Menâkıb”, 18; Ebû Muhammed Abd b. Humeyd, *el-Müntehab min Müsnedi ‘Abd b. Humeyd*, thk. Mustafa b. el-Adevî, Riyad: Dâru Belensiyye, 1423/2002, II, 20; Beyhakî, *Delâilü’n-nübüvve*, II, 215-216.

²⁷⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, III, 249.

²⁷⁷ İbn Mâce, “İmân”, 11; Hâkim, *Müstedrek*, III, 94; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 306.

²⁷⁸ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 111-112.

²⁷⁹ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 116, hn. 68; Diğer kaynak için bkz. Sehâvî, *el-Mekâsîdü’l-hasene*, s. 95;

Ali el-Kârî gerek *el-Esrâr*'da gerekse *el-Masnû*'da aynı rivâyeti “بيد أني من قریش” *Zira ben Kureyş'liyim*” ilavesiyle zikretmiş ve Süyûtî'nin, “tahrîc edenî de senedi de bilinmemektedir; bu rivâyeti *Ashâbu'l-Garîb*'in²⁸³ (garib rivâyetlerde bulunan kişilerin) naklettiklerini dediğini belirtmiştir.²⁸⁴

Aclûnî de, yukardaki rivâyeti ilavesiyle beraber Ali el-Kârî'nin yorumlarını da aynen vererek nakletmiş ve daha sonra bu rivâyetin mânasını teyit eden zayıf rivâyetler zikretmiştir.²⁸⁵

Kâdî İyâz (v. 544/1149) *eş-Şifâ* adlı eserinde, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) fasih konuşmasıyla ilgili bölümde, “أنا أفصح العرب بيد أني من قریش و نشأت في بني سعد،” *Ben Arapların en fasih konuşanıyım, zira ben Kureyş'liyim ve Beni Sa'd yurdunda büyüdüm,*” rivâyetini nakletmektedir.²⁸⁶

Süyûtî, *eş-Şifâ*'da geçen hadisleri tahrîc ettiği *Menâhilü's-safâ* adlı eserinde, Kâdî İyâz'ın zikrettiği bu rivâyetin senedinin bilinmediğini belirttikten sonra, ilgili rivâyete şahid olacak başka rivâyet nakletmektedir.²⁸⁷ Ali el-Kârî de, *Şerhu's-Şifâ*'da, أنا أفصح ile başlayan rivâyeti, Halebî (v. 841/1438)'nin²⁸⁸ İbn Hişâm'dan (v. 489/1096)²⁸⁹ naklettiğini bildirmekte, fakat mânası sahih olsa da aslının olmadığını belirtmektedir.²⁹⁰

“*Ben Arapların en fasih konuşanıyım*” cümlesiyle başlayan rivâyetle ilgili olarak, *eş-Şifâ*'nın başka bir şârihi olan et-Tilimsânî'nin²⁹¹, bu rivâyeti Muhammed b. İbrâhîm

²⁸⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, I, 143.

²⁸¹ *el-Masnû*'da, İbnü'l-Cevzî değil, İbnü'l-Cezerî olarak geçmektedir. İlgili rivâyet, gerek İbnü'l-Cevzî ve gerekse İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinde tespit edilememiştir.

²⁸² Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 116-117.

²⁸³ *Ashâbu'l-Garîb*: Sadece kendileri tarafından rivâyet edilen ve çoğunlukla, daha iyi durumdaki râvîlerin rivâyetlerine aykırı, dolayısıyla zayıf olan hadisler rivâyet eden kimseler. Bkz. Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılâhları Sözlüğü*, s. 28.

²⁸⁴ Ali el-Kârî, *el-Masnû*' , s. 60; Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 117.

²⁸⁵ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 182.

²⁸⁶ Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ, *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1404/1984, I, 106.

²⁸⁷ Süyûtî, *Menâhilü's-safâ bi-tahrîci ehâdîsi's-Şifâ*, thk. Semîr el-Kâdî, Beyrut: Müessesetü'l-kütübî's-sekâfiyye, 1408/1988, s. 52.

²⁸⁸ Burada kastedilen kişi, *eş-Şifâ*'yı *el-Muktefâ fi şerhi elfâzi's-Şifâ* adıyla şerh eden, *Nürü'n-nibrâs 'alâ Sîreti İbn Seyyidi'n-nâs* adlı eserin müellifi olan -Sibt İbnü'l-Acemî nisbesiyle maruf- Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî (v. 841/1438)'dir.

²⁸⁹ Buradaki İbn Hişâm, Ebü'l-Velîd, Hişâm b. Ahmed b. Hâlid b. Sa'îd el-Endülüsî el-Vakkaşî' de olabilir, bkz. Zehebî, *Siyer*, XIX, 135-136; Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şifâ*, I, 16; Kâdî İyâz'ın kendisinden rivâyette bulunduğu Hişâm, ulemâ tarafından methedilmiştir. Doğum tarihi hicrî 408, vefatı ise, hicrî 489'dur. Veya bu kişi meşhûr *Sîret* sahibi İbn Hişâm (v. 218/833)'da olabilir.

²⁹⁰ Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şifâ*, I, 195.

²⁹¹ Tilimsânî nisbesiyle maruf iki âlimin *eş-Şifâ*'ya şerh yazdığı bilinmektedir. Birincisi, 'Ebrekân' diye anılan Ebü Abdullah Muhammed b. Hasan er-Râşidî et-Tilimsânî, *Gunyetü (Buğyetü) ehli's-safâ fi şerhi's-Şifâ*, adıyla *eş-Şifâ*'yı şerh etmiştir. Kitabın bir kısmının Zâhiriyye Kütüphanesi'nde olduğu belirtilmektedir. İkincisi ise, *el-Menhelü'l-asfâ fi şerhi mâ temessü'l-hâcetü ileyhi min elfâzi's-Şifâ* adlı eserin sahibi Ebü Abdullah Muhammed b. Ali el-Hasenî et-Tilimsânî'dir. Tilimsânî bu eserini 917/1511 yılında tamamlamıştır. Eserin Süleymaniye ve Beyazıt Devlet kütüphaneleriyle, Mektebetü'l-Ezher'de ve Rabat'ta nüshaları mevcuttur. Kâtib Çelebî'nin, eserini “*eş-Şifâ* şerhlerinin en güzellerinden biri” diye nitelediği kişi *el-Menhelü'l-asfâ*'nın müellifi olan Tilimsânî'dir. Detaylı bilgi için bkz. Yaşar Kandemir, “*eş-Şifâ*”, *DİA*, XXXIX, 136. Ali el-Kârî tarafından kendisine atıf yapılan kişinin de bu zat olduğu kanaatindeyiz. Fakat kaynaklarda Tilimsânî'nin biyografisini fazla yer verilmemiştir. Kâtib Çelebî, *eş-*

es-Sekaffî'nin,²⁹² babasından, onun da dedesinden rivâyet ettiğini Ali el-Kârî zikretmektedir.²⁹³ Ebû Ubeyd (v. 224/838) ise *Gâribu'l-hadîs* adlı eserinde, **ب** kelimesini incelerken ilgili rivâyeti aktarmakta ve bu rivâyeti Şam'lı bazı kişilerin kendisine rivâyet ettiğini belirtmektedir.²⁹⁴

Kaynaklarda bu rivâyete delâlet edecek başka hadisler de nakledilmektedir. İbn Sa'd (v. 230/845) "*Ben en fasih konuşanıyım, ben Kureyş'liyim..*" diye başlayıp devam eden rivâyeti mürsel bir senedle naklederken²⁹⁵, Taberânî (v. 360/971) ise, "*Ben Arapların en fasih konuşanıyım...*" şeklinde başlayıp devam eden benzer bir rivâyeti senediyle aktarmaktadır.²⁹⁶ İbn Ebü'd-Dünyâ (v. 281/894) ve Beyhakî de mezkûr bu rivâyetin mânasına delâlet edecek başka bir rivâyete yer vermişler,²⁹⁷ aynı rivâyeti Râmhürmüzî (v. 360/971) de *Emsâlü'l-hadîs* eserinde zikretmiştir.²⁹⁸

Netice olarak "*Ben dad harfîyle konuşanların en fasih konuşanıyım*" rivâyeti bu lafızlarla hiçbir kaynakta senedli olarak zikredilmemiştir. Hemen hemen aynı mânada nakledilen "*Ben Arapların en fasih konuşanıyım, zira ben Kureyş'liyim ve ben, Beni Sa'd yurdunda büyüdüm,*" rivâyetinin de kaynaklarda herhangi bir senedi kaydedilmemekle beraber, sadece *eş-Şifâ* şârihi et-Tilimsânî'nin bu rivâyetin –eksik te olsa- bir senedinin var olduğunu Ali el-Kârî *Şerhü's-Şifâ*'da aktarmaktadır. Bunların yanında, mezkûr rivâyetin mânasının sahîhliğine delâlet edecek benzer anlamda birçok rivâyet ilgili kaynaklarda nakledilmektedir.

Senedi olmadığı için Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispeti doğru olmamakla birlikte, gerek Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ*'ve *Meşâriku'l-envâr*'da bu rivâyeti nakletmesi ve gerekse benzer anlamdaki rivâyetlerin, rivâyet dönemi eserlerinde zikredilmiş olması, bu rivâyetin bir aslının olabileceğini düşündürmektedir. Ali el-Kârî, *eş-Şifâ*'da rastladığı bazı zayıf rivâyetleri değerlendirirken, Kâdî İyâz'ın bunların güvenilir bir senedini görmüş olabileceğini ifade ederken,²⁹⁹ diğer taraftan, *eş-Şifâ* şârihlerinden Şemsüddîn

Şifâ'nın şerhlerini tanıtırken kendisinden bahsetmekte ve eserini 917/1511 yılında tamamladığını belirtmektedir. Fakat doğum ve vefat tarihlerini vermemektedir. (Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1053). Ziriklî ise, İbn Ebi's-Şeref künyesiyle tanıtmakta, fakat fazla bir bilgi sunmamaktadır. (Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 289). Eserin yazma nüshalarının nerelerde bulunduğunu tesbit edemedik.

²⁹² Bu zatın tam olarak kim olduğu tesbit edilememiştir, ancak kaynaklarda nakledilen bazı rivâyetlerin senedinde bu isim geçmektedir, bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, Haydarâbâd: Dârü'l-maârifî'l-Osmâniyye, 1361/1364, I, 322, vd.

²⁹³ Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şifâ*, I, 195; Tilimsânî'nin kitabına ulaşamadığı için herhangi bir detay bilgi sunma imkânı olamamıştır.

²⁹⁴ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *Garibü'l-hadîs*, nşr. Muhammed Ali Beyzavî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003/1423, I, 89.

²⁹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Bağdâdî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001, I, 93.

²⁹⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VI, 35-36.

²⁹⁷ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed el-Kureşî el-Bağdâdî (İbn Ebü'd-Dünyâ), *Kitâbü'l-matar ve'r-ra'd ve'l-berk ve'r-rîh*, thk. Târik Muhammed el-Amûdî, Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1418/1997, s. 56-57; Beyhakî, *el-Câmi'u li-Şu'abi'l-îmân*, thk. Abdülalî Abdülhamîd, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1423/2003, III, 33.

²⁹⁸ Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen er-Râmhürmüzî, *Kitâbü Emsâli'l-hadîs*, thk. Abdülalî Abdülhamîd, el-A'zamî, Bombay: ed-Dârü'l-Selefiyye, 1404/1983, IV, 247-248.

²⁹⁹ Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şifâ*, II, 91-92.

Muhammed ed-Dülecî'nin eserdeki bir hadisin kaynağını bulamadığını bildirmesi³⁰⁰ üzerine Ali el-Kârî, “Bu hadisi büyük muhaddislerden olan Kâdî İyâz'ın rivâyet etmesi yeterlidir; eğer hadisin bir senedi olmasaydı onu kitabına almazdı” demiştir.³⁰¹

Dördüncü Rivâyet:

أنفق ما في الجيب يأتك ما في الغيب

“*Sahip olduklarından infak et ki, sahip olmadıkların sana verilsin.*”³⁰²

Herhangi bir aslının olmadığını ifade Ali el-Kârî mânasının sahih olduğunu belirtmekte, sonra da mânasına delâlet edecek “وما أنفقتم من شيء فهو يخلفه: Allah yolunda her ne harcarsanız, Allah onun yerine başkasını verir”³⁰³ âyetini delil getirmektedir. Hadis olarak ise, müttefekun aleyh olan “أنفق أنفق عليك: infak et ki, ben de sana infak edeyim” kudsî hadisini³⁰⁴ nakletmektedir.³⁰⁵

Aclûnî, Hatîb'in (v. 463/1071) zühd konusunda bir cüzünün olduğunu ve bu cüzde, Yahyâ b. Muâz er-Râzî'nin (v. 258/872)³⁰⁶ başından geçen bir olayı aktarırken, Yahyâ b. Muâz'ın bu sözü söylediğinin zikredildiğini belirtmektedir.³⁰⁷

Yahyâ b. Muâz'a ait olan, insanlar arasında meşhur olmuş yukardaki sözün, ifade ettiği anlamın Kur'ân ve Sünnet'e muvafık oluşu ve sahîh kudsî hadiste buyurulan mânaya paralel bir anlam ifade etmesi hasebiyle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet etmeden kullanılabileceği aşikârdır.

Beşinci Rivâyet:

تحية البيت الطواف

“*Beytullah'ın tahiyyesi (tahiyyetü'l-mescid namazı) tavaftır.*”³⁰⁸

Ali el-Kârî, Sehâvî'nin “bu lafızla (herhangi bir kaynakta) görmedim”³⁰⁹ dediği bu rivâyetin mânasının sahih olduğunu belirtmektedir. Rivâyetin mânasına delâlet eden, Hz. Âişe'nin (v. 58/678) naklettiği “Hz. Peygamber (s.a.v.), Mekke'ye geldiğinde ilk yaptığı

³⁰⁰ Muhtemelen kaynağı bulunamayan rivâyet, bu rivâyettir.

³⁰¹ Ali el-Kârî, *Şerhu 'ş-Şifâ*, I, 629; Yaşar Kandemir, “eş-Şifâ”, *DİA*, XXXIX, 135.

³⁰² Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 121, hn. 74; Diğer kaynaklar için bkz. Sehâvî, *el-Mekâsîdü'l-hasene*, s. 105.

³⁰³ Sebe', 34/39.

³⁰⁴ Buhârî, “Tefsir, Hûd”, 2; Müslim, “Zekât”, 11, Müslim'de “يا ابن آدم: Ey Âdemoğlu!” ilavesi vardır.

³⁰⁵ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 121

³⁰⁶ Seyr-i sülûk makamlarından bahseden ilk sûfilerden olan Yahyâ b. Muâz, hadis ilmiyle de meşgul olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Salih Çift, “Yahyâ b. Muâz”, *DİA*, XXXXIII, 257-258.

³⁰⁷ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 191.

³⁰⁸ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 156, hn. 130.

³⁰⁹ Kaynaklarda Sehâvî'ye atfedilen “Bu lafızlarla görmedim” sözü *el-Mekâsîdü'l-hasene*'nin matbu nüshasında mevcut değildir. Ali el-Kârî'nin *el-Masnû'* adlı eserini Türkçe'ye tercüme eden Halil İbrahim Kutlay, aynı hakikate işaret etmekte ve Sehâvî'nin talebesi İbnü'd-Deybâ'ın bu rivâyeti *Temyüzü't-tayyib* adlı eserinde zikrettiğini ve hakkında yukarıdaki ifadeyi kullandığını belirtmiş, dolayısıyla bu sözün İbnü'd-Deybâ'a nispet edilmesinin daha doğru olacağını belirtmiştir, (Halil İbrahim Kutlay, *Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler*, İstanbul: İnkılâb basım yayım, 2012, s. 109); İbnü'd-Deybâ'ın bu ifadesinden anlaşılabilir ki, Sehâvî'nin, bu rivâyeti başka bir eserinde zikretmiş olması mümkündür.

şey, abdest alıp sonra tavaf etmesi idi” hadisini³¹⁰ delil olarak sunan Ali el-Kârî, daha sonra bu mevzudaki bazı fikhî meseleleri işlemektedir.³¹¹

Buhârî’de geçen yukarıdaki rivâyetin devamında Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer’in de aynı şekilde yaptıkları ifade edilmektedir. Aclûnî ise, yukardaki sahih hadisi naklettikten sonra, sahâbenin bu husustaki uygulamasının da ilk önce tavaf olduğunu gösteren bu rivâyeti zikretmektedir.³¹²

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) fiilî sünnetine dayanan bu rivâyeti, fukahâ, kitaplarda tahiyetü’l-mescid namazıyla ilgili bölümlerde zikrederlerken, mânası sahih denilen rivâyeti de senedsiz bir şekilde nakletmişler, ilk olarak bu sözü kimin söylediğini ise belirtmemişlerdir. İbn Hacer *Fethu’l-bârî*’de, mezkûr rivâyete, fikhî bir mevzuda “fakihlerin sözü olarak” değinmiştir.³¹³

Sonuç olarak, fakihlerden sâdır olduğu anlaşılan bu söz,³¹⁴ fikhî bir durumu ortaya koymaktadır. Bu sebeple genellikle fıkıh eserlerinde zikredilirken, mevzûât kitaplarında ise aslı olmayan fakat mânası sahih olan bir rivâyet şeklinde nakledilmektedir.

Altıncı Rivâyet:

حب الوطن من الايمان

“Vatan sevgisi imandandır.”³¹⁵

Ali el-Kârî; Zerkeşî’nin “aslına vâkıf olamadım” dediğini,³¹⁶ Sehâvî’nin de aynı ifadeyi kullandığını ve ilâveten mânasının sahih olduğunu söylediğini³¹⁷ naklettikten sonra, bu rivâyetin seleften bazı kişilere ait olduğunun söylendiğini belirtmektedir. Mânasının sahih olmadığıyla ilgili görüşleri de aktaran Ali el-Kârî, bu ihtilafın halli meyanında, rivâyetin mânasının hangi durumlarda sahih olabileceğini de beyan etmektedir. Vatan sevgisinin iman alameti olabilmesi için bu sevginin müminlere has olması gerektiğini söyleyen Ali el-Kârî, “...Yurdumuzdan çıkarılmış, çocuklarımızdan uzaklaştırılmış olduğumuz halde Allah yolunda niye savaşmayalım?” âyetini³¹⁸ delil getirirken, diğer taraftan rivâyetin mânasına muarız olan “Eğer biz onlara ‘Hayatlarınızı feda edin veya yurtlarınızdan çıkın’ diye yazmış olsaydık...” âyetini³¹⁹ de zikretmektedir. Daha sonra da eğer rivâyetin herhangi bir aslı varsa, ‘vatan’ ifadesinden hangi vatanın anlaşılması gerektiği sorusu üzerinde duran Ali el-Kârî, rivâyette geçen ‘vatan’ ifadesiyle “Cennet, Mekke veya Allah’a dönüşün kast edilmiş olabileceğini ifade etmekte ve bir

³¹⁰ Buhârî, “Hac”, 63.

³¹¹ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 156-157.

³¹² Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, I, 267-268.

³¹³ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, III, 212.

³¹⁴ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 157.

³¹⁵ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 180-182, hn. 164.

³¹⁶ Zerkeşî’nin bu rivâyeti hangi eserinde zikrettiği tesbit edilememiştir.

³¹⁷ Sehâvî, *el-Mekâsîdü’l-hasene*, s. 183.

³¹⁸ Bakara, 2/246.

³¹⁹ Nisâ, 4/66.

şeyin iman alâmeti olmasının, o şeyin mutlak anlamda imana tahsisini de gerekli kılmayacağını delilleriyle açıklamaktadır.³²⁰

Sehâvî, “aslına vâkıf olamadım fakat mânası sahîhtir” dediği yukarıdaki rivâyette geçen vatan sevgisiyle ilgili Dîneverî’nin (v. 282/895) Asmaî (v. 216/831) kanalıyla rivâyet ettiği bazı bilgileri nakletmektedir. Mânasının sahihliğine delil olarak ise, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hicret esnasında Mekke’den çıkıp Cuhfe mevkiine geldiğinde Mekke’ye dönüp, hasret çekmesi üzerine, Allah Teâlâ’nın “*Kur’ân’ı sana farz kılan Allah, şüphesiz seni dönülecek bir yere (Mekke’ye) döndürecektir*” âyetini indirdiği rivâyetini³²¹ aktaran Sehâvî, hadis olarak ise, Hattâbî’nin Zührî’den (v. 124/742) rivâyet ettiği, hicâb âyeti inmeden önceki bir zamanda, Mekke’den gelen Usayl el-Ğıfârî’ye, Âişe annemizin Mekke’nin durumunu sorması üzerine, Usayl’ın Mekke’nin güzelliklerinden bahsettiğini, Hz. Peygamber’in (s.a.v.), “*Yeter bizi üzme*” dediğini, başka bir rivâyette ise, “*Anlat, anlat! Kalpleri sevinçte bırakırsın*” buyurduğunu anlatan rivâyeti³²² aktarmaktadır.³²³

Rivâyette zikredilen ‘vatan’dan kastın Mekke olabileceğini belirten Aclûni, Ali el-Kârî’nin görüşleriyle, Sehâvî’nin zikrettiği âyeti ve hadisi delil olarak sunarken, Süyûtî ise, mezkûr rivâyetle ilgili olarak, “aslına vâkıf olamadım” demekle yetinmektedir.³²⁴

Hicrî VI.-VII. yüzyıllarda hakkında tartışmaların olduğu anlaşılan mezkûr rivâyeti es-Sâgânî (v. 650/1252) mevzû bir rivâyet olarak görürken,³²⁵ özellikle tasavvuf neşvesine sahip olan âlimler, eserlerinde bu rivâyeti hadis olarak zikretmişlerdir.

Necmüddîn el-Kübrâ (v. 618/1221), genelde hadisle ilgili olarak kendisine sorulan sorulara verdiği cevapları ihtiva eden *Süûlât* adlı eserinde, “*Vatan sevgisi imandandır*” sözü hakkında ne dersiniz?” sorusuna verdiği cevapta, “Böyle bir rivâyet vardır. Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke’ye özlem duyuyordu. Onun bir şeyi sevmesi ancak imandandır, bu konu da böyledir” demiştir.³²⁶

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (v. 672/1273) *Mesnevî*’sinde, İmâm-ı Rabbânî (v. 1034/1624) *Mektûbât* adlı eserinde³²⁷ mezkûr rivâyeti hadis olarak zikretmemişlerdir.

³²⁰ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 180-182.

³²¹ Rivâyet için bkz. İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, IX, 3026.

³²² Rivâyet için bkz. Hattâbî, *Garîbû’l-hadîs*, Abdülkerîm İbrâhim el-Azbâvî, Dımaşk: Dâru’l-fikr, 1402/1982, I, 278.

³²³ Sehâvî, *el-Mekâsîdü’l-hasene*, s. 183.

³²⁴ Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, I, 308-309.

³²⁵ Ebü’l-Fezâil Radıyüddîn Hasan b. Muhamed es-Sâgânî, *Mevzûâtü’s-Sagânî*, thk. Necm Abdurrahman Halef, Dımaşk: Dâru’l-Me’mûn li-türâs, 1985, s. 2.

³²⁶ Muhammet Yılmaz, *Bazı Hadislerin Sihhat Durumuna Dair Ünlü Süfî Necmüddîn el-Kübrâ’ya Yöneltilen Sorular ve Cevaplar*, ÇÜİFD, 2014, cilt, XIV, sayı: 1, s. 22; Eserin orijinal ismi: *Süûlât Ecâbe ‘anhâ Ebü’l-Cennâb Necmüddîn el-Hıvâkî el-Kübrâ*’dır.

³²⁷ Ebü’l-Berekât Ahmed b. Abdilehad el-Fârûkî es-Sirhindî, *el-Mektûbât*, (Arapça’ya tercüme eden Muhammed Murad el-Kazânî), Yasin kitapevi, İstanbul, I, 90, 136; *Mektûbât*’ta rivâyet 78 ve 155. mektuplarda geçmektedir. 78. mektupta hiçbir yorum yapılmadan zikredilirken, 155. mektupta ise, “meşhur bir haber” ifadesiyle geçmektedir. Buradaki ‘meşhur haber’den, râvîlerinin sayısı cihetiyle mütevatir haberin altında, haber-i vahid’in üstünde yer alan meşhur hadis’ten ziyade, halk arasında yaygın olan haber anlamındaki meşhur haber olarak düşünülmesi daha uygun olarak görünmektedir. Bu rivâyetin gerek *Mesnevî*’de ve gerekse *Mektûbât*’ta nasıl bir şekilde geçtiği ile ilgili bkz. Ebubekir Sifil, *İki Hadis-1,2,3*, Gazete Yazıları, Okuyucu Soruları, Aralık 2012, Ocak, 2013.

Bununla birlikte ilgili rivâyet tasavvuf eserlerinde hakkında hadis olup olmadığıyla ilgili herhangi bir bilgi verilmeden nakledilegelmiştir.

“Vatan sevgisi imandandır” sözündeki ‘iman’ kelimesinden ‘fitrat’ mânası da anlaşılabilir. Bu durumda bu sevginin yaratılıştan geldiği, gerek müslümanda gerekse müslüman olmayanda bu sevginin mevcudiyeti tabii bir durum olmaktadır. Vatan sevgisinin kâfırde de olabileceği, dolayısıyla bu rivâyetin mâna açısından da doğru olmadığı tezine karşın, “*Hayâ imandandır*” hadisi³²⁸ delil olarak getirilebilir. Hayâsını yitirmiş bir mümine kâfir denilemeyeceği gibi, hayâlî olan bir kâfire de mümin denilemez.

Netice olarak, insanlar arasında hadis olarak şöhret bulmuş bu rivâyet hakkında, özellikle hadis olarak meşhur olmuş sözleri inceleyen muhaddislerin, senedinin olmamasından dolayı hadis olarak zikretmeyip, mânasının doğru olup olmadığı noktasına yoğunlaşarak âyet ve hadislerden delil getirmeleri, kendilerinin de bu hususta bir tevakkuf içerisinde olduklarını düşündürmektedir. Senedi olmadığı için hadis olmadığı açık olan bu rivâyet hakkında, mânasının doğru olup olmadığı tartışmasında, nasıl anlaşıldığına bağlı olarak farklı sonuçlara varılsa da, genel olarak hadis âlimlerinin, mânasının sahîh olduğunu söylediği dikkat çekmektedir.

Yedinci Rivâyet:

حسنوا نوافلكم تكمل بها فرائضكم

“*Nafilelerinizi güzelce eda edin ki, farzlarınızdaki eksiklikler bunlarla tamamlansın*”³²⁹

Bu lafızlarla aslının olmadığını söyleyen Ali el-Kârî, mânasının sahîh olduğunu belirtmektedir.³³⁰

Abdülfeâtâh Ebû Gudde, Ali el-Kârî’nin rivâyet hakkında “bu lafızlarla aslının olmadığını” söylemekle, hadisin başka lafızlarla sabit olduğuna işaret etmek istediğini ifade etmekte ve bunun doğru olduğunu, zira Temim ed-Dârî’den gelen bu mânada bir rivâyetin bulunduğunu belirtmektedir.³³¹

Rivâyet kaynaklarda şu şekilde geçmektedir:

Temim ed-Dârî’den rivâyet edildiğine göre; Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Kulun kıyamet günü ilk hesaba çekileceği şey namazıdır. Eğer namazı tam olarak eda etmişse, ona tam olarak yazılır. Tam olarak eda etmemişse, Allah Teâlâ meleklerine şöyle buyurur. Bakın, kulum için farzlarını tamamlayacağınız nafîle ibadet bulabilecek misiniz? Nafîleleriyle farzlarındaki eksikleri tamamlayın. Sonra zekât da aynı şekildedir. Sonra diğer ameller de buna göre hesaba çekilir.*”³³²

³²⁸ Mâlik, “Kader”, 3360.

³²⁹ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 186, hn. 173; Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, I, 318.

³³⁰ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 186.

³³¹ Abdülfeâtâh Ebû Gudde, *el-Masnû’*, s. 94-95, (muhakkikin dipnotu).

³³² Rivâyet için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVIII, 152, hn. 16954; Rivâyetin birçok tariki vardır.

Lafız açısından bir senedi bulunmayan rivâyetin mânasının doğruluğuna delâlet edecek -yukarıdaki rivâyet gibi- birçok hadis mevcuttur. Deylemî (v. 509/1115) *el-Firdevs* adlı eserinde, “mânası sahihtir” denilen “*Nafîlelerinizi güzelce eda edin..*” rivâyetine benzer “*Nafîle ibadet, kulun Rabbine hadiyahidir. O halde sizden biriniz hadiyahisini güzel ve hoş bir şekilde yerine getirsin*” hadisini nakletmektedir.³³³

Sehâvî *ed-Dav'u'l-lâmî'* adlı eserinde, Medyen b. Ahmed el-Himyerî'nin (v. 862/1457-1458) hal tercemesini anlatırken, bu kişinin, hocası İbn Hacer'e “*Nafîlelerinizi güzelce eda edin..*” rivâyetini sorduğunu, İbn Hacer'in, “mezkûr rivâyeti bilmiyorum” demesi üzerine, bu zatın, et-Tâcü'l-Fâkihânî'nin, bu rivâyeti İbn Abdilberr'in de naklettiğini bildirmesi üzerine, İbn Hacer'in, “olabilir” şeklinde cevap verdiğini aktarmaktadır.³³⁴

Sonuç olarak, sadece bazı tefsirlerde hadis olarak geçen bu rivâyetin senedinden herhangi bir kaynakta bahsedilmemektedir. Dolayısıyla hadis olarak nakletmek doğru değildir. Bununla birlikte, mânasının sahihliğine delâlet eden hadislerin mevcut oluşu, ilgili rivâyetin mâna açısından kullanılabileceğini göstermektedir.

Sekizinci Rivâyet:

خذوا شطر دينكم عن الحميراء

“*Dininizin yarısını Humeyrâ'dan alın.*”³³⁵

Rivâyetle ilgili muhaddislerin görüşlerini aktaran Ali el-Kârî, mânasının sahih olduğunu belirtmektedir.³³⁶

Sehâvî, hocası İbn Hacer'in bu rivâyetin herhangi bir isnadını bilmediğini, hadis kitaplarında bununla ilgili bir rivâyete rastlamadığını, sadece İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye* adlı eserinde³³⁷ kimin tahrîç ettiğini bildirmeden naklettiğini ve yine, *el-Firdevs*'de farklı bir lafızla Enes (v. 93/711-712) hadisi olarak isnadsız bir şekilde kaydedildiğini gördüğünü zikretmektedir.³³⁸

Deylemî'nin naklettiği rivâyet şu şekildedir:

خذوا ثلث دينكم من بيت عائشة

“*Dininizin üçte birini Âişe'nin evinden alın.*”³³⁹

³³³ Ebü Şücâ' Şîrûye b. Şhedâr b. Şîrûye, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*, thk. Saïd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Daru'l-kütûbi'l-ilmiyye, 1406/1986, IV, 306; İbn Arrâk, mezkûr rivâyetle ilgili olarak, bu rivâyetin Abdullah b. Yerfe' el-Leysi'nin babasından, o da desinden rivâyeti olduğunu, rivâyetin illetinin beyan edilmediğini zikrettikten sonra, ilgili rivâyet hakkında Alâî'nin *el-Veyşü'l-mu'lem fimen ruviye 'an ebîhî 'an ceddihî* eserine ve yine İbn Hacer'in bu eser üzerine yaptığı muhtasar çalışması olan eserine baktığını fakat bu iki eserde de ilgili rivâyet hakkında herhangi bir şey bulamadığını belirtmektedir. Bkz. İbn Arrâk, *Tenzîhü's-şerî'a*, II, 120.

³³⁴ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmî'*, X, 151.

³³⁵ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 190, hn. 185.

³³⁶ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 190-191.

³³⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 438.

³³⁸ Sehâvî, *el-Mekâsîdü'l-hasene*, s. 198.

³³⁹ Deylemî, *el-Firdevs*, II, 165.

Birçok eserde geçen bu rivâyetle ilgili en net bilgi, araştırabildiğimiz kadarıyla İbn Kesîr tarafından verilmiştir. İbn Kesîr bu rivâyet hakkında, “Bu gerçekten garîb bir hadistir; hatta münkerdir” demiş, ilgili rivâyeti hocası Mizzî’ye (v. 742/1341) sorduğunu, onun da bilmediğini, bugüne kadar herhangi bir senedine rastlamadığını söylediğini zikretmekte ve yine Mizzî’nin, içinde “Humeyrâ” geçen her hadisin batıl olduğu, sadece *Sünen-i Nesâî*’de oruç bölümünde geçen bir hadisin³⁴⁰ müstesna olduğunu söylediğini zikretmekte, ardından da aynı rivâyet hakkında hocası Zehebî’nin, isnadı bilinmeyen vâhi hadislerden olduğunu belirttiğini nakletmektedir.³⁴¹

Her ne kadar İbn Kayyim el-Cevziyye, içinde “Ya Humeyrâ” veya sadece “Humeyrâ” kelimesinin geçtiği hadislerin tamamının yalan ve uydurulmuş olduğunu söylemişse de, bu söz mutlak doğru kabul edilemez.³⁴²

İbn Hacer *Fethu’l-bârî*’de, bayram günü kılıç kalkan oyunu bölümünde zikredilen hadisi şerh ederken, içinde “Ya Humeyrâ” ifadesinin geçtiği benzer bir rivâyeti İmam Nesâî’den³⁴³ nakletmekte ve “Humeyrâ” kelimesinin zikredildiği bu hadisten başka bir sahih hadisin olmadığını belirtmektedir.³⁴⁴

Abdülfettâh Ebû Gudde ise, *el-Masnû*’da geçen “Ya Humeyrâ” rivâyeti hakkında gerek Mizzî’nin gerekse de İbn Hacer’in ifadelerinin isabetli olmadığını belirtmekte ve şunları söylemektedir:

“İmâm Bedruddîn ez-Zerkeşî *el-İcâbe li-irâdi me’stedrekethü ‘Âişe ‘ale’s-Sahâbe* adlı eserinde³⁴⁵ Hz. Âişe’nin özelliklerini sayarken yirmi yedinci³⁴⁶ maddede şöyle demiştir: “O’nun hakkında, “*Dininizin yarısını Humeyrâ’dan alın*” hadisi gelmiştir. Hocamız Hâfız İmâdüddîn İbn Kesîr’e bu hadisi sordum. Dedi ki: “Hocamız Dünya Hâfızı Ebû’l-Haccâc el-Mizzî şöyle diyordu: *Sünen-i Nesâî*’nin oruç bahsinde geçen bir hadis hariç, içinde ‘Humeyrâ’ geçen her hadis batıldır.”

İbn Kesîr diyor ki: “*Sünen-i Nesâî*’de yer alan bir başka hadis de³⁴⁷ buna ilave edilmelidir. Ebû Seleme’den rivâyet edildiğine göre; Hz. Âişe şöyle demiştir: Habeşliler oynamak üzere mescide girdiler. Allah Rasûlü (s.a.v.) bana: “*Ya Humeyrâ! Onlara bakmayı arzu edermisin?*” buyurdu...” Bu hadisin isnadı sahîhtir.”

Hâkim *Müstedrek*’inde Ümmü Seleme’den –bu konuda bir üçüncü hadis-rivâyet etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) mü’minlerin annelerinin savaşa katılacaklarını anlattı. Hz. Âişe güldü. Bunun üzerine şöyle buyurdu: *Dikkat et Ya Humeyrâ! Bu hanım sen olmayasın!*” dedi ve sonra Hz. Ali’ye döndü ve şöyle buyurdu: “*Âişe’nin herhangi bir işi sana havele edilecek olursa, ona yumuşak*

³⁴⁰ Oruç bahsinde geçtiği söylenen rivâyet bulunamamıştır.

³⁴¹ İbn Kesîr, *Tuhfetü’l-tâlib bi-ma’rifeti ehâdîsi Muhtasari İbni’l-Hâcib*, thk. Abdülganî b. Humejd b. Mahmûd el-Kübeyssî, Mekke: Dâru Hirâ, 1406/1986, s. 170.

³⁴² İbn Kayyim, *el-Menârü’l-münîf*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Halep: Mektebü’l-matbûâti’l-İslâmiyye, 1390/1970, s. 60.

³⁴³ Nesâî, “İşretü’n-nisâ”, 18.

³⁴⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, III, 265.

³⁴⁵ Zerkeşî, *el-İcâbe li-irâdi me’stedrekethü ‘Âişe ‘ale’s-Sahâbe*, thk. Saîd el-Efgânî, el-Mektebü’l-İslâmî, 1390/1970, s. 58.

³⁴⁶ Yirmi beşinci özellik olarak geçmektedir, bkz. Zerkeşî, *el-İcâbe*, s. 58.

³⁴⁷ Rivâyet için bkz. Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünnü’l-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün’im Şelebî, Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1421/2001, “İşretü’n-nisâ”, 18.

*davran.*³⁴⁸ Hâkim diyor ki: “Bu hadis Buhârî ve Müslim’in şartına uygun, sahih bir hadis olduğu halde Buhârî ve Müslim bu hadisi *Sahîh*’lerine almamışlardır. Zehebî ise, (Buhârî ve Müslim, bu hadisin râvîlerinden olan) Abdülcebâr’dan hadis tahrîç etmemişleridir” demiştir.³⁴⁹

Sonuç olarak, tesbit edilebildiği kadarıyla hicrî V. asırdan itibaren, özellikle fukâha ve usulcülerin eserlerine alıp delil olarak kullandıkları, mânası sahih olan bu rivâyetin herhangi bir senedi bilinmemektedir. Deylemî’nin hemen hemen aynı anlamda naklettiği -yukarıda zikrettiğimiz- hadisin de senedinin olmadığı ifade edilmiştir. Mezkûr rivâyetin hadis olmadığı, *el-Firdevs*’de geçen rivâyetin ise -en azından senedi tesbit edilene kadar- Rasûlullâh’a (s.a.v.) nispet etmeden, gerek Hz. Âişe annemizin rivâyette müksirûndan olması gerekse de bulunduğu konumu itibariyle bu rivâyetin mânasının delâletiyle ihticâc edilmesinde bir sakınca olmadığı zâhirdir. Bu durumlarda orta yolu benimseyen muhaddisler, tüm bu sebeplerden dolayı “lafzen hadis değildir, aslına vâkıf olmadım fakat mânası sahihtir” gibi ifadeler kullanmışlardır.

Dokuzuncu Rivâyet:

الدنيا مزرعة الآخرة

“*Dünya ahiretin tarlasıdır.*”³⁵⁰

Ali el-Kârî, Gazzâlî’nin (v. 505/1111) *İhyâ*’da hadis olarak zikretmesine rağmen hakkında Sehâvî’nin, “Aslına vâkıf olamadım” dediğini aktardıktan sonra, mânasının sahih olduğunu belirtmekte ve Allâh Teâlâ’nın “*Kim âhiret kazancını isterse, onun kazancını artırırız...*” âyetinden³⁵¹ iktibas edildiğini söylemektedir.³⁵²

Gazzâlî *İhyâ*’sında mezkûr rivâyeti beş yerde zikretmekte, dört yerde hadis olduğunu belirtmezken, bir yerde ‘Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sözü’ olarak nakletmektedir. *İhyâ*’da geçen hadisleri tahrîç eden Irâkî de bu rivâyetin aslının bulamadığını belirtmektedir.³⁵³

Sehâvî, *el-Firdevs*’de senedsiz olarak İbn Ömer (v. 73/692)’den gelen “*Dünya, âhiret için birikim yapılacak yerdir. Onu çabuk kaybolan, akıp giden bir zaman gibi görün, orayı kalıcı bir yer gibi görmeyin*” şeklinde merfû bir rivâyetin³⁵⁴ bulunduğunu, keza Ukaylî (v. 322/934) ve Hâkim’in de “*Âhiret için hazırlık yapan kimse için dünya ne güzel yerdir*” şeklinde bir hadis³⁵⁵ naklettiklerini belirtmektedir.³⁵⁶

³⁴⁸ Rivâyet için bkz. Hâkim, *Müstedrek*, III, 138.

³⁴⁹ Abdülfettâh Ebû Gudde, *el-Masnu‘*, s. 212-213, 1. dipnot; Halil İbrahim Kutlay, *Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler*, s. 299.

³⁵⁰ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 199, hn. 205.

³⁵¹ Şûrâ, 42/20.

³⁵² Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 199.

³⁵³ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî *İhyâ’ü ‘ulûmi’ d-dîn ve bi-zeylihî Kitâbu’l-Muğnî ‘an hamli’l-esfâr fi’l-esfâr fi tahrîci mâ fi’l-İhyâi mine’l-ahbâr*, Beyrut: Dâru’l-ma’rife, 1402/1983, I, 12, 17, III, 58, IV, 19 (hadis olarak zikredildiği yer), 143.

³⁵⁴ Deylemî, *el-Firdevs*, II, 228.

³⁵⁵ Ebû Ca’fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî, thk. Hamdî b. Abdülmecî es-Selefî, Riyad: Dâru’s-sumay’î, 1420/2000, III, 843; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 454; Hâkim bu rivâyeti sahih görürken, Zehebî ise münker demiştir.

Aclûnî ilgili rivâyet hakkında Ali el-Kârî ve Sehâvî'nin görüşlerini naklettikten sonra, *el-Firdevs*'de geçen hadisin ikinci bölümü olan “*Dünyayı geçici bir yer gibi görün, ona kalıcı bir yer olarak bakmayın*” rivâyetinin İbn Asâkir (v. 571/1176) tarafından Hz. İsa'nın (a.s.) sözü olarak aktarıldığını zikretmektedir.³⁵⁷

Ebü'l-Leys es-Semerkandî (v. 373/983), *Tenbihü'l-gâfilîn* adlı eserinde, Yahyâ b. Mu'âz'ın (v. 258/872) “*الدنيا مزرعة رب العالمين: Dünya âlemlerin rabbi olan Allâh'ın tarlasıdır...*” diye başlayan sözünü nakletmektedir.³⁵⁸

Netice olarak, hikmetli bir söz olarak rivâyet dönemlerinden beri birçok âlimin eserlerinde gerek darb-ı mesel, gerekse hadis olarak zikredildiği görülen mezkûr rivâyetin herhangi bir senedi bulunamamıştır. Bundan dolayı ‘hadis’ olarak nakledilmesi doğru değildir. Büyük ihtimalle Yahyâ b. Mu'âz'ın sözü olarak intişâr etmiş ve zamanla da hadis olarak nakledilmiştir. Mânasının ifade ettiği hakikat ise, gerek “*Allâh'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma..*” âyetinin³⁵⁹ mefhumu ve gerekse de mânasına sahihliğine delâlet edecek ilgili rivâyetler, mâna bakımından istimal edilebileceğini göstermektedir.

Onuncu Rivâyet:

مداد العلماء أفضل من دماء الشهداء

“*Âlimlerin mürekkepleri şehitlerin kanlarından daha üstündür.*”³⁶⁰

Ali el-Kârî, bu rivâyet hakkında, Hatîb'in “*mevzûdur*” dediğini naklettikten sonra, Zerkeşî'nin ise, Hasan el-Basrî'ye (v. 110/728) ait bir söz olduğunu söylediğini belirtmekte, daha sonra bu rivâyetin Sehâvî tarafından İbn Abdilber'den başka bir lafızla nakledildiğini aktarmaktadır. Hatîb'in, *Târîh*'inde bu mânada naklettiği rivâyetin râvîlerinden birisinin uydurma rivâyet etmekle itham edildiğini zikreden Ali el-Kârî, neticede kendisi mezkûr rivâyetin mânasının sahih olduğunu belirtmektedir.³⁶¹

Âlimler tarafından hakkında ihtilaf edilmiş bu rivâyetin birçok tariki mevcuttur. Burada değişik sahâbîler tarafından nakledilen bu rivâyetin hangi lafızlarla rivâyet edildiğini aktarıp, bu rivâyetlerle ilgili olarak ulemânın görüşlerini zikrettikten sonra, mezkûr rivâyetin derecesi ortaya konulacaktır.

Rivâyet, farklı tariklerden şu lafızlarla nakledilmiştir:

1.

مداد العلماء أفضل من دماء الشهداء

“*Âlimlerin mürekkebi şehitlerin kanlarından daha üstündür.*”

³⁵⁶ Sehâvî, *el-Mekâsîdü'l-hasene*, s. 217.

³⁵⁷ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 364.

³⁵⁸ Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed es-Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn*, Yusuf Ali, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1421/2000, s. 242. Mezkûr rivâyetin senedi olmadığı için durumu hakkında herhangi bir değerlendirme yapılamamıştır.

³⁵⁹ Kasâs, 28/77; Mezkûr âyetin mefhumu hakkında İbn Abbâs, Mücâhid, Katâde ve birçok müfessir, “dünyada ahiretin için çalış” şeklinde tefsirlerde bulunmuşlardır, bkz. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IX, 3010-3011

³⁶⁰ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 312, hn. 429.

³⁶¹ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 312-313.

Zerkeşî *et-Tezkire*'de, bu rivâyeti, Hâfız Ebû Yâkûb İshâk b. İbrâhim el-Bağdâdî'nin *Rivâyetü'l-kibâr 'ani's-sığâr* adlı cüz'ünde Hasan el-Basrî'ye ait bir söz olarak tahrîc ettiğini belirtmektedir.³⁶²

Ali el-Kârî *Mirkâtü'l-mefâtih*'adlı eserinde bu rivâyeti, hadis olarak zikretmektedir.³⁶³

Süyûtî *ed-Dürerü'l-müntesire* adlı eserinde bu rivâyetin Hasan el-Basrî'nin sözü olduğunu belirtmekte ve farklı bir lafızla merfû olarak rivâyet edildiğini zikretmektedir.³⁶⁴

Ali el-Kârî'nin, *el-Esrâr*'ı ömrünün sonunda yazdığı bilindiğine göre, bu rivâyetle ilgili olarak *el-Esrâr*'da söyledikleri önem arz etmektedir. Bu eserinde, Zerkeşî'den naklen bu rivâyetin Hasan el-Basrî'nin sözü olduğunu zikredip, fazla bir şey söylememesi, mezkûr rivâyetin bu lafızlarla Hasan el-Basrî'ye ait olduğunu kabul ettiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, bu rivâyetin bu lafızlarla Hasan el-Basrî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır.

2. وزن حبر العلماء بدم الشهداء فرج عليهم

“Âlimlerin mürekkebi ile şehitlerin kanı tartılır, âlimlerin mürekkebi şehitlerin kanından ağır gelir.”

Rivâyet bu lafızlarla, Hatîb'in *Târîhu Bağdâd* adlı eserinde İbn Ömer kanalıyla rivâyet edilmektedir. Hatîb bu rivâyetin senedinde bulunan râvîlerden Muhammed b. Hasen el-Askerî dışında hepsinin sika olduğunu, bu rivâyeti Muhammed b. Hasen el-Askerî'nin uydurduğunu belirtmekte, diğer taraftan Muhammed b. Hasen'in uydurma haberleri sika râvîlere isnad ederek rivâyet ettiğini ifade etmekte, dolayısıyla bu rivâyeti mevzû saymaktadır.³⁶⁵ Daha sonraki âlimler de Hatîb'in bu değerlendirmesini eserlerinde nakletmişlerdir.

3. لو وزن مداد العلماء على دم الشهداء لرجح مداد العلماء على دم الشهداء

“Eğer âlimlerin mürekkebi şehitlerin kanyla tartılsa, elbette âlimlerin mürekkebi şehitlerin kanından daha ağır gelir.”

Bu lafızlarla Abdullah b. Amr (v. 65/684-85) kanalıyla İbnü'l-Cevzî'nin *el-İlelü'l-mütenâhiye* adlı eserinde geçmektedir. İbnü'l-Cevzî bu rivâyetin gayri sahîh/batıl olduğunu söylemekte, Ahmed b. Hanbel'in, senedinde bulunan Muhammed b. Yezîd'in Abdurrahmân b. Ziyâd'dan bir şey rivâyet etmediğini söylediğini, İbn Hibbân'ın ise, bu kişinin uydurma rivâyetleri sika râvîlerden naklettiğini söylediğini belirtmektedir.³⁶⁶

4. يوزن يوم القيامة مداد العلماء و دم الشهداء فيرجح مداد العلماء على دم الشهداء

³⁶² Zerkeşî, *et-Tezkire*, s. 168-169.

³⁶³ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, IV, 416.

³⁶⁴ Süyûtî, *ed-Dürerü'l-müntesire*, s. 176.

³⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1422/2001, II, 592.

³⁶⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, I, 80-81.

“Kıyâmet günü âlimlerin mürekkebi şehitlerin kanıyla beraber tartılır, âlimlerin mürekkebi şehitlerin kanından ağır gelir.”

Bazı rivâyetlerde “يوم القيامة” lafzı olmadan Nu‘mân b. Beşîr (v. 64/684) kanalıyla gelen bu rivâyeti İbnül-Cevzî sahîh görmemekte, senedindeki râvîlerden birisi³⁶⁷ hakkında İbn Hibbân’ın bu kişinin münker rivâyetlerde bulunduğunu söylediğini, diğer râvînin³⁶⁸ ise zayıf bir râvî olduğunu belirtmektedir.³⁶⁹

İbnü’l-Cevzî, *el-İlelü’l-mütenâhiye*’de “mevzûdur” dediği bu rivâyeti, bir başka eseri olan *et-Tebşıra*’da “hadis” olarak zikretmektedir.³⁷⁰

Ali el-Kârî *Mirkâtü’l-mefâtih*’de, “Kıyâmet günü önce peygamberler sonra âlimler sonra da şehitler şefaât edecek” hadisinin şerhinde, şefaât sıralamasının âlimlerin şehitlerden üstün olduğunu gösterdiğini belirtmekte ve buna şahit olarak da “Kıyâmet günü âlimlerin mürekkebi şehitlerin kanıyla beraber tartılır, âlimlerin mürekkebi şehitlerin kanından ağır gelir” rivâyetini zikretmiş ve hakkında, sıhhat-zaaf noktasında herhangi bir şey söylememiştir.³⁷¹

Bu rivâyetlerin dışında İbn Abdilberr, Ebü’d-Derdâ (v. 32/652) kanalıyla وزن يوم القيامة rivâyetini nakletmektedir.³⁷²

Deylemî *el-Firdevs* isimli eserinde, İbn Ömer kanalıyla aynı rivâyeti bazı ilaveleriyle zikretmekte ve yine aynı eserinde benzer mânada bir başka rivâyete yer vermektedir.³⁷³

Gazzâlî bu rivâyeti bir yerde hadis olarak, diğerin de ise, Hasan el-Basrî’nin sözü olarak nakletmektedir. Irâkî ve Münâvî (v. 1031/1622) ise, rivâyeti zayıf olarak kabul etmektedir.³⁷⁴

Ebü Nu‘aym (v. 430/1038), aynı rivâyeti *Târîhu Isbahân* adlı eserinde zikrederken, Sem’ânî ise, Ebü Hureyre kanalıyla aynı rivâyeti ziyadesiyle birlikte nakletmektedir.³⁷⁵

³⁶⁷ Adı geçen râvî, Hârûn b. ‘Antere b. Abdirrahmân eş-Şeybânî’dir. Vefâtı hicrî 142’dir. İbn Hibbân kendisi hakkında, “münkerü’l-hadîs” olduğunu, birçok münker rivâyetlerde bulunduğunu, babasından rivâyette bulunduğunu ve kendisinden ihticac edilemeyeceğini söylemektedir., bkz. İbn Hibbân, *Kitâbü’l-mecrûhîn*, III, 93. Fakat Zehebî, Ahmed. b. Hanbel ve Yahyâ b. Ma’in’in mezkûr râvî’yi tevsîk ettiğini belirtmekte ve Dârekutnî’nin kendisiyle ihticac edilebileceğini ve babasının ise muteber bir râvî olduğunu söylediğini nakletmektedir, bkz. Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, VII, 62.

³⁶⁸ Adı geçen râvî, Ya’kûb b. Abdillâh b. Sa’d el-Kummî’dir. Vefâtı hicrî 174’tür. İbn Hibbân bu râvî’yi sikâ olarak görmektedir, bkz. İbn Hibbân, *Kitâbü’s-Sikât*, Haydarâbâd: Matbaatü Meclis-i Dâireti’l-Osmâniyye, 1393-99/1973-79, VII, 645. İbn Hacer bu râvî hakkında, Nesâî’nin “ليس به بأس”, Ebü’l-Kâsım et-Taberânî’nin كان ثقة, Dârekutnî’nin ليس بالقوي dediğini İbn Hibbân’ın ise mezkûr râvî’yi *es-Sikât* eserinde zikrettiğini belirtmektedir, bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, 444.

³⁶⁹ İbnü’l-Cevzî, *el-İlelü’l-mütenâhiye*, I, 81.

³⁷⁰ İbnü’l-Cevzî, *et-Tebşıra*, thk. Mustafa Abdülvâhid, Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî, 1390/1970, II, 204.

³⁷¹ Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtih*, X, 281.

³⁷² İbn Abdilber, *Câmi’u beyâni’l-ilm*, I, 152. İlgili rivâyet hakkında eserin muhakkıkı ضعيف جدا ifadesini kullanmış ve bu rivâyetin senedi hakkında muhaddislerin görüşlerini aktarmıştır. (aynı yer.)

³⁷³ Deylemî, *el-Firdevs*, V, 485-486.

³⁷⁴ Gazzâlî, *İhyâ’*, I, 6, 8; Münâvî, *Feyzü’l-kadîr*, VI, 603

Bu rivâyeti farklı tarikleriyle zikredip değerlendiren Elbânî, çoğuna mevzû derken, bu tariklerden birini başka bir eserinde zayıf olarak kabul etmekte, zayıf dediği bu rivâyetle ilgili olarak kalbinin bu rivâyetin de mevzû olduğu cihetine meylettğini belirtmektedir.³⁷⁶

Sonuç olarak, Ali el-Kârî'nin zikrettiği **مداد العلماء** şeklinde başlayan söz, her ne kadar Hasan el-Basrî'nin mürseli olduğu ortaya çıkmakta ise de, rivâyetin metni, akıl yürütmeye bilinmeyecek bir meseleyi anlatmaktadır. Dolayısıyla “hükmen merfû” olduğunu söylemek yanlış olmaz. Özellikle, Nu‘mân b. Beşîr kanalıyla gelen rivâyetin ve İbn Abdilberrr'in tahrîç ettiği ve birçok eserde de şahidi bulunan rivâyetin ise, Irâkî ve Münâvî'nin dediği gibi zayıf bir rivâyet olduğu anlaşılmaktadır.³⁷⁷

On birinci Rivâyet:

لولاك لما خلقت الأفلاك

“*Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.*”³⁷⁸

Bazı eserlerde “*Levlâke*” kelimesinin iki kere zikredilmesiyle nakledilen bu rivâyet hakkında Ali el-Kârî, Sağânî'nin (v. 650/1252) mevzû dediğini aktardıktan sonra, mânasının sahih olduğunu belirterek, rivâyete şahit olarak Deylemî ve İbn Asâkir'in naklettikleri rivâyetleri delil olarak zikretmektedir.³⁷⁹

Deylemî'nin *el-Firdevs*'de, İbn Abbâs'tan naklettiği hadis şu şekildedir:

“*Aziz ve Celil olan Allah şöyle buyurdu: İzzetim ve celalim hakkı için; Eğer sen olmasaydın cenneti yaratmazdım ve yine sen olmasaydın dünyayı yaratmazdım.*”³⁸⁰

İbn Asâkir de ise, uzun bir rivâyetin sonunda şu şekilde geçmektedir:

“*...Şayet sen olmasaydın Ya Muhammed dünyayı yaratmazdım.*”³⁸¹

“*Levlâke*” rivâyetini mâna olarak destekleyecek bir rivâyeti Hâkim *Müstedrek*'inde şu şekilde nakletmektedir:

“*Âdem (a.s.) o hatayı yaptığında, ‘Ey Rabbim Muhammed’in hakkı için beni bağışlamamı istiyorum’ dedi. Allah, ‘Ey Âdem! Sen Muhammed’i nasıl tanıdın, ben onu*

³⁷⁵ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Târîhu Isbahân*, Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, ts. II, 208; Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ' ve'l-İstimplâ'*, thk. Max Weisweiller, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1401/1981, s. 162-163.

³⁷⁶ Elbânî, *Za'İfu el-Câmi'u's-sağîr ve ve ziyâdetühû*, el-Mektebü'l-İslâmî, s. 884 (rivâyete zayıf dediği yer); *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'İfe ve'l-mevzû'a*, X, 294 (rivâyete mevzû dediği yer).

³⁷⁷ Rivâyetlerin tarikleri için bkz. Süyûtî, *Câmi'u'l-ehâdîs*, nşr. Abbas Ahmed Sakr, Ahmed Abdülcevâd, Beyrut: Darû'l-fikr, 1414/1994, I, 360, V, 161, VIII, 99, IX, 362.

³⁷⁸ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 295, hn. 385.

³⁷⁹ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 295-296.

³⁸⁰ Deylemî, *el-Firdevs*, V, 227; Ali el-Kârî'nin, Deylemî'den İbn Abbâs kanalıyla ve Aclûnî'nin, yine Deylemî'den İbn Ömer kanalıyla naklettiği şu rivâyet *el-Firdes*'te bulunmamıştır: “*Bana Cibrîl geldi ve Ya Muhammed! Sen olmasaydın cennet yaratılmazdı, sen olmasaydın cehennem yaratılmazdı dedi.*”; Elbânî, Ali el-Kârî'nin, Deylemî'den naklettiği şekilde olan rivâyetin senedine muttali olduğunu, rivâyetin senedinde bulunan Abdüssamed b. Ali'nin bu rivâyetiyle ilgili, Ukaylî'nin, ancak bu rivâyetiyle bilindiğini, hadisinin gayri mahfuz olduğunu söylediğini belirtmektedir, bkz. Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'İfe ve'l-mevzû'a*, I, 451.

³⁸¹ İbn Asâkir), *Târîhu Medîneti Dimaşk*, III, 518.

daha yaratmadım?’ dedi. Âdem, ‘Ey Rabbim! Sen beni yaratıp, ruhundan üflediğinde, başımı kaldırdım ve arşın sütunlarında ‘lâilâhe illallah Muhammedün rasûlullâh’ yazılı olduğunu gördüm. O zaman anladım ki sen isminin yanına en çok sevdiğin kişinin ismini ilave edersin.’ Bunun üzerine Allah, ‘Doğru söyledin ey Âdem dedi, O, benim en çok sevdiğim kuldur; onun hakkı için bana dua ettin, ben de seni ona bağışladım. Eğer Muhammed (s.a.v.) olmasaydı seni yaratmazdım’ buyurdu.’³⁸²

Hâkim aynı mânada ikinci bir rivâyeti İbn Abbâs’tan nakletmiştir ki, bu rivâyette de “Eğer Muhammed (s.a.v.) olmasaydı Âdem’i, cenneti ve cehennemi yaratmazdım” ifadesi geçmektedir.³⁸³

Hâkim, bu rivâyetleri sahîh görürken, Zehebî ise, bu iki rivâyetin birincisi hakkında, senesinde bulunan bir râvîden dolayı mevzû sayarken, ikinci rivâyeti ise mevzû zannettiğini bildirmektedir.³⁸⁴

Taberânî³⁸⁵ ve Beyhakî³⁸⁶ de “Levlâke” rivâyetinin mânasının sahihliğine delâlet edecek benzer rivâyetler nakletmişlerdir.

İbn Teymiyye *Mecmû‘u’l-fetâvâ* adlı eserinde, kendisine sorulan, ‘Hz. Peygamber’in (s.a.v.) nurdan yaratılıp yaratılmadığı’ ve bazı insanların zikrettiği “*Sen olmasaydın Allah arşı, kürsüyü, yeri ve göğü, güneşi ve ayı yaratmazdı*” rivâyetinin sahîh olup olmadığıyla ilgili sorulan soruya verdiği cevapta görüşünü uzun bir şekilde zikretmektedir.

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) nurdan yaratıldığını kabul etmeyen İbn Teymiyye, hiçbir beşerin nurdan yaratılmadığını, insan cinsi neden yaratıldıysa Hz. Peygamber’in (s.a.v.) de o maddeden yaratıldığını belirtmekte ve bu konuda görüşünü teyit edecek bir rivâyet serdetmektedir.

Daha sonra “*levlâke*” rivâyeti hakkındaki düşüncelerini ifade eden İbn Teymiyye, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Âdemoğlunun seyyidi olduğunu, mahlûkatın en üstünü ve en keremlisi olduğunu belirttikten sonra, fakat âlemi, arşı, kürsüyü, yeri, göğü, ayı, güneşi Hz. Peygamber’den (s.a.v.) dolayı yarattı sözüyle ilgili hiçbir sahîh ve zayıf hadis olmadığı, hadis âlimlerinden hiçbir kimsenin böyle bir sözü Hz. Peygamber’den (s.a.v.) rivâyet etmediğini, sahâbeden de bu konuda bir şey vârid olmadığını, bunun söyleyeni belli olmayan bir söz olduğunu belirttikten sonra, bu sözün şu şekilde sahîh bir yorumunun yapılabileceğini ifade etmektedir:

“Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından sizin hizmetinize verendir”³⁸⁷ ve “...emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri emrinize veren, nehirlere de hizmetinize sunandır. O, âdetleri üzere hareket eden güneşi ve ayı sizin hizmetinize

³⁸² Hâkim, *Müstedrek*, II, 722-723.

³⁸³ Hâkim, *Müstedrek*, II, 722.

³⁸⁴ Hâkim, *Müstedrek*, II, 722-723; Zehebî, birinci rivâyetin senesinde bulunan Abdurrahmân b. Zeyd b. Eslem hakkında “*vâh*” ifadesini kullanarak ağır bir şekilde cerh ederken, aynı râvî hakkında bir başka eseri olan *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*’da “*leyyin*” olarak belirtmiştir, bkz. *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VIII, 349.

³⁸⁵ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsât*, VI, 313-314.

³⁸⁶ Beyhakî, *Delâilü’n-nübüvve*, V, 488-489.

³⁸⁷ Câsiye, 45/13.

*sunan, geceyi ve gündüzü sizin emrinize verendir. O, istediğiniz şeylerin hepsinden size verdi. Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız*³⁸⁸ gibi âyetler, mahlûkatın Âdemoğlu için yaratıldığını beyan etmektedir. Malumdur ki, Allah'ın böyle yapmasında büyük hikmetler vardır.

“Bir şey hakkında, ‘şunun için yaptı veya şu olmasaydı bu yaratılmazdı’ ifadelerinde daha başka büyük hikmetler olamaz mı denilirse, evet olur. Âdemoğullarının salihlerinin en üstünü Hz. Muhammed (s.a.v.) olduğuna göre, onun yaratılışının matlûb olan gaye ve maksûd olan hikmet-i bâliğa olması diğerlerinden daha büyüktür. Durum böyle olunca yaratılışın itmamının ve nihâî kemâlin Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yaratılmasıyla hâsıl olacağı ortaya çıkmaktadır...

“Âdemoğullarının seyyidi Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Hz. Âdem (a.s.) de diğerleri de O'nun sancağı altında olacaktır. Peygamberimiz “*Ben Allah katında nebilerin sonuncusu olarak yazılmışken, Âdem (a.s.) daha balçık olarak yeryüzüne atılmıştı*”³⁸⁹ buyurmuştur. Yani benim peygamberliğim yazılıp izhâr edildiğinde Âdem (a.s.) henüz yaratılmamış ve kendisine ruh üfürülmemişti. Bu, tıpkı Allah Teâlâ'nın, cenin anne karnındayken kendisine daha ruh üflenmeden o kulun rızkını, ecelini, amelini, saîd mi yoksa şakî mi olacağını yazması gibidir.

“İnsan yaratılmışların hatemi ve sonuncusu olduğuna göre, bütün kemâlatı cem etmiş olmaktadır. İnsanların en üstünü ise, mutlak olarak kemâl bakımından mahlûkatın en faziletlisi olmuş oluyor. Hz. Muhammed (s.a.v.) bu âlemin kutbu olunca, o zaman hilkat noktasında gayelerin de gayesi olmuş olmaktadır. Bu durumda, ‘bütün mahlûkat onun için yaratıldı, o olmasaydı yaratılmazdı’ sözü inkâr edilemez. O zaman, “*levlâke*” sözünün Kur'ân ve Sünnet'in delâlet ettiği gibi bu ve benzeri şekilde tefsir edilmesinde herhangi bir sakınca yoktur.”³⁹⁰

İbn Teymiyye'nin “*levlâke*” rivâyetinin mânasına yaptığı yorum gibi, birçok âlim de benzer şekilde yorumlar yapmış, buna ilâve olarak ilk yaratılan şeyin Nur-i Muhammedî olduğunu, bu konuda nakledilen hadislerden yola çıkarak kabul etmişler ve “*levlâke*” rivâyetinin mânasının sahih olduğunu da bu çerçevede belirtmişlerdir.³⁹¹

Gerek Kâdî İyâz *eş-Şifâ*'da³⁹² gerekse Ali el-Kârî *Şerhü's-Şifâ* ve özellikle *el-Mevridü'r-revî fi'l-mevlidi'n-Nebevî* eserlerinde,³⁹³ birçok âlim de kendi kitaplarında³⁹⁴ Nur-u Muhammedî bağlamında “*levlâke*” rivâyetini de kitaplarına almışlar ve bu rivâyetlerin ifade ettiği mânayla ihticâc etmişlerdir.

³⁸⁸ İbrâhim, 14/32-34.

³⁸⁹ Rivâyet için bkz. Ahmed b. Hanbel, XXVIII, 379.

³⁹⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, XI, 56-58.

³⁹¹ Levlâke rivâyeti ve Nûr-u Muhammedî hakkında değerlendime için bkz. Ebubekir Sifil, “*Levlâke*” *Rivâyeti ve “Nuru Muhammedî” Meselesi-1-12*, Gazete yazıları, Ocak 2013-Mart 2013.

³⁹² Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, I, 60-62.

³⁹³ Ali el-Kârî, *Şerhü's-Şifâ*, I, 6, 111; Ali el-Kârî, *Davû'l-meâlî*, s. 46-47; Ali el-Kârî, *el-Mevridü'r-ravî fi'l-mevlidi'n-Nebevî*, (*Mecmû'u resâili'l-Allâme el-Mollâ Aliyyü'l-Kârî* içerisinde), thk. Mâhir Edîb Habbûş, V, 390-400, Ali el-Kârî, özellikle *el-Mevridü'r-ravî* eserinde, Nûr-i Muhammedî meselesini detaylı bir şekilde zikretmiştir.

³⁹⁴ Bu bağlamdaki eserleri ihtiva eden kaynak için bkz. Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-hadîsiyye*, Kahire: el-Matbaatü'l-meymeniyye, 1307, s. 137-140.

³⁹⁴ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 344, hn. 487.

Ali el-Kârî, *el-Mevridü'r-revî*'de Nur-u Muhammedî meselesini incelerken, ilk olarak, “Âdem su ile çamur arasındayken ben nebi idim” rivâyetini zikredip, bazı hadis hafızlarının ilgili rivâyeti bu lafızlarla bulamadıklarını ifade ettikten sonra, mânasının sahih tariklerle geldiğini belirtmekte ve ilgili diğer rivâyetleri de nakletmektedir. Ali el-Kârî mezkûr rivâyetin ne anlama geldiğini anlatmak için İmam es-Sübki (v. 756/1355)'den bazı nakillerde bulunmakta³⁹⁵ ve İmam es-Sübki'nin, “ruhların bedenlerden önce yaratıldığını, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “Ben nebi idim” sözünün, kendi ruh-i şerifine veya hakikatlerden bir hakikate işaret ettiğine ve bu hakikatlere Allâh'tan ve bildirdiklerinden başkasının muttali olamayacağını, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hakikati ise, Cenab-ı Hakk'ın Hz. Âdem'i (a.s) yaratırken ona verdiği peygamberlik vasfının olabileceğini ve bu hakikati O'nun peygamberliğine hazır bir halde yarattığını ve işte o vakit kendisine peygamberlik vasfını verdiğini ve bu şekilde peygamber olduğunu” söylediğini nakletmiştir.

İmam es-Sübki'den nakiller yapmaya devam eden Ali el-Kârî, konunun devamında es-Sübki'nin, “İşte bu hakikatle vasıflanmış olan mübarek bedeninin her ne kadar sonradan yaratılmışsa da, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) peygamberlik hakikati o vakitten beri mevcut olduğunu, tehir edilenin ise, bedeni olduğunu” şeklindeki görüşünü zikrettikten sonra, son olarak, es-Sübki'nin, yukarıdaki rivâyet hakkında “Mezkûr rivâyetin mânasının, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) peygamber olacağını Allâh'ın bildiğini anlattığını ifade edenlerin, yukarıda anlatılan asıl mânayı kavrayamadıklarını, zira Allâh'ın ilminin bütün eşyayı ihata ettiğini, böyle bir durumda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) peygamberliğinin zikredilişinin hiçbir özel anlamı olmayacağını, çünkü diğer bütün peygamberlerin Allâh'ın ilminde zaten peygamber olduklarını” dediğini aktarmaktadır.³⁹⁶

Netice olarak, “*Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım*” şeklindeki rivâyetin bu lafızlarla herhangi bir senedi yoktur, dolayısıyla bu lafızlarla hadis olarak nakledilmesi doğru değildir. Bununla birlikte, rivâyetin ifade ettiği mânayla aynı veya benzer olan hadislerin bulunması, gerek mutedil muhaddis âlimlerin gerekse diğer ulemânın ilgili hadislere de istinad ederek, bu rivâyetin mânasıyla amel etmeleri, “*levlâke*” rivâyetini bu lafızlarla hadis olarak rivâyet etmeden mâna bakımından sahihtir denilmesinde hiçbir sakınca olmadığı ortaya çıkmaktadır.

On ikinci Rivâyet:

من دعا لظالم بطول البقاء فقد أحب أن يعصى الله

“*Bir zalime uzun ömürlü olması için dua eden kimse, Allah'a isyan edilmesinden hoşlanmış olur.*”³⁹⁷

Ali el-Kârî, bu rivâyeti, Gazzâlî'nin *İhyâ* adlı eserinde ve Zemahşerî'nin (v. 538/1144) tefsirinde³⁹⁸ zikrettiğini, Sehâvî'nin, merfû tarihini bilmediğini söylediğini ve

³⁹⁵ Nakillerin kaynağı için bkz. Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfi es-Sübki, *Fetâva's-Sübki*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts. I, 38.

³⁹⁶ Geniş bilgi için bkz. Ali el-Kârî, *el-Mevridü'r-ravî*, V, 390-396.

³⁹⁷ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 344, hn. 487.

Ebû Nuaym'ın, *Hilye*'de Süfyân es-Sevrî'ye (v. 161/778) nispet ederek (onun sözü olarak) tahrîç ettiğini bildirmektedir.

İbnü'l-Cevzî'nin, bu mânada nakledilen rivâyetlerin mevzû olduğunu söylediğini³⁹⁹ belirten Ali el-Kârî, mânasının sahih olduğunda şüphe olmadığını zikretmektedir. Irâkî'nin, bu rivâyetin İbn Ebü'd-Dünyâ tarafından *Kitâbü's-samt*'da Hasan el-Basrî'ye nispet edilerek aktarıldığını ifade ettiğini, İbn Hacer'in de *Tahrîcü ahâdîsi'l-Keşşâf* adlı eserinde⁴⁰⁰ aynı şeyi ifade ettiğini nakletmektedir.⁴⁰¹

Mezkûr rivâyet ilk olarak, İbn Ebü'd-Dünyâ tarafından *es-Samt ve âdâbü'l-lisân* adlı eserinin iki yerinde, birincisinde rivâyetin sonunda sadece “Azze ve Celle” kelimelerinin ziyadesiyle ikincisinin de ise ziyadesiz haliyle Hasan el-Basrî'ye nispet ederek nakledilmiştir.⁴⁰²

Ebû Bekr Ahmed b. Mervân ed-Dîneverî (v. 333/944) aynı rivâyeti *el-Mücâlese* eserinin iki yerinde zikretmekte, birincisinde, rivâyetin başında *من أحب أن يعصي الله لم يترك له عمل* cümlesi yer alırken, ikinci rivâyetin başında ise bu cümle bulunmamaktadır. İki rivâyetin de senedi aynı olup, sened, Yûsuf b. Esbât (v. 196/811-12)'ta bitmektedir.⁴⁰³

Ebû Nuaym *Hilye*'de mezkûr rivâyeti aynı senedle iki yerde zikretmektedir. İlkinde sened Süfyân es-Sevrî'ye ulaştırılırken, ikincisinde Süfyân es-Sevrî'den önceki râvî olan Yûsuf b. Esbât'ta bitmektedir.⁴⁰⁴

Beyhakî mezkûr rivâyeti farklı bir senedle Hasan el-Basrî'ye nispet ederek verirken,⁴⁰⁵ Gazzâlî ise *İhyâ*'nın üç yerinde rivâyeti, sonunda *في أرضه* ilavesiyle nakletmekte, ilkinde, “haberde geldiği üzere” ifadesini kullanırken, ikincisinde merfû hadis olarak, üçüncüsünde ise, Hasan el-Basrî'ye nispet ederek aktarmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla, rivâyeti önce merfû hadis olarak zikreden Gazzâlî, daha sonra sözün Hasan el-Basrî'ye ait olduğunu tesbit edince, en son Hasan el-Basrî'ye nispet ederek doğrusunu nakletmiştir.⁴⁰⁶

³⁹⁸ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1418/1998, III, 242.

³⁹⁹ İbnü'l-Cevzî,

⁴⁰⁰ İbn Hacer,

⁴⁰¹ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 344.

⁴⁰² İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt ve âdâbü'l-lisân*, thk. Muhammed Ahmed Abdülkadîr Atâ, Beyrut: Müessesetü'l-kütübü's-sekâfiyye, 1409/1988, s. 156, 330; Rivâyet zayıf bir hadistir.

⁴⁰³ Ebû Bekr Ahmed b. Mervân b. Muhammed ed-Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhiri'l-'ilm*, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419/1988, V, 184, VI, 61.

⁴⁰⁴ Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1409/1988, VII, 46, VIII, 240. Her iki rivâyetin senedi aynıdır. Muhtemelen, ikinci rivâyetin senedinde Süfyân es-Sevrî düşmüştür.

⁴⁰⁵ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, XII, 41-42; (XII. cildin tahkikini Muhtâr Ahmed en-Nedvî yapmıştır.)

⁴⁰⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, II, 87, III, 144, III, 160.

Rivâyetin mânasına delâlet edecek benzer anlamda birçok hadis de mezkûr eserlerde ve başka kaynaklarda nakledilmektedir.⁴⁰⁷ Beyhakî’de, mezkûr rivâyetin mânasının sahihliğine delâlet edecek şu şekilde rivâyetler geçmektedir:

ان الله عز وجل يغضب اذا مدح الفاسق في الأرض

“*Muhakkak ki Allâh Azze ve Celle yeryüzünde bir fâsık methedildiği zaman gazaba gelir.*”⁴⁰⁸

إذا مدح الفاسق غضب الرب، واهتز له العرش

“*Fâsık methedildiği zaman Rabb gazaplanır ve arş titrer.*”⁴⁰⁹

Netice olarak, daha çok tefsir kitaplarında hadis olarak nakledilen bu sözün Hasan el-Basrî veya Süfyân es-Sevrî’ye ait olduğu belirtilmekte, fakat ağırlıklı olarak Hasan el-Basrî’ye ait olma ihtimalinin tercih edildiği gözlenmektedir. Bu durumda mezkûr rivâyetin, maktû hadis olduğu tebellür etmektedir.

On üçüncü Rivâyet:

من علامة الساعة التدافع عن الامامة

“*Kıyâmet alâmetlerinden biri, imamlıktan kaçınmaktır.*”⁴¹⁰

Hadis olmadığını, fakat mânasının sahih olduğunu zikreden Ali el-Kârî, mânasına delâlet edecek “*ان من أشراط الساعة أن يتدافع أهل المسجد لا يجدون إماما يصلي بهم*” *Kıyâmet alâmetlerinden biri, mescid ehlinin birbirlerini öne sürmeleri ve kendilerine namaz kıldırarak imam bulmamalarıdır*” şeklinde merfû bir rivâyet⁴¹¹ aktarmaktadır.⁴¹²

Mânasının sabit olduğunu ifade eden Sehâvî ise, Dîneverî’nin *el-Mücâlese* adlı eserinde, Abdürrezzâk’ın (v. 211/826-27) babasından, onun da bazı ilim ehlinin işittiği bir söz olarak “*Kâmet getirildiğinde insanlar imamlığa geçmesi için birbirlerini öne sürecekler (geçen kimse olmayacak), bu böyle devam edecek nihayetinde helak olacaklardır*” şeklinde zikredildiğini kaydetmektedir.⁴¹³

Abdülfeâtâh Ebû Gudde, Ali el-Kârî’nin mevzûâtla ilgili diğer bir eseri olan *el-Masnû*’da da geçen bu rivâyet hakkında şunları söylemektedir:

“Bunun (rivâyetin) mânası, kişinin imamlık yapmak üzere öne geçmesi teklif edildiğinde kabul etmemesi, başkasını öne geçirmek istemesi, ancak onun da kabul etmemesi demektir. Kıymetli sahâbiye hanımlarından Selâme bt. Hurr el-Fezariyye’nın şu hadisi yukarıdaki ifadeye gerek bırakmamaktadır: “Allah Rasûlü’nün (s.a.v.) şöyle buyurduğunu işittim: “*Kıyâmet alâmetlerinden biri, mescid*”

⁴⁰⁷ Rivâyetler için bkz. Sehâvî, *el-Ecvibetü’l-merdıyye fimâ sü’ile ‘anhü mine’l-ehâdîsi’n-nebeviyye*, thk. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhim, Riyad: Dâru’r-ra’ye, 1418, II, 882-883; Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, II, 222.

⁴⁰⁸ Beyhakî, *Şu’abü’l-îmân*, VI, 509.

⁴⁰⁹ Beyhakî, *Şu’abü’l-îmân*, VI, 511. Rivâyetlerin durumu zayıftır, İbn Adî *el-Kâmil*’inde zikretmektedir, bkz. İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 549-550.

⁴¹⁰ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 362, hn. 536.

⁴¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, 112.

⁴¹² Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 362.

⁴¹³ Sehâvî, *el-Mekâsîdü’l-hasene*, s. 433; Ebû Bekr ed-Dineverî, *el-Mücâlese*, III, 496; Ayrıca bkz. Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, II, 257.

ehlinin birbirlerini öne sürmeleri ve kendilerine namaz kıldırarak imam bulmamalarıdır.” Bu hadisi, Ahmed *Müsned*’inde, Ebû Dâvûd (v. 275/889)⁴¹⁴ ve İbn Mâce (v. 273/887) *Sünen*’lerinde rivâyet etmişlerdir. Bu lafız Ahmed ve Ebû Dâvûd’a aittir. Ebû Dâvûd, bu hadis için “İmamlıktan kaçınmanın mekruh oluşu” bâbı başlığını kullanmıştır.⁴¹⁵

İbn Mâce ve bir başka tarikle Ahmed b. Hanbel’in zikrettiği rivâyet ise şu şekildedir:

*“Öyle bir zaman gelecek ki, insanlar bir saat ayakta bekleyecekler de, namaz kıldırarak bir imam bulamayacaklar.”*⁴¹⁶

Sonuç olarak, mâna açısından aynı anlamda sahih hadislerin mevcut oluşu, ilgili rivâyetin mânasının sahih olduğunu göstermektedir. Anlaşılan şu ki, hakikatta aslı olan bazı rivâyetler zamanla aynı anlamda ve fakat farklı lafızlarla şâyi olmakta, daha sonra ise bazı eserlerde hadis olarak nakledilmektedir.

On dördüncü Rivâyet:

المؤمن ليس بحقود

*“Mümin kindar değildir.”*⁴¹⁷

Gazzâlî’nin *İhyâ*’da zikrettiğini, Irâkî’nin ise “herhangi bir aslına vâkıf olamadım” dediğini aktaran Ali el-Kârî, buradaki ‘mü’min’den kastedilenin, kâmil mümin olduğunu zikrettikten sonra, mânasına delâlet edecek “*Kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız*” âyetini⁴¹⁸ delil olarak serdetmekte ve bu suretle rivâyetin mânasının sahih olduğunu belirtmektedir.⁴¹⁹

Ancak Ali el-Kârî’nin, rivâyetin mânasının sahihliğine yönelik getirdiği âyet, delâlet açısından bu rivâyete mutâbık değildir. Zira bu ve benzeri âyetler, cennete giren müminlerin gönüllerinden bu gibi duyguların çıkarılacağını ifade etmektedir. Bununla beraber ilgili rivâyetin mânası aşikâr bir durum olduğu için, birçok âyet ve hadis bu hakikati ifade etmektedir.

İlgili rivâyetin mânasının sahihliğine delâlet eden âyetler şu şekildedir:

*“Onlardan sonra (imanları uğruna hicret edip) gelenler ise, ‘Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla; kalbimizde müminlere karşı kin bırakma; Rabbimiz! Şüphesiz ki Sen çok şefkatli ve çok merhametlisin’ derler.”*⁴²⁰

Hiz. Ebû Bekr’in, Hiz. Âişe’ye iftira eden akrabalarından Mistah b. Üsâse’ye (v. 34/654), bir daha yardım etmeyeceğine yemin etmesi üzerine nâzil olan âyette, kin tutmamanın ve bağışlamanın önemine şu şekilde dikkat çekilmektedir:

⁴¹⁴ Ebû Dâvûd, “Salât”, 60.

⁴¹⁵ Abdülfettâh Ebû Gudde, *el-Masnû*’, s. 276, (muhakkıkın dipnotu).

⁴¹⁶ İbn Mâce, “İkâmetü’s-salâti ve’s-sünneti fi hâ”, 47; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, 111; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, XXIV, 310-311.

⁴¹⁷ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 366, hn. 546.

⁴¹⁸ A’raf, 7/43; Benzer diğer bir âyet için bkz. Hicr, 15/47.

⁴¹⁹ Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 366.

⁴²⁰ Haşr, 59/10.

“Sizden fazilet ve servet sahibi kimseler, yakınlığı bulunanlara, yoksullara, Allâh yolunda hicret edenlere bir şey vermemeye yemin etmesinler; bağışlasınlar, feragat göstereyin. Allâh’ın sizi bağışlamasını istemez misiniz?”⁴²¹

Rivâyetler ise, ilgili kaynaklarda şu şekilde geçmektedir:

Abdullah b. Amr’ın naklettiği bir rivâyete göre Rasûlullâh’a (s.a.v.) “*İnsanların en üstünü kimdir? diye soruldu. Hz. Peygamber (s.a.v.), ‘Kalbi mahmûm, doğru sözlü olan herkes’ diye cevap verdi.*

Ashâb ise,

Doğru sözlülüğün ne anlama geldiğini biliyoruz ama ‘mahmûmü’l-kalb’ ne demektir? diye sordu.

Hz. Peygamber (s.a.v.)’de şöyle buyurdu:

*Bu Allâh’tan korkan tertemiz kalptir ki, içinde günah, zulüm, kin ve haset yoktur.*⁴²²

Bir başka rivâyet de ise:

*“Birbirinize kin ve nefret beslemeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin; Ey Allâh’ın kulları Kardeş olun! Bir müslümana, üç geceden fazla din kardeşi ile dargın durması helal olmaz.”*⁴²³

Aclûnî, rivâyetle ilgili olarak Sehâvî ve Ali el-Kârî’nin ifadelerini aktardıktan sonra, rivâyetin mânasına delâlet edecek bazı rivâyetler nakletmektedir.⁴²⁴

Gazzâlî *İhyâ*’nın iki yerinde de bu rivâyeti hadis olarak zikrederken, Irâkî, “aslını bulamadım” demektedir.⁴²⁵ İbn Hacer el-Heytemî de mezkûr rivâyeti hadis olarak nakleden müelliflerden birisidir.⁴²⁶

Netice olarak, her ne kadar Ali el-Kârî tarafından, doğrudan ilişkili olmadığı görülen bir âyetin anlamıyla mutâbık olduğu gerekçesiyle mânasının sahih olduğu söylenmiş ise de, aslı itibariyle hadis olmayan bu rivâyetin, mâna itibariyle başka deliller tarafından destekleniyor olması sebebiyle mânasının sahih olduğu söylenebilir.

⁴²¹ Nûr, 24/22.

⁴²² İbn Mâce, Zühd, 24. Rivâyetin isnadı sahihtir.

⁴²³ Buhârî, Edeb, 62.

⁴²⁴ Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, II, 262.

⁴²⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 46, III, 181.

⁴²⁶ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir ‘an iktirâfi’l-kebâir*, Beyrut: Dâru’l-ma‘rife, 1408/1988, I, 62.

SONUÇ

Kur'ân'dan sonra İslâm'ın iki temel umdesinden ikincisini oluşturan Sünnet'in sözlü hali olan hadisler, müslümanlar için varoluşsal bir öneme sahiptir. Bundan dolayı asr-ı saâdetten itibaren başta sahâbe olmak üzere âlimler, sünnet-i mutahhara'yı ve onun sözlü ifadesi olan hadisleri muhafaza etmek için müstesna bir gayret sarf etmişlerdir. Sahâbe asrından günümüze kadar devam eden ve kıyamete kadar da sürecek olan bu gayretler yanında, bu ilâhî kaynağın safiyetine hâlel getirici -art niyet, cehalet, hata vb. saiklerle ortaya çıkan- tasarruflar da olmuştur. Bütün bu durumlara karşı, ulemâ başta isnad olmak üzere, rivâyet, râvî ve mervî ile ilgili birçok kaide geliştirmiş, bütün bunların neticesinde birçok ilim dalı ortaya çıkmıştır

Bu ilim dallarından birisi olan Mustalahu'l-hadîs ilmi, genel anlamda hadislerin sahihini sakîminden ayırt etmek için vaz' edilmiş bir ilim dalıdır. Bu ilmin temel amacı, bir rivâyetin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispetinin sıhhatini tesbit etmektir. Rivâyet edilen hadislerin içerisinde sahih ve hasenler olduğu gibi, zayıf hadisler de mevcuttur. Muhaddisler zayıf hadisi sened ve metin açısından kısımlara ayırırken, söyleyene nispetle veya lügat anlamıyla mevzû hadisi de zayıf hadis kategorisi altında incelemişler, geliştirdikleri kriterler vasıtasıyla mevzû rivâyetleri tesbit etmeye çalışmışlardır.

Daha çok sened açısından irdelenen bir rivâyet, âlimlerin inşa ettiği kaideler çerçevesinde tetkik edilip, mevzû olduğuna hükmedilirken, aslı olmayan, yani herhangi bir senede sahip olmayan rivâyetler için de 'mevzû hadis' tabiri kullanılmıştır. Gerek mütekaddim gerekse özellikle müteahhir dönemde kitaplara kaydedilen senedi tesbit edilememiş rivâyetler, daha sonraki dönemlerde bazı eserlerde 'hadis' olarak nakledilebilmiştir. Mevzû rivâyetlerle ilgili müstakil eserlerin telif edilmeye başlandığı hicrî altıncı yüz yılından itibaren, bu tür rivâyetler tetkike tabi tutulup müstakil eserlerde kaydedilmiştir.

Mevzû rivâyetleri derleyen eserlerin ikinci türü olan, özellikle halk arasında 'hadis' diye meşhur olmuş sözlerin incelendiği eserlerde, müellifler bu tür rivâyetlerin bazıları hakkında "aslı yoktur/bu lafızlarla aslı yoktur, fakat mânası sahîhtir" ifadesini çokça kullanmışlardır.

Esasen, "mânası sahîhtir" ifadesi sadece bu tür rivâyetler için değil, aynı zamanda birçok zayıf rivâyet hakkında da muhaddisler ve diğer âlimler tarafından istimal edilmiştir. Hadis tarihinin genel anlamda ikinci evresi sayılan müteahhir dönemden itibaren bu çeşit rivâyetler konusunda iki türlü yaklaşım dikkat çekmektedir: Bazı âlimler "mevzûdur, aslı yoktur" şeklinde mutlak ifadeler kullanırken, bazı âlimler ise, herhangi bir aslı/senedi olmadığını, dolayısıyla hadis olarak nakledilemeyeceğini, fakat "mânasının sahîh" olduğunu, aynı veya benzer anlamda nasslar bulunması sebebiyle bir aslının bulunduğunu ifade etmektedir. Bu türden haberlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispetinin caiz olmaması bakımından mevzû olduğunu belirten muhaddisler, ifade ettiği anlam açısından Kur'ân ve Sünnet'e muvafık oluşu, bir hakikati beyan etmesi veya bedîhiyyâtın olması gibi sebeplerle, bu rivâyetleri mâna bakımından da değerlendirmişler ve mânasına delâlet edecek âyet ve hadisler zikretmişlerdir.

Mevzû rivâyetleri cem eden eserlerde, hem uydurma olduğu açık hem de söz olarak herhangi bir değer taşımayan rivâyetler olduğu gibi, “mânası sahîhtir” denilen rivâyetler de mevcuttur. Bilhassa rivâyet asrından sonra hadislerin kitaplara kaydedilmesinin akabinde, hadislerin, sened zikredilmeksizin sadece metin olarak nakledilmeye başlaması neticesinde, aslı/senedi mevcut olan bir rivâyetin zamanla farklı lafızlarla mânâ olarak nakledilmesi vakıası ortaya çıkmıştır. Bu durum belli bir zaman sonra bu tür rivâyetlerin hadis olarak nakledilmesiyle neticelenmiştir.

Bu noktada “mânası sahîhtir” denilen bazı rivâyetlerin senedlerinin, bize ulaşmamış veya ulaştığı halde henüz gün yüzüne çıkarılamamış tedvin veya tasnif dönemi eserlerinde kaydedilmiş olabileceği ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Çünkü “mânası sahîhtir” denilen rivâyetlerin önemli bir kısmı, mânası makbul rivâyetlerce desteklenmiş, rivâyet asrına çok yakın bazı muhaddisler ve/veya âlimler tarafından hadis olarak kabul ve kaydedilmiştir.

Bu muhaddislerin eserlerinde hadis olarak zikretmiş olması, bu rivâyetlerin senedine vâkıf oldukları düşüncesini de akla getirmektedir. Bu tür rivâyetlere karşı peşin hükümlü olmadan, rivâyetin tesbit edilebilirse senedini ortaya çıkarmak veya sözün sahibini bulmak, bu yapılamıyorsa en azından bulunana kadar hadis olarak görmeyip, “mânası sahîhtir” denilerek tevakkuf etmek en doğru yol olsa gerektir.

Bizim bu çalışmamızda ortaya koymak istediğimiz husus şudur:

Bazı âlimlerin hicrî V. yüzyıldan itibaren gerek zayıf gerekse aslı olmayan bazı rivâyetler için kullandıkları “mânası sahîhtir” ifadesinin ne anlama geldiğini, bu ifadede neyin kast edildiğini belirtmek, bu ifadeyi ıstılâh bakımından tetkik etmek ve bu ifadenin kavramsal alt yapısını oluşturmaktır. Zira gerek hadis usulü eserlerinde gerekse hadis ıstılâhlarıyla ilgili çalışmalarda, bu ifadenin ne anlama geldiğinin belirtilmediği ve bir ‘terim’ olarak görülmediğinden üzerinde durulmadığı müşâhade edilmiştir.

İkinci olarak, bu alanda kendinden önce yazılmış birçok eserden istifade etmiş olması ve kendisinin de hadis ilmi yanında İslâmî ilimlerin birçok dalına vukûfiyeti dolayısıyla, Ali el-Kârî’nin *el-Esrâru’l-merfû’a fi’l-ahbâri’l-mevzû’a* adlı eserinde “mânası sahîhtir” dediği bazı rivâyetleri bu mantıkla incelemek ve hakikatlerini ortaya koymaktır.

Bir sözü ‘hadis’ olarak itibara almak ile, ona dinî bir değer atfetmeden mazmunundan istifade etmek arasındaki önemli farka riayet edildiği sürece her güzel/doğru/hikmetli sözden istifade etmekte bir beis olmadığı açıktır. Ulemânın, uydurma olduğu açık olan bir kısım rivâyetlerin mânasının doğruluğuna vurgu yapma ihtiyacı hissetmiş olmasının sebebi budur.

Şüphe yok ki her uydurma rivâyetin bir uydurulma sebebi vardır. Bu noktadan hareketle uydurma rivâyetlerin, uyduruldukları dönemin ve toplumun siyâsî, kültürel, ekonomik, toplumsal, folklorik... özelliklerinden izler taşıdığını söylemek hakikatin ifadesi olacaktır.

Bir yandan bu noktaların ortaya çıkarılmasında, diğer yandan da bir dinî referansla paralellik arz etmeleri sebebiyle, o referansın delâletinin farklı bir alanda tezahürüne ışık

tutmalarının mümkün olması yönüyle, hakkında “mânası sahihtir” denilen rivâyetlerin, araştırmalarda ‘yardımcı unsurlar’ olarak kullanılmasında fayda olacağı izahtan varestedir. Bir Yüksek Lisans Tezi olarak bu çalışmanın, konuyla ilgili daha ileri araştırmaların ilk kıvılcımı olması biricik temennimizdir.

Her hususta olduğu gibi bu konuda da aslolan, ifrat ve tefritten kaçınarak, mutedil ulemânın yaptığı gibi ilmî hakikatler ışığında rivâyetleri tetkik edip, imkân ölçüsünde sözün sahibini bulmaktır.

Önemle belirtilmelidir ki, burada problem, bu tarz rivâyetlerin Hz. Peygamber’e (s.a.v.) izâfe edilmeleridir, yoksa sözün muhtevası değildir. Çoğu zaman bu tür haberler ya bir sahâbî ve tâbîî sözü veyahut seleften birinin bir hikmeti beyan etmek için söylediği bir söz olabilmektedir. Uygun olan, bu tarz rivâyetleri Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nispet etmeden, yani ‘hadis’ diye nakletmeden, mâna açısından istimal etmektir. Çünkü mevzûât ile ilgili eserlerde, özellikle de halk arasında ‘hadis’ diye meşhur olmuş sözlerin cem edilip incelendiği eserlerde, az da olsa, sahih, hasen ve birçok zayıf hadis bulunmakta, bütün bunlarla birlikte bu gibi eserlerde zikredilen birçok rivâyetin ya hemen hemen aynı lafızlarla veya aynı mânada fakat farklı lafızlarla bir aslının olduğu müşâhade edilmektedir.

Bir diğer önemli husus da şudur: ‘Önemli olan lafız değil mânadır’ diyerek veya mânen rivâyetin cevazını amacından saptırarak ve ‘mânasına delâlet eden âyet ve hadisler mevcuttur’ diyerek her güzel sözün Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nispet edilmesinde, yani ‘hadis olarak’ nakledilmesinde bir sakınca olmadığını söylemek büyük bir günaha kapı aralamaktır. Bu tür bir anlayış evvelâ, asr-ı saâdetten bugüne kadar sünnet-i mutahhara’yı koruma adına yapılan bunca gayretin hiçbir anlam ifade etmediği mânasına gelmekte, sâniyen, bu tür bir anlayışın hiçbir usulü olmayan bir tavrı meşrulaştırma gayreti mânasına taşımaktadır ki, Allah’ın sadece bu ümmete lütfu olan isnad sisteminin ve buna bağlı olarak ortaya çıkan usul sisteminin hiçbir anlam ifade etmediğini iddia etmek olacaktır.

Netice olarak, muhaddislerin çokça kullandığı “mânası sahihtir” ifadesini kavramsal bir şekilde inceleyerek, bütün bu hakikatleri gücümüz nispetince ortaya koymaya çalıştığımız bu çalışma, daha derinlemesine tetkik edilmeye muhtaç olduğunu belirtmek önemli bir husustur. Bu çalışmamızın daha sonraki çalışmalara bir medhal olmasını Cenab-ı Hak’tan niyaz ediyorum, sa’yimizi meşkûr buyurmasını ve rızasını celb etmesini temenni ediyorum.

Muvaffakiyet Allah’tandır, en doğrusunu bilen allâmü’l-guyûb olan Allah’tır.

KAYNAKÇA

- Abd b. Humejd, Ebû Muhammed, *el-Müntehab min Müsnedi 'Abd b. Humejd*, thk. Mustafa b. el-Adevî, Riyad: Dâru Belensiyye, 1432/2002.
- Abdülfettâh b. Hüseyin Râveh el-Mekkî, *Cedâvilu târihi ümerâi'l-Beledi'l-Harâm Mekketü'l-Mükerreme 'asri'n-Nebî s.a.v. hattâ asrine'l-hâzır 1419h-1999m muazzezeti bi'l-harâit ve's-suver*, Mekke, 1420/1999.
- Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs 'ammâ iştehera mine'l-ehâdîsi 'alâ elsineti'n-nâs*, nşr. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1422/2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî, *Kitâbü'l-İlel ve marifeti'r-ricâl*, thk. Vasiyyüllâh b. Muhammed Abbâs, Riyad: Dâru'l-hânî, 1422/2001.
- , *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1419/1999.
- Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, thk. Süleymân b. Sâlih, Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1417/1997.
- Ahmed es-Sibâî, *Târîhu Mekke, Dirâsât fi's-siyâse ve'l-'ilm ve'l-içtimâ' ve'l-umrân*, Riyad: el-Emânetü'l-âmmelî'l-ihfâl, 1419/1999.
- Ahmed Nâim Bâbanzâde, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1979.
- el-Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *el-Muhtelitîn*, thk. Rıfat Fevzî Abdülmuttalib, Alî Abdülbâsîd Mezîd, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1417-1996.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Sultân, *Davu'l-me'âlî şerhü Bedi'l-Emâlî*, thk. Mâhir Edîb Habbûş, (*Mecmû'u resâili'l-Allâme el-Mollâ Aliyyü'l-Kârî* içerisinde, thk. Muhammed Hallûf Abdullah riyasetinde ilmi bir heyet, İstanbul: Dâru'l-lübâb, 1437/2016).
- , *Edilletü mu'takad Ebî Hanîfe fî ebeveyi'r-rasûl*, thk. Muhammed Târik Mağribiyye, (*Mecmû'u resâili'l-Allâme el-Mollâ Aliyyü'l-Kârî* içerisinde thk. Muhammed Hallûf Abdullah riyasetinde ilmi bir heyet, İstanbul: Dâru'l-lübâb, 1437/2016).
- , *el-Esrârü'l-merfûa fî'l-ahbârî'l-mevzû'a*, nşr. Muhammed es-Sabbâğ, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1391/1971.
- , *el-Masnû' fî ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevzû'*, nşr. Abdülfettâh Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut: Mektebü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 1398/1978.
- , *el-Meşrabü'l-verdî fî mezhebi'l-Mehdî*, thk. Mâhir Edîb Habbûş, (*Mecmû'u resâili'l-Allâme el-Mollâ Aliyyü'l-Kârî* içerisinde thk. Muhammed Hallûf Abdullah riyasetinde ilmi bir heyet, İstanbul: Dâru'l-lübâb, 1437/2016).
- , *el-Mevridü'r-ravî fî'l-mevlidi'n-Nebevî*, thk. Mâhir Edîb Habbûş, (*Mecmû'u resâili'l-Allâme el-Mollâ Aliyyü'l-Kârî* içerisinde thk. Muhammed Hallûf Abdullah riyasetinde ilmi bir heyet, İstanbul: Dâru'l-lübâb, 1437/2016).
- , *el-Mukaddimetü's-sâlime fî havfi'l-hâtıme*, thk. Muhammed Berekât, (*Mecmû'u resâili'l-Allâme el-Mollâ Aliyyü'l-Kârî* içerisinde thk. Muhammed Hallûf Abdullah riyasetinde ilmi bir heyet, İstanbul: Dâru'l-lübâb, 1437/2016).

- , *en-Nisbetü'l-mürattebe fi'l-ma'rifeti ve'l-muhabbe*, thk. Muhammed Berekât, (*Mecmû'u resâili'l-Allâme el-Mollâ Aliyyü'l-Kârî* içerisinde thk. Muhammed Hallûf Abdullah riyasetinde ilmi bir heyet, İstanbul: Dâru'l-lübâb, 1437/2016).
- , *er-Red ale'l-kâilîne bi-vahdeti'l-vücûd*, thk. Ali Rıza b. Abdullâh b. Ali Rıza, Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-türâs, 1415/1995.
- , *ez-Zehîratü'l-kesîra fî recâi mağfirati'l-kebîra*, thk. Muhammed Musab Gülsüm, (*Mecmû'u resâili'l-Allâme el-Mollâ Aliyyü'l-Kârî* içerisinde thk. Muhammed Hallûf Abdullah riyasetinde ilmi bir heyet, İstanbul: Dâru'l-lübâb, 1437/2016).
- , *Mertebetü'l-vücûd ve menziletü'ş-şühûd*, thk. Muhammed Musab Gülsüm, (*Mecmû'u resâili'l- Allâme el-Mollâ Aliyyü'l-Kârî* içerisinde thk. Muhammed Hallûf Abdullah riyasetinde ilmi bir heyet, İstanbul: Dâru'l-lübâb, 1437/2016)
- , *Minehü'r-ravzi'l-ezher fî şerhi'l-Fıkhi'l-ekber*, Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1419/1998.
- , *Mirkâtü'l-mefâtiħ şerhü Mişkâti'l-mesâbîħ*, thk. Cemâl Aytânî, Beyrut: Dâru kütübi'l-ilmîyye, 1422/2001.
- , *Sülâletü'r-risâle fî zemmi'r-Ravâfizi min ehli'd-dalâle*, thk. Muhammed Ahmed, (*Mecmû'u resâili'l-Allâme el-Mollâ Aliyyü'l-Kârî* içerisinde thk. Muhammed Hallûf Abdullah riyasetinde ilmi bir heyet, İstanbul: Dâru'l-lübâb, 1437/2016).
- , *Şemmu'l- 'avâriz fî zemmi'r-Revâfiz*, nşr. Meşhûr Hasan Selmân, Amman: Dâru'l-eseriyye, 2008.
- , *Şemmu'l- 'avâriz fî zemmi'r-Revâfiz*, thk. Mecîd Halife, Kahire: Dâru's-safve, 1425/2004.
- , *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Muhammed Nizâr Temîm, Heysem Nizâr Temîm, tkd. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, ts.
- , *Şerhü'ş-Şifâ*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.
- , *Teb'idü'l-'ulemâ 'an takrîbü'l-umerâ*, thk. Muhammed Berekât, (*Mecmû'u resâili'l-Allâme el-Mollâ Aliyyü'l-Kârî* içerisinde thk. Muhammed Hallûf Abdullah riyasetinde ilmi bir heyet, İstanbul: Dâru'l-lübâb, 1437/2016).
- Âsımî, Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdilmelik eş-Şâfi' el-Mekkî, *Semtü'n-nücûmi'l- 'avâlî fî enbâ'i'l-evâ'i'l-ve't-tevâlî*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muavvaz, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1419/1998.
- Âşıkutlu, Emin, *Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber (s.a.v.) Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri*, MÜİFD, 2005/2, sayı, 29.
- Aydeniz, Tuğba, *Osmanlı Devleti'nde Mekke'nin Yönetimi* (Basılmamış doktora tezi), İstanbul, 2010, s. 16-25; A. Vehbi Ecer, *Osmanlı Döneminde Mekke'nin Yönetimi*, X. Türk Tarih Kongresi, Kongreye sunulan Bildiriler, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- Ayderûsî, Abdülkâdir b. Şeyh b. Abdullâh, *Târîhü'n-nûri's-sâfir 'an ahbâri'l-karni'l-âşir*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1405/1985.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV, 2011.
- Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-'arifin esmâ'ü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, tsh. M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Muallim Rifat Bilge, İstanbul: Vekâletü'l-ma'ârif, 1951, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî (offset baskı), Beyrut.

- , *Îzâhü'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, tsh. M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Muallim Rifat Bilge, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî.
- Başar, Fahamettin, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (Komisyon), İstanbul: Çağ yayınları, 1989.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetu ahvâli sâhibi'ş-şerî'a*, thk. Abdülmu'tî Kal'acî, Kahire: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1408/1998.
- , *el-Câmi'u li-Şu'abi'l-îmân*, thk. Abdülâlî Abdülhamîd, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1423/2003.
- , *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1424/2003.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirîn*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974.
- , *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul, 1949.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *et-Târîhu'l-kebîr*, Haydarâbâd: Dârü'l-maârifî'l-Osmâniyye, 1361/1364.
- , *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhibbüddîn el-Hatîb, Kahire: el-Matba'atu's-selefiyye, 1400.
- Bukâ'î, Burhânüddîn İbrâhim b. Ömer, *en-Nuketü'l-vefiyye bi-mâ fi Şerhi'l-Elfiyye*, thk. Mâhir b. Yâsîn el-Fahl, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1427/2007.
- Cezâirî, Tâhir, Tâhir b. Muhammed, *Tevcîhun-nazar ile'l-usûli'l-eser*, Haleb: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1416/1995.
- Cihan, Sadık, *Uydurma Hadislerin Doğuşu Ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, Samsun: Etüt Yayınları, 1997.
- Çakan, İsmail Lütfî, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul: İFAV, 2011.
- Çift, Salih, "Yahyâ b. Muâz", *DİA*, XXXXIII, 257-258.
- Dahlân el-Mekkî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Zeynî, *Hulâsatü'l-keâm fi beyâni ümerâ'i'l-beledi'l-harâm* eserinin kenarında, Kahire: el-Matba'atü'l-hayriyye, 1305.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Alî Muhammed Muavvaz, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1422/2001.
- Deylemî, Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*, thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1406/1986.
- Dimyâtî, Ahmed b. Ali, *Şerhu Müşkilâti Muvatta' el-İmâm Mâlik b. Enes*, thk. Ebü'l-Fazl ed-Dimyâtî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1435/2014.
- Dineverî, Ebû Bekr Ahmed b. Mervân b. Muhammed, *el-Mücâlese ve cevâhiri'l-ilm*, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419/1988.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbü's-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme, Beyrut: Müessesetü'r-reyyân, 1425/2004.
- , *el-Merâsîl*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1408/1988.
- Ebû Gudde, Abdülfettâh, *Lemhât min târîhi's-sünne ve ulûmi'l-hadîs*, Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1417.

- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Târîhu İsbahân*, Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, ts.
-----, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1409/1988.
- Ebû Reyve Mahmûd, *Edva' 'ale's-Sünneti'l-Muhammediyye ev difâ' 'ani'l-hadîs*, Kahire: Dâru'l-me'ârif, 1958.
- Ebû Şehbe, Muhammed, *el-İsrâiliyyât ve'l-Mevzûât fî kütübi't-tefsîr*, Kahire: Mektebetü's-sünne, 1408/1988.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *Garîbü'l-hadîs*, nşr. Muhammed Ali Beyzavî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003/1423.
- Ebû Urve, Ma'mer b. Râşid, *el-Câmî'*, (Abdürrezzâk'ın *el-Musannef'i* ile birlikte), thk. Habîburrahmân el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983.
- Ebû Zehv, Muhammed, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn*, Kahire: Matba'atu Mısır, 1378/1958.
- Ebü'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Kefevî, *el-Küllîyyât*, nşr. Adnân Dervîş, Muhammed el-Mısrî, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1419/1997.
- Ebü'l-Berekât Zeynüddîn (Şehâbüddîn), Muhammed b. Şehâbüddîn Ahmed b. İyâs el-Hanefî, *Bedâi'u'z-zühûr fî vekâi'i'd-dühûr*, thk. Muhammed Mustafa, Kahire: el-Heyetü'l-Mısıriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1402/1982.
- Ebü'l-Hayr Abdullâh Mirdâd, *el-Muhtasar min Kitâbi Neşri'n-nevr ve'z-zeher fî terâcimi efâzili Mekke mine'l-karni'l-'âşir ile'l-karni'r-râbi' 'aşer*, thk. Muhammed Saîd el-Amûdî, Ahmed Ali, Cidde: Alemü'l-ma'rife, 1406/1986.
- Ebü'l-Leys es-Semarkandî, İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed, *Tenbîhü'l-gâfilîn*, Yusuf Ali, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1421/2000.
- Ebü'l-Müntehâ, Ahmed b. Muhammed el-Mağnîsâvî, *Şerhu Ebi'l-Müntehâ ale'l-Fıkhi'l-Ekber*, el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, ts.
- Elbânî, Muhammed Nâsırüddîn, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'îfe ve'l-mevzû'a*, Riyad: Mektebetü'l-maârif, 1422/2001.
- Emîn, Ahmed, *Fecrü'l-İslâm*, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1969.
- Emîr San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. İsmail, *Tavzîhu'l-efkâr li ma'ânî tenkîhi'l-enzâr*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Kahire: el-Mektebetü's-selefiyye, 1366.
- Eroğlu, Muhammed, "İcî, Muînüddin", *DİA*, XXI, 414-416.
- Eyüp Sabri Paşa, *Kâbe ve Mekke Tarihi (Mir'ât-ı Mekke)*, Sadeleştiren Osman Erdem, İstanbul: Fatih Yaymevi, ts.
- Fahrüddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Tefsiru'l-Fahri'r-Râzî*, nşr. Halîl el-Meys, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1401/1981.
- , *el-Mahsûl fî Usûli İlmi'l-Fıkıh*, thk. Tahâ Câbir b. Feyyâz el-Alenî, Müessesetü'r-risâle, ts.
- Felâte, Ömer b. Hasan Osmân, *el-Vaz' fî'l-Hadîs*, Dımaşk: Mektebetü'l-Gazzâlî, 1401/1981.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Mektebü tahkîki't-türâs, Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1426/2005.

- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn ve bi-zeylihî Kitâbi el-Muğnî 'an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrîci mâ fi'l-İhyâ-i mine'l-ahbâr*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1402/1983.
- Gölcük, Şerafettin - Bebek Adil, "el-Fıkhü'l-Ekber", *DİA*, XII, 544-546.
- Gündüz, İrfan, "Bekrî, Ebü'l-Hasan es-Sıddîkî", *DİA*, V, 366.
- Gündüz, Tufan, "Safevîler", *DİA*, XXXV, 453.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs'*inde, (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin, Medine: el-Mektebetü'l-ilmîyye, 1397/1977.
- , *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn* (Zehebî'nin tenkitleriyle beraber), Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1417/1997.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *el-Câmî' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmî'*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1416/1996.
- , *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû İshâk İbrâhîm b. Mustafa, Mısır: Dâru'l-hüdâ, 1423/2003.
- , *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1422/2001.
- Hatîb, Muhammed Accâc, *es-Sünne kable't-tedvîn*, Kahire: Mektebetu Vehbe, 1408/1988.
- Hatiboğlu, İbrahim, "Mesâbihü's-Sünne", *DİA*, XXIX, 259.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Büstî, *Me'âlimü's-Sünen*, nşr. Muhammed Râgıb et-Tabbâh, Haleb, 1351/1932.
- , *Garîbü'l-hadîs*, Abdülkerîm İbrâhîm el-Azbâvî, Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1402/1982.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Beyrut: Dâru'l-Me'mûn, 1411/1991.
- , *Keşfü'l-estâr 'an zevâidi'l-Bezzâr 'ale'l-Kütübi's-sitte*, thk. Habîburrahman el-A'zamî, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1399-1979.
- Hurgronje, C. Snouck, *Safahât min târihi Mekkete'l-Mükerreme*, (Arapça'ya çeviren, Ali Avde eş-Şuyûh); Mekke: Dâretü'l-Melik Abdülazîz, 1419/1999.
- Hüseynî, Abdülhay Fahrüddîn, *Nüzhetü'l-havâtir ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzir*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1420/1999.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî el-Endülisî, *Câmî'u beyânî'l-ilm ve fazlihî*, thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyri, Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1414/1994.
- , *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Saîd Ahmed A'râb, Ribat, 1396/1976.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer, *Raf'u't-tereddüt fi 'akdi'l-esâbi'i inde't-teşehhüt*, (*Mecmû'atu resâili İbn Âbidîn* içinde, beşinci risale), Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî, *el-Kâmil fi'd-du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, Abdülfettâh Ebû Sünne, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.

- İbn Arrâk, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed el-Kinânî, *Tenzîhü 'ş-şerî'ati'l-merfûa 'ani'l-ahbâri's-şeni'ati'l-mevzû'a*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf, Abdullah Muhammed es-Sıddîk, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1401/1981.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, thk. Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî, Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1415-1995.
- İbn Ebû Hâtım, Ebü Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm müseneden an Rasûlilâh (sav) ve's-Sahâbeti ve't-Tâbi'in*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997.
- İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebü Bekr Abdullâh b. Muhammed el-Kureşî el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-matar ve'r-ra'd ve'l-berk ve'r-rîh*, thk. Târik Muhammed el-Amûdî, Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1418/1997.
- , *es-Samt ve âdâbü'l-lisân*, thk. Muhammed Ahmed Abdülkadîr Atâ, Beyrut: Müessesetü'l-kütübü's-sekâfiyye, 1409/1988.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed, *el-Fetâva'l-hadîsiyye*, Kahire: el-Matbaatü'l-meymeniyye, 1307.
- , *ez-Zevâcir 'an iktirâfi'l-kebâir*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1408/1988.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî *Lisânü'l-Mîzân*, nşr. Abdülfettâh Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002,
- , *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.
- , *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Abdurrahmân b. Nâsır el-Berrâk, Ebû Kuteybe Nazzâr Muhammed el-Fâryâbî, Riyad: Dâru Tayyibe, 1426/2005.
- , *İntikâdü'l-i'tirâz fî'r-reddi 'ale'l-Aynî fî şerhi'l-Buhârî*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Silefî, Subhî b. Câsim es-Sâmîrrâî, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1413/1993.
- , *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Nûreddîn İtr, Dımaşk: Matba'atü't-tübâh, 1421/2000.
- , *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. İbrahim Zeybek, Âdil Mürşid, Müessesetü'r-risâle, 1416/1995.
- , *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'iyi'l-kebîr*, nşr. Ebû Âsım Hasan b. Abbâs, Mekke: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995.
- İbn Hamza el-Hüseyinî, Burhânüddîn İbrahim b. Muhammed *el-Beyân ve't-ta'rîf fî esbâbi vürûdu'l-hadîsi's-şerîf*, thk. Halil Me'mûn Şeyhâ, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1424/2003.
- İbn Hazm, Ebü Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Dâru'l-afâki'l-cedîde, 1403/1983.
- , *el-Muhallâ*, thk. Muhammed Münir ed-Dımaşkî, Mısır: İdâretü't-Tabâ'ati'l-Münîriyye, 1350.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed, *Sahîhu İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1414/1993.
- , *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zây, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1412-1992.
- , *Kitâbü's-Sikât*, Haydarâbad: Matbaatü Meclis-i Dâireti'l-Osmâniyye, 1393-99/1973-79.

- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Medâricü's-sâlikîn*, thk. Rıdvân Cami Rıdvân, Kahire: Müessesetü'l-muhtâr, 1422/2001.
- , *el-Menârü'l-münîf*, thk. Abdülfettâh Abdülfettâh Ebû Gudde, Haleb: Mektebü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 1390/1970.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl Şihâbiddîn Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Sellâme, Riyad: Dâru Tayyibe, 1420/1999.
- , *Tuhfetü't-tâlib bi-ma'rifeti ehâdisi Muhtasari İbni'l-Hâcib*, thk. Abdülganî b. Humeyd b. Mahmûd el-Kübeysî, Mekke: Dâru Hirâ, 1406/1986.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430-2009.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1300.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, *Kitabü't-Tabakâti'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Ehâdisü'l-kussâs*, thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985.
- , *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, thk. Âmir el-Cezzâr, Enver el-Bâz, Riyad: Dâru'l-vefâ, 1426-2005.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1424/2003.
- , *el-Mesâlik fi şerhi Muvatta'i Malik*, karaehû ve allaka aleyh, Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî, Âişe bint Hüseyin es-Süleymânî, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1428/2007.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali, *Kitâbü'l-Mevzû'ât mine'l-ehâdisi'l-merfûât*, thk. Nureddin b. Şükri Boyacılar (muhakkıkın mukaddimesi), Riyad: Mektebetu Edvâi's-Selef, 1418/1997.
- , *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye*, nşr. Halîl el-Meys, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1403-1983.
- , *et-Tebşıra*, thk. Mustafa Abdülvâhid, İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1390/1970.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn, *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Mahmûd Muhamed et-Tanâhî, Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Kahire: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1383/1963.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Abdülkadir el-Arnâûd, Mahmûd el-Arnâûd, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî el-Misrî, , *Muhtasaru İstidrâki'l-Hâfiz ez-Zehebî 'alâ Müstedreki Ebî 'Abdillâh el-Hâkim*, thk. Abdullah b. Hamed el-Lahîdân, Riyad: Dâru'l-Âsime, 1411.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh fi 'ilmi'l-hadîs*, ta'lik, Üsâme el-Belhî, Beyrût: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1426/2005.
- , *Vaslu'l-belâğâti'l-Muvatta'* thk. Ebü'l-Fazl Abdullah b. Muhammed b. Sıddîk, nşr. Abdülfettâh Abdülfettâh Ebû Gudde, (Tâhir el-Cezâirî'nin *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*'in sonunda birlikte.), Beyrut: Mektebü'l-matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1416/1995.

- İbnü's-Sıddîk, Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed el-Gumârî, *el-Müdüvî li- 'ileli'l-Câmi 'i's-sağîr ve Şerhi'l-Münâvî*, Mısır: Dâru'l-kütübî, 1996.
- İdlibî, Selâhaddîn b. Ahmed, *Menhecu nakdi'l-metn 'inde ulemâi'l-hadîsi'n-Nebevî*, Beyrut: Dâru'l-afâki'l-cedîde, 1403-1983.
- İmam-ı Âzam, Nu'mân b. Sâbit Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müte'allim*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Kahire: Matbaatü'l-Enver, 1368.
- , *el-Âlim ve'l-müte'allim*, (*el-Akîde ve 'ilmü'l-keâm min a'mâli'l-İmâm Muhammed Zâhid el-Kevserî* kitabının içinde), nşr. Muhammed Ali el-Beydâvî, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1425/2004.
- İmam-ı Rabbânî, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad el-Fârûkî es-Sirhindî, *el-Mektûbât*, (Arapça'ya tercüme eden Muhammed Murad el-Kazânî), İstanbul: Yasin kitapevi, ts.
- İmam es-Sübkî, Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Fetâva's-Sübkî*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.
- İshâk b. Mansûr el-Mervezî, *Kitâbü'l-mesâil an imâmeyyi ehli'l-hadîs Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Raheveyh*, thk. Süleymân b. Abdullah, Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1425/2004.
- Kâdi İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ, *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukîki'l-Mustafâ*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1404/1984.
- Kallek, Cengiz, "İbn Hacer el-Heytemî", *DİA*, XIX, 531-534.
- Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler Menşeyi Tanıma Yolları Tenkidi*, İstanbul: İFAV, 2011.
- , "eş-Şifâ", *DİA*, XXXIX, 136.
- , "Mevzu", *DİA*, XXIX, 493.
- Karadaş, Çağfer, *Ali el-Kârî'nin Akaide Dair Eserleri ve Bazı İtikadi Görüşleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1991.
- Kardavî, Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul, Kayseri: Rey Yayıncılık, 1998.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn, *Kavâ'idü't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadîs*, thk. Muhammed Behcet el-Baytâr, Kahire: Dâru ihyâi'l-kütübî'l-Arabiyye, 1380/1961.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed, *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Bulak: el-Matba'atü'l-kübrâ, 1325-1326.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, tsh. M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Muallim Rifat Bilge, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifin Terâcimü musannifi'l-kütübî'l-'Arabiyye*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Kemalpaşazâde, Şemseddin Ahmed, *Resâilü İbn Kemal Paşa*, 1316, (Yedinci risale).
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs, *er-Risâletü'l-müstetrafe li-beyâni meşhûri kütübî's-sünneti'l-müşerrefe*, Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1414/1993.
- Kevserî, Muhammed Zâhid, *el-Akîde ve 'ilmü'l-keâm min a'mâli'l-İmâm Muhammed Zâhid el-Kevserî*, (Bu kitap içinde bulunan, *el-Âlim ve'l-müteallim*, "Mukaddime"), Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1425/2004.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980,

- , *Mevzû Hadislerin Zuhuru*, Ankara: AÜİFD, 1967.
- Kurşun, Zekeriya, “Hicaz”, *DİA*, XVII, 439.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi‘ li-ahkâmi‘l-Kur‘ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsîn et-Türkî, Beyrut: Müessesetü‘r-risâle, 1427/2006.
- Kurtubî, Ebû‘l-Abbâs Ahmed b. Ömer, *el-Müfhim limâ eşkele min Telhîsi kikâbi Müslim*, thk. Muhyiddin Dîb Müstû vd. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996, VI.
- Kutlay, Halil İbrahim, *el-İmâm Ali el-Kârî ve eseruhû fi ‘ilmi‘l-hadîs*, Beyrut: Dâru‘l-beşâiri‘l-İslâmiyye, 1987.
- , *Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler*, İstanbul: İnkılâb basım yayım, 2012.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Mekke”, *DİA*, XXVIII, 563.
- , *Abbâsiler‘den Osmanlılar‘a Mekke-Medine Tarihi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007.
- Leknevî, Ebû‘l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *et-Ta‘likâtü‘s-seniyye ‘ale‘l-Fevâidi‘l-behiyye (el-Fevâ‘idü‘l-behiyye fî terâcimi‘l-Hanefiyye ile birlikte)*, tsh. Muhammed Bedreddîn Ebû Firâs en-Na‘sânî, Beyrut: Dâru‘l-ma‘rife, ts.
- , *Muvatta‘ü‘l-İmâm Mâlik rivâyetü Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, (et-Ta‘liku‘l-mümecced alâ Muvatta‘ Muhammed ile birlikte)*, thk. Takiyyüddîn en-Nedvî, Dimaşk: Dâru‘l-kalem, 1412/1991.
- , *Tarbü‘l-emâsil bi-terâcimi‘l-efâdil (el-Fevâidü‘l-behiyye ile birlikte)*, gözden geçiren, Ahmed Za‘bî, Beyrut: Dâru‘l-Erkâm, 1418/1998.
- , *Zaferü‘l-emânî bi-Şerhi muhtasari‘s-Seyyidi‘ş-Şerîf el-Cürcânî*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut: Mektebü‘l-matbû‘âtü‘l-İslâmiyye, 1416.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *Muvatta‘ el-İmâm Mâlik*, thk. Muhammed Mustafa el-A‘zamî, Ebûzabî (Abudabi): Müesssetü Zayad b. Sultan, 1425/2004.
- Miroğlu İsmet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (Komisyon), İstanbul: Çağ yayınları, 1989.
- Mirza Habib Efendi, *Hat ve Hattâtân*, Kostantiniye: Matbaa-i Ebüzziya, 1306.
- Muhammed Abdullah Hallûf, *Mecmû‘u resâli‘l- Allâme el-Mollâ Aliyyü‘l-Kârî*, İstanbul: Dâru‘l-lübâb, 1437/2016.
- Muhammed el-Emîn el-Mekkî, *Osmanlı Pâdişahlarının Haremeyn Hizmetleri*, çev. İsmail Dönmez, İstanbul: Çamlıca Basım, 2008.
- Muhammed Halef Selâme, *Lisânü‘l-Muhaddisîn*, Musul, 2007.
- Muhammed Tâhir b. Abdülkâdir el-Kürdî el-Mekkî, *Târihü‘l-hatti‘l-Arabî ve âdâbihî*, Mısır: Mektebetü‘l-hilâl, 1358/1939.
- Muhibbî, Muhammed el-Emîn b. Fazlillâh, *Hulâsatü‘l-eser fî a‘yâni‘l-karni‘l-hâdi‘aşer*, Kahire: Matba‘atü‘l-Vehbiyye, 1284.
- Mustafa es-Sibâî, *es-Sünne ve mekânetühâ fi‘t-teşrî‘i‘l-İslâmî*, Beyrut: el-Mektebetü‘l-İslâmiyye, 1398/1978.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil‘ârifin b. Nüriddîn Alî el-Haddâdî, *Feyzü‘l-kadîr şerhu‘l-Câmi‘i‘s-sağîr*, Beyrut: Dâru‘l-ma‘rife, 1391-1972.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc en-Nîsâbü'rî, *Sahîh-i Müslim* (mukaddime), nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kahire: Daru'l-hadis, 1412/1991.
- Müstakimzâde, Süleyman Sâdeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal, Ankara: Türk Tarih Encümeni, 1928.
- Necmeddîn el-Gazzî, Ebü'l-Mekârim Necmüddîn Muhammed, *el-Kevâkibü's-sâire bi-a'yâni'l-mieti'l-âşira*, thk. Cebrâîl Süleymân Cebbûr, Beyrut: Dâru'l-âfâki'l-cedîde, 1979.
- , *Lutfü's-semer ve katfü's-semer*, thk. Mahmûd Şeyh, Dımaşk: Vizaretü's-sekâfe ve'l-irşâd, ts.
- Nehrevâlî, Ebü Abdillâh Kutbüddîn Muhammed el-Mekkî, *el-İ'lâm bi-a'lâmi Beytillâhi (beledillâhi)'l-harâm*, (Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Zeynî Dahlân el-Mekkî'nin "Hulâsatü'l-keâm fî beyâni ümerâ'i'l-beledi'l-harâm" eserinin kenarında), Kahire: el-Matba'atü'l-hayriyye, 1305.
- , *el-Berku'l-Yemânî fî fethi'l-Osmânî*, Riyad: Dâru'l-Yemâme, 1387/1967.
- Nesâî, Ebü Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünnü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün'im Selebî, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc*, Kahire: el-Matba'atu'l-Mısıriyye, 1347/1929.
- Nuaym b. Hammâd, Ebü Abdillâh Nuaym b. Hammâd b. Muâviye el-Huzâî el-Mervezî, *Zevâidü Nuaym b. Hammâd 'an İbni'l-Mübârek fî kitâbi'z-zühd*, (Abdullah b. Mübârek'in, *Kitâbü'z-zühd ve'r-rekâik*'in içinde), thk. Habîburrahmân A'zamî, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1386.
- Nüveyhiz, Adil, *Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm hatte'l-asri'l-hâzır*, Beyrut, 1406/1986.
- Ömerî, Ekrem Ziyâ, *Buhûs fî Târihi's-Sünneti'l-Müşerrife*, Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1405/1984.
- Özel, Ahmet, "Ali el-Kârî", *DİA*, II, 403-405.
- Öztürk, Abdülvahap, *İmam-ı Azâm Ebû Hanîfe ve Eserleri*, İstanbul, 2010.
- Râmhürmüzî, Ebü Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân, *Kitâbü Emsâli'l-hadîs*, thk. Abdülalî Abdülhamîd, el-A'zamî, Bombay: ed-Dârü'l-Selefiyye, 1404/1983.
- Sâgânî, Ebü'l-Fezâil Radiyyüddîn Hasan b. Muhamed, *Mevzûâtü's-Sagânî*, thk. Necm Abdurrahman Halef, Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li-türâs, 1985.
- Savvâf, Fâik Bekr, *el-Alâkât beyne'd-Devleti'l-Osmâniyye ve iklimi'l-Hicaz fî'l-fetreti mâ beyne 1293- 1334/1876-1916*, Cidde: Dâru'l-Muhammedî, 1426/2005.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân, *ed-Dav'u'l-lâmî' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1412/1992.
- , *el-Ecvibetü'l-merdiyye fî mâ sü'ile 'anhü mine'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*, thk. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhim, Riyad: Dâru'r-ra'ye, 1418.
- , *el-Mekâsidü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehire 'ale'l-elsine*, nşr. Abdullah Muhammed es-Siddîk, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1399/1979.
- , *Fethu'l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân, Medine: el-Mektebetü'l-Selefiyye, 1388/1968.

- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr, *Edebü'l-implâ' ve'l-istimplâ'*, thk. Max Weisweiller, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1401/1981.
- Sencârî, Ali b. Tâceddîn b. Takıyyüddîn, *Menâihü'l-kerem fî ahbâri Mekke ve'l-Beyt ve vulâti'l-Harem*, thk. Mâcide Faysal Zekerıyyâ, Mekke: Câmıatu Ummi'l-Kurâ, 1419/1998.
- Serkîs, Yusuf b. İlyân ed-Dımaşkî, *Mu'cemü'l-matbû'âti'l-'Arabiyye ve'l-mu'arrebe*, Mısır: Matba'atu Serkîs, 1346/1928.
- Sıddîkî, Muhammed Zübeyr, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966.
- Sifil, Ebubekir, "Levlâke" Rivâyeti ve "Nuru Muhammedi" Meselesi-1-12, Gazete yazıları, Ocak 2013-Mart 2013.
- , *İki Hadis-1,2,3*, Gazete Yazıları, Okuyucu Soruları, Aralık 2012, Ocak, 2013.
- Söylemez, Mustafa, *Mevzûât Kitaplarındaki Mevzu Olmayan Hadisler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Câmi'u'l-ehâdis*, nşr. Abbas Ahmed Sakr, Ahmed Abdülcevâd, Beyrut: Darü'l-fıkr, 1414/1994.
- , *ed-Dürerü'l-müntesire fî'l-ehâdisi'l-müştehire*, nşr. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ, Riyad: Câmıatü'l-Melik Suud, 1988.
- , *el-Hasâisü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Halîl Herrâs, Kahire: Dâru'l-kütübi'l-hadîsiyye, 1387/1967.
- , *Menahilü's-safâ bi-tahrîci ehâdisi's-Şifâ*, thk. Semîr el-Kâdî, Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1408/1988.
- , *Tahzîrü'l-havâs min ekâzibi'l-kussâs*, thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1404/1984.
- , *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Riyad: Mektebetü'l-kevser, 1415/1994.
- Şerîf Cürçânî, Ali b. Muhammed, *Kitâbü't-Ta'rifât*, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, *el-Bedrü't-tâlî' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbî'*, nşr. Muhammed Ali Beyzûn, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1418/1998.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-avsât*, thk. Târik b. İvaz'ullah, Abdülmuhsin b. İbrahim, Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415/1995.
- , *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1404-1983.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Târihu't-Taberî*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Kahire: Dâru'l-ma'ârif, 1387/1967.
- , *Tehzîbü'l-âsâr ve tafsîlü's-sâbât 'an Resûlillâhi sallallâhu 'aleyhi ve sellem mine'l-ahbâr*, (Müsnedü Ömer İbn el-Hattâb), thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Kahire: Matba'atu'l-medenî, 1375.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1415/1994.

- Tahhân, Mahmud, *Usulu't-tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd*, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1403/1983.
- Tarablusî, Muhammed b. Muhammed Hüseyinî, *el-Keşfü'l-ilâhî an şedîdi'd-zaif ve'l-mevzû ve'l-vâhî*, thk. Muhammed Mahmûd Ahmed Bekkâr (muhakkık giriş), Mekke: Mektebetü't-tâlibi'l-câmiî, 1408/1987.
- Tehânevî, Muhammed b. Ali *Keşşâfû istilâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Dührûc, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd), *el-Câmi'u's-sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire: Matba'atu Mustafa el-Halebî, 1398/1978.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ, thk. Hamdî b. Abdülmecî es-Selefi, Riyad: Dâru's-sumay'î, 1420/2000.
- Uslu, Recep, *Herat Tarihi*, İstanbul, 1997.
- , "Herat", *DİA*, XVII, 216.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ts.
- , *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Ünal, Sâbit, *Fıkh-ı Ekber ve İzâhı*, Ankara, 1957.
- Yâkut el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-buldân*, Beyrut: Dâru sâdr, 1397/1977.
- Yardım, Ali, *Hadîs I-II*, İstanbul: Damla Yayınevi, 2010.
- Yıldırım, Enbiya, *Hadis Problemleri*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007.
- Yıldırım, Haydar, *Ali el-Kârî'nin Kelami Görüşleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 2002.
- Yıldız, Musa, "Taberî, Abdülkâdir b. Muhammed", *DİA*, XXXIX, 312-313.
- Yılmaz, Muhammed, *Bazı Hadislerin Sıhhat Durumuna Dair Ünlü Süfi Necmüddîn el-Kübrâ'ya Yöneltilen Sorular ve Cevaplar*, ÇÜİFD, 2014, cilt, XIV, sayı:1 Eserin orijinal ismi: *Sûâlât Ecâbe 'anhâ Ebü'l-Cennâb Necmüddîn el-Hîvakî el-Kübrâ Ebü'l-Cennâb Necmüddîn-i Kübrâ*.
- Yücel, Ahmed, *Hadis İstilâhlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır*, İstanbul: İFAV, 2014.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Mustafa el-Hicâzî, Kuveyt: Matba'atu Hükümeti'l-Kuveyt, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, (zeyliyle birlikte), thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmecûd, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1416/1995.
- , *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaûd başkanlığındaki bir heyet, I. cildin tahkiki, Hüseyin el-Esed, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985.
- , *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meŞahîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1407/1987.
- , *Telhîsü Kitâbi'l-Mevzû'ât li-İbni'l-Cevzî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1419/1997.

- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1418/1998.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed et-Türkî el-Mısırî, *et-Tezkira fî'l-ahâdîsi'l-müştehra*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1406/1986.
- , *el-İcâbe li-irâdi me'stedrekethü 'Âişe 'ale's-Sahâbe*, thk. Saîd el-Efgânî, el-Mektebü'l-İslâmî, 1390/1970.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed, *Nasbü'r-râye li-ehâdîsi'l-Hidâye*, tsh. Muhammed Avvâme, Cidde: Müessesetü'r-reyyân, ts.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn, *el-A'lâm*, Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 2002.
- Zürkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf, *Şerhu'z-Zürkânî 'alâ Muvatta' el-Îmâm Mâlik*, nşr. Komisyon, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1407/1987.

ÖZGEÇMİŞ

01.07.1982 tarihinde Erzurum-Oltu'da doğdu. 2001 yılında İstanbul-Ümraniye İmam-Hatip Lisesi'nden, 2008 yılında Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Kamu Yönetim Bölümü'nden, 2012 yılında ise İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2013 yılında Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis anabilim dalı yüksek lisans programına yerleşti. Halen İstanbul-Ümraniye İlçe Müftülüğü'ne bağlı Kâzım Karabekir Orta Camii'de Uzman İmam-Hatip olarak görev yapmaktadır.